

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXXI.

*

BUDAPEST, 1960

*

2—3. SZÁM.

Kutatások a népballada középkori történetében

I. Francia eredetű réteg balladáinkban

Balladáink összevetése az európai népek költészetével 1865-ben indult meg GREGUSS Ágost tanulmányával. Azóta kutatók hosszú sora foglalkozott vele. A nevezetesebbek: GYULAI Pál, ABART-AIGNER Lajos, MELTZL Hugó (az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok alapítója), HERRMANN Antal (az Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn szerkesztője), SEBESTYÉN Gyula, GRAGGER Róbert, BERZE NAGY János, VIKÁR Béla, SOLYMOSSY Sándor, MOÓR Elemér, HONTI János, ORTUTAY Gyula, DÁNOS Erzsébet s végül magam is a CSANÁDI—VARGYAS-kötetben. Ennek ellenére sem mondhatjuk, hogy balladáink eredetét, legalább részben tisztázták volna. Hiszen az eredet kérdését legtöbbször fel sem vetik; többnyire megelégedtek a kutatók annyival, hogy rámutattak egyes balladák többé-kevésbé hasonló változataira a különböző európai népeknél, s ezen keresztül megállapították, hogy e balladák szerves részei az európai balladaköltészetnek. Amennyiben szórványosan ezen túlmenő feltevést is megkockáztattak, az néhány délszláv származtatáson és néhány kalandos finn-ugor egyeztetésen kívül csak a szomszédos németiségtől való kölcsönzésre szorítkozott. Ez a feltevés ugyanis részletes bizonyítás nélkül is szinte magától értetődőnek tűnik, s más feltevés eleve valószínűtlennek látszott.

De nemcsak az eredet-kérdés megoldása hiányzott; maga az elterjedés ismerete sem volt teljes. Jellemző erre, hogy az alább bemutatásra kerülő huszonegynéhány francia—magyar párhuzamból mindössze kettő volt ismeretes kutatóink előtt (anélkül természetesen, hogy ennek jelentőséget tulajdonítottak volna a többi népnél is meglevő változatok mellett). Sőt sokszor az egész latin nyelvterületen meglevő változatsor is ismeretlen maradt. Ez a magyar anyag hiányos ismerete mellett nagyrészt annak tulajdonítható, hogy a német, angol és dán jól áttekinthető összefoglaló gyűjteményekben áll a kutatók rendelkezésére, ahol a nagy filológiai kutatás eredményét is együtt találhatjuk, míg a francia, spanyol, portugál és részben az olasz is számtalan gyűjteményben szétszórva nehezen (Magyarországon nagyrészt egyáltalán nem) hozzáférhető. Így balladáinknak éppen francia párhuzamairól tudunk legkevesebbet, pedig ez, mint alább kiderül, a legdöntőbb kapcsolata a magyar népballadának az európai népköltéssel.

Előre kell bocsátanom, hogy ezt az összefüggést középkori francia telepeseink és a középkori igen élénk francia, vallon — magyar érintkezéseknek tulajdoníthatjuk. Így ez a kapcsolat igen értékes időrendi, történeti és egyéb elméleti következtetésekre ad alkalmat.

Lássuk tehát sorjában a magyar balladák francia kapcsolatait.

Bíró szép Anna. Változatai:¹

MAGYAR

1. MSz 6343 Vajdakamarás, Kolozs m. 2. Ethn. 1902, 274 Jobbágytelke, Maros-Torda m. 3. Nyr 7,150 Karácsonfalva, Marosszék 4. SzNd 66. sz. Lengyelfalva, Udvarhely m. 5. MF 473b Lengyelfalva 6—7. MNGY III, 20 és 22 8. BARTÓK 5. sz. Kadicsfalva, Udvarhely m. (töred.) 9. MNGY I, 176 Udvarhelyszék. (Nem használható: EA 2379, 43 Békés; gyűjteményekből kimásolt adat.)

FRANCIA

1. ROLLAND III 184. sz. Uchaud, Gard 2—6. MILLIEN, 248—53 A—E Nivernais 7—9. ROSSAT 5. sz. A—C Valais, Svájc 10. Romania 10,205 Chamalières 11. D'HARCOURT 23. sz. (töred.) Kanada 12. ARBAUD I, 120 Provence

OLASZ

1—7. NIGRA 12. sz. A—G Piemont. 8. FERRARO Monferrini 13. sz.

Bíró szép Anna háza előtt meglát három hajdulegényt, aki ismer kedvesét, és vállalja, hogy elkíséri hozzá. A lány baljós jelek és anyja intelme ellenére útnak indul, miután legszebb ruháját ölti magára, pénzt és gyűrűt magához veszi. Egy helyen, rózsá, vagy „csitnye”-bokr alá leülnek pihenni. Itt kezdődik a tragédia. „Szóval fölfelelé nagyobb hajdulegény: Öljük meg, öljük meg a Bíró szép Annát! Szóval fölfelelé másik hajdulegény: Nem bánom, nem bánom, nyereségnek tartom. Szóval fölfelelé küssebb hajdulegény: Ne öljük meg szegényt, hadd jöjjön el velünk.” „Hogyha te nem öölöd, téged is megölünk.” A lány könyörög életéért, felkínálja kincseit. „Szóval fölfelelé másik hajdulegény: Pénzed is a miénk, magad is a miénk!” Ezután megölik, megfosztják ruhájától, értékeitől, s az egyik változat szerint „csutakkal s bokorral oda bétakarák.” A legtöbb változat ezután úgy bonyolítja az eseményt, hogy a rablók találkoznak a lány kedvesével, aki felismeri a rablott bolmit; egyetlen változat (7.) tud arról, hogy bemennek egy fogadóba: „Mérjed a bort, mérjed küs korcsomárosné! Ha kell, gunyát adunk, ha kell, pénzt es adunk. Szóval így felmondja küs korcsomárosné: Hol kaptátok tü es azt a sok szép gunyát? Szóval így felmondja nagyobb hajdulegény: Egy szép hugom megholt s annak a gunyája. Szóval így felmondja küssebb hajdulegény: Megölték, megölték a Bíró szép Annát, S annak a gunyája.” Ezt meghallja a lány kedvese, elvezetteti magát a legkisebb hajduval szeretője holttestéhez, s felette kardjába dől.

Egy töredékes mezősegi változat (1.) a gyilkosság után így folytatja — prózában — a történetet: „Eltemette s elment haza a többi legényekhez, Az egyik legény a *gyűrűkrül* megüsmerte, hogy a szeretője vót. Megkirte, vigye le ahaz a jukhaz, ahul el vót temetve a lyány stb. (a végén a záróformula ismét versben). Egyetlen változatunk zárja le a találkozást az öngyilkosság mellett azzal is, hogy a legény előzőleg bírák kezére adja a rablókat.

A francia változatok teljesen egyöntetűen beszélik el a történetet.

¹ A változatok felsorolása, különösen a külföldieké nem lép fel a teljesség igényével. Sajnos, a publikációk jelentős részét nem tudtam Budapestről elérni, még kevésbé a kéziratos gyűjteményeket. A magyar kéziratos anyag teljes számbavételével sem tudtam elkészülni; itt azonban az anyag 80—90%-a már rendelkezésemre áll, a legtöbb régi balladánál pedig a teljes 100%-a.

Három ifjú jön Spanyolországból, hadjáratból (néha tiszt, vagy rabló). A távolból látnak egy fiatal barna lányt, aki ott, kedvére sétálgat. „Hová mész éjszakára, kis barna lány, nem mehetsz át az erdőn egyedül!” „Ifjak, ne illessétek testemet, nektek adom arany gyűrűmet.” A válasz: „Arany gyűrűdet is, hamis szívedet is; itt fogsz elveszni, ebben az erdőben.” Hármuk közül a legfiatalabb így szól: Ne tegyük ezt, büntetést veszünk érte; vére Istenhez kiált bosszuért, minden kinnal fogunk lakolni!” Amint megölték, tanakodtak, hogy hova temessék. „Gyerünk temessük az árnyékba, a viola illatába.” Ujra tanakodtak, hová menjenek ebédelni. Elmennek egy fogadóba, éppen a meggyilkolt lány apjához. „Hallja, kocsmáros, ad-e szállást hármunknak, derék ifiaknak?” „Nagy Isten, mért ne adnék nektek is, mikor annyi másnak adok.” Falatoznak, mikor fizetni akarnak, a legfiatalabb fogja a tárcáját, hát kiesik az aranygyűrű, s messzire elgurul. A kocsmáros se rest, felkapja, megismeri, hogy a lányáé, s kérdi, honnan kapták. A legnagyobb felel, hogy nem vették, hanem a templom előtt találták. De a kocsmáros követeli, hogy adják elő lányát élve vagy halva. A legfiatalabb megmondja: „Lánya nem messze van innen, a zöld erdőben, szép levelekkel betakarva.” Ezután börtönbe vetik őket, s válogatott kínzásokkal kivégzik.

A magyar szöveg csak az elején és végén tér el a fenti történettől: a lány nem véletlenül találkozik a gyilkosokkal, hanem kedvesét akarja felkeresni, s azért vállalja a veszélyt, ami lélektanilag elmélyíti a katasztrófát; ennek következtében a végén is meg kellett változtatni a kibonyolódást; nem apja, hanem kedvese ismeri fel holmiját, s balladai sablon szerint meghal szeretője holtteste felett. Egyébként minden pontban tökéletes az egyezés. Három katona — három hajdú; a gyilkosság előtt a lány felajánlja értékeit mindkét balladában, mire itt is — ott is szóról szóra azonosan válaszolnak a gyilkosok; a legkisebb megszánja, de hiába; eltemetik bokor — levelek alá; kocsmában ismerik fel a lány holmijáról, egy esetben a franciával teljesen azonos módon gyűrűjéről; az idősebb tagad mindkét változatban, s a legkisebb az mindkét helyen, aki bevall mindent, s megmutatja a gyilkosság helyét.

Ez az utóbbi motívum alkalmas arra is, hogy kijelöljük általa a magyar szöveg helyét a francia és az olasz változatok között. A legkisebb gyilkos szerepe ugyanis erősen ki van emelve mind a franciában, mind a magyarban. Az olaszban viszont éppen ő az, aki megöli a lányt, a változatoknak több mint a fele pedig mit sem tud róla. Egyébként az olasz változatok szorosan egyeznek a franciákkal, NIGRA szerint annak visszfényei. A magyar azonban e lényeges motívum tanúsága szerint nem a másodlagos olasszal függ össze, csakis a franciával.

Az eredetiség dicsősége a szövegek tanúsága szerint a franciát illeti meg, nem a magyart. A francia balladában ugyanis teljesen egységes a gyűrűről való felismerés motívuma, míg azt nálunk csak egy változat ismeri. Ugyancsak egységes minden francia változat abban, hogy az áldozat apja, a kocsmáros fedezi fel a bűntényt. Nálunk egyetlen fogadó-jelenet ismeretes, ahol együtt szerepel a kocsmárosné és a lány szeretője, mint a bűntény felfedezője; a többiben a három gyilkos egyszerűen találkozik a szeretővel anélkül, hogy vendéglőről szó esnék. Ez arra vall, hogy nálunk történt az átalakítás. Nem valószínű ugyanis, hogy a két ritka és kopott mozzanathból alakult volna ki az általános és értelmes francia. A fordított eset viszont gyakran tapasztalható: az átvevő fél átalakítja a készen kapott anyagot, de nem tudja magát

teljesen függetleníteni az eredetítól, s az átvett elem értelmetlenül, kopottan megmarad az új elemek között az átalakítás után is.

Két rab testvér. Igen ritka balladánk. Változatai:

MAGYAR

1. Ethn. 1908, 43 Csikmadaras 2. CS—V 76 sz. Gyergyóalfalu 3. KÁLM Sz II 2 sz. Szaján, Torontál m. 4. MCsB 7. sz. Pusztina 5—7. M. Sz. 6442, 6453-4 Lészped, Moldva.

FRANCIA

1—7. MILLIEN 164—9 A, A var., B, C, C var., D, E Nivernais.

SZLOVÁK

1. Sl. Sp. I, 149, 399 sz. = HORÁK 28. sz. Zólyom m. 2. KOLEČANÝ 6 sz. St. Pazova 3. SL'P II 476 sz. Kokava (töred.) 4. KOLLÁR 57. sz. 5. MEDVECKÝ 3. sz.* 6. VALAŠTAN 86 sz. * 7. EA 3659,2 (m. ford.) Liptó?

MORVA—LENGYEL—UKRÁN

1. SUŠIL 2339 sz. + var. Francova Lhota. 2. KOLBERG Piesni 33. sz. 3. GOLOVACKIJ II, 701 3. sz. Kárpátukrajna.

IRODALOM: GR II, ORT,¹ D, ORT,² CS—V összehasonlító megjegyzés nélkül

1. Elfogának két szép rabot:

Egyik szép rab Biró János,

[:Másik szép rab Biró Kata:]

Nézz te vissza, édes hugom,

[:Nem jönnek-e az törökök:]

Az törökök s az tatárok?

Nem jönnek-e az törökök,

Nem jönnek-e az tatárok?

Engem itten összevágna,

Téged innét visszavisznek.

Bujj bé, hugom, vizmosásba,

[:Ott könyörögj az istennek:]

S két karomnak győzedelmet.

[:S két karomnak győzedelmet,

Paizsomnak erős elmet:]

[:Őt meg segíté az isten,

S csak egy maradt hirmondani:]

[:Bújj ki, hugom, vizmosásból,

Induljunk el hazafelé:]

Mikor mennek vala atyja kapujánál,

Szóval így felele: Menj bé, édes hugom!

Menj bé, hugom, menj bé az atyánk házához,
Kérj el szállást nekünk, bár az éccakára.
Bár az éccakára, bár az ajtó mellett!

Asszonyom, asszonyom, nagyságos asszonyom,
Adjon szállást nekünk, bár az éccakára,
Bár az éccakára, bár az ajtó mellett!

Most jövünk Törökországból,
Egy bátyámmal vagyok,
Jó bátyámmal vagyok itten,
Igen megvagdalták!

Menj ki kódnak, menj ki, mert én a kódnak,
Mert én a kódnak büzit nem állhatom!

Avval csak kiszalad a szegény rableány
Udvaron találá az ő édes apját.

Gazduram, gazduram, nagyságos gazduram,
Adjon szállást nekünk bár az éccakára,
Bár az éccakára, bár az istállóba.

Most jövünk Törökországból, stb.
[:Meglehet, meglehet, te szegény rableány:]
Hugom, édes hugom, most **mán** reám hallgass:
[:Első kakas-szókor én lebetegedem;:]
Másod kakas-szókor egy mirigyem szökik;:]
Harmad kakas-szókor világból kimúlok.

Bátyám, édes bátyám, lelkem-szivem bátyám!
Mi ugyan bójártuk az Törökországot,
[:Vissza es eljutánk az atyánk házához:]
Szállást kértünk vala az édes anyánktól.
Szóval így felelte: Menj ki kódnak... stb.

Meghallja az asztal-inas, elmondja asszonyának.

Akkor csak szalada a nagyságos asszony,
Az ajtót megnyitá, szóval így felele:

Hogyha tudtam vóna, hogy fiam s lányom vagy,
[:Nem hogy ajtó mellé szállást n'adtam vóna:]
Hanem kebelemre bezártalak vóna.
S avval megölelé s szörnyü halált hala.

A 2. eleje eltérő:

[:János Györgynek két gyermekét
Elrablották a tatárok;:]

|:Egy szép fiát s egy leányát:|
 |:S Jaj ugy viszik, mint a foglyot:|
 |:Aj, bezárták az ő öccsit.:|
 |:Könyörgötte az ő öccse:|
 Néném, néném, Erzsók asszony,
 |:Vedd magadhoz tömlesz kócsát,
 Eressz ki engemet innen.:|
 |:Induljunk el mi hazánkba:|
 |:Ujfaluba, Barassóba:|

Igy is történik. Itt megmondják anyjuknak, hogy gyermekei, de nem hiszi el:

Menj ki, menj ki, te nagy dáma,
 Ne kesergesd a lelkemet,
 |:Most temettem kicsidemet,
 Most es *eszembe juttatád!*:|

A 3.-ban annyi az eltérés, hogy a szolgáló szánja meg a menekülteket.

A szintén ritka francia ballada változatai egy kivételével azonos tartalmúak. Egy ifjú és húga háborúból tér haza, vagy néha „garnizónból”. A lány dalt énekel „Napoleonról”. Egyik változatban pedig egy legény hűgát apródnak öltözteti, s kaszárnyából, háború után haza felé tartanak. Ezek az össze nem-illő és értelmetlen elemek: kaszárnya-apród-lány elárulják, hogy régi történet újkori modernizálásával van dolgunk. „Hugom, jó hugom” szól a legény „csendesítsd hangodat és szép énekedet: tiz mérföldre hallják hangod köröskörül. Itt az erdő közepén sok a rabló; hugom, ha meghallják, téged elrabolnak.” Alig mondta ki e szavakat, belépnek az erdőbe, és meglátják a rablókat, harmincan ülték a gyepen. A kapitány követeli a szép lányt éjszakára, a fiú nem engedi, mire tördőfést kap az oldalába. „Hugom, jó hugom, add ide kendődet, kötdz be oldalamat. Szeretetemért elvesz életem. Amint leértek a völgybe, apjuk kapujánál szállást kértek, mint szegény idegenek. Anyjuk feleli: Oh nem, gyermekeim, nem adhatunk szállást, egész házam tele van; menjetek le arrébb a falun, majd kaptok szállást. Nővérük megszólalt: Anyám, adjon szállást szegényeknek, magának is van valakije, aki a mezőkön bolyong, s nem tudhatja, ki ad nekik szállást”! „Ha nem volnál lányom, akit ma adok férjhez, öklöm kapnád a fogaid közé. *Eszembe juttatod bánatimat és kínjaimat.*” 6 változat ezzel itt végződik is.

A hetedik, félig énekelt, félig elmondott változat (eltérő előzmények után) tovább viszi az esemény fonalát. „Az anya végül beleegyezik, hogy szállást kapjanak az istállóban” írja a közlő. „A fiú rögtön meghal. Húga siratja: honnan vegyek szemfedőt, kötényembe takarjam? Ah ha elveszett hazámban volnék, ládámban ott a sok szép vászonlepedő, betakarném kedves bátyámat, Andint! Az anya meghallja és felismeri gyermekeit.”

A sebesült testvérrel való visszatéréstől kezdve teljesen pontos a megfelelés. Elejének viszont csak homályos részletek felelnek meg a franciában. De ott is kitetszik, hogy valami katonákkal, háborúval kapcsolatos szökecs volt az eredetiben, olyasféle, mint a magyar balladában. A rablókkal való találkozás a lány énekével együtt viszont egy más magyar balladában található fel, amint a soron következő párhuzamban látni fogjuk.

Szlovák és morva szomszédainknál a történet eleje ki van szélesítve. Pünkösöd szombatján elrabolják a két testvért. A lányt hintón viszik, a fiút a kocsi után kötik. A lánynak jó sora van, a fiút tömlőcbe vetik. Kéri hűgát, hogy ne feledkezzék meg róla, de az hét évig nem gondol rá, akkor jut eszébe, és megy kiszabadítani. Morváknál még azzal is megtoldják, hogy kétszer nem találja, harmadszorra végül megtalálja. A fiúnak lába térdig a földben, hajában egerek tanyáznak. Ezután indulnak haza. Kimarad viszont a harc és sebesülés. Az anya itt sem ad szállást, még a csűrben sem, kenyeret, vizet sem. Az egyik szövegben a kakasszóra hal meg a fiú. A lány siratja, hogy mért nem inkább a török földön halt meg bátyja, mint anyja házában. Az asszony kisfia hallja meg (szlovák 2.) vagy szomszédasszony (morva). Az anya panaszával végződik itt is a történet.

Szomszédainknál kimaradt a harc és sebesülés, a fiúnak végül mégis meg kell halni sebeibe; ezt próbálták megoldani a lány jó sorsával és a fiú hosszas sínylődésével a tömlőcbe (Erre a magyar ballada adhatta az ötletet, a 2. szabadulási jelenetével.). Jellemző azonban, hogy ez az előtörténet válik egyre részletesebbé a változatokban, végül el is marad belőle maga az eredeti történet: a harminc tizenkettesből álló szlovák 4. valamint az ukrán 3. azzal végződik, hogy a lány papot hív a börtönbe félhalott bátyjához. Ez a folyamat átvételeknél számtalanszor tapasztalható, s önmagában, francia párhuzam nélkül is eldöntené, hogy a szlovák-morva változatok vannak átvéve a magyarból. Megerősíti ezt a morva ballada dallama is: kétségtelenül átvétel a magyarból (=B 165. sz. háromsorosra lecsönkulva.)

Mielőtt azonban ezt a kérdést lezárnánk, lássuk a francia ballada hiányzó mozzanatának sorsát is Kelet Európában.

Vitéz és kegyes. Változatai:

MAGYAR

1. KERÉNYI Magyardécse, Szolnok-Doboka m. (Egyedül KERÉNYI feljegyzéséből ismerjük. Hír szerint a Kolozsvári Fol. Intézetben is őriznek több feljegyzést ugyanonnan, de ezeket eddig nem láthattam.)

ROMÁN

1. MARIENESCU, 12. Hátszeg, Hunyad m. 2. ALEXICS 79. Lagerdorf Temes m. (kétnyelvű közlés) 3. TOCILESCU I/2., 1247 sz. Stroesti, Gorjiu m. 4. TEODORESCU, 633. 5. ALECSANDRI, 97.

BOLGÁR

1. SZTOIN, Szredna 373 sz. Gledaci, Gabrovszko 2. DOZON 34. sz. 3. MILADINOV, 161, 4. SZTOILOV Pok. 461, 5. Uo. 462. 6. SAPKAREV III, 336. sz. 7. uo. IV, 1259. sz. Debrszko 8. uo. 853 sz. 9. sz. SZTOIN, Trakija, 324 sz. Omurcsa, Csorlenszko. 10. SZTOIN, Rodopszki 78. sz. Siroka—Laka, Gyovlenszko 11. SbNU 14, 80 11. sz. 12. CSEHLAROV SbNU 26 99. sz. 13. SbNU 12, 46 Pirdopszko. Szmolszko, 14. SbNU 40, 388 12 sz. Ivanovci, Kamenica 15. SbNU 41, 406 Progorolec, Lomszko 16. VATEV SbNU 43, 84, 31. sz. 17. VATEV SbNU 43, 306 140. sz. Vrbnica 18. IVANOV SbNU 44, 153 150. sz. 19. CICEJKOVA SbNU 46/I, 119 204. sz. 20. Izv. Etn. Muz. IV. 89 2. sz. 21—23. SbNU 42 IVANOV 53—55. sz.

SZERB-HORVÁT

1. PRODANOVIC 170 sz. Muraköz. 2. ŽGANEC, Hrvatske 375. sz. Muraköz. 3. ŽGANEC, Hrvatske 375 sz.-hoz jegyz. Károlyváros környéke (uo. még 4 var.-ra utalás Horvátország területéről.) 5. POLJANIN I, 69 XXV. sz. Pola mellett.

FRANCIA

1—7. lásd a Két rab testvér-nél felsoroltakat.

Rész-variáns:

UKRÁN

1. GOLOVACKIJ II, 599 35. sz. 2. U. o. 700 2. sz. Kárpátukrajna.
IRODALOM: balladánkkal eddig senki sem foglalkozott. Szövege a köv.

Elindult a Vitéz, Vitéz a Kegyessel
A régi járt uton, Nagy rengeteg erdön.
Ugy mondja, ugy mondja Vitéz az Kegyesnek:
Héj, Kegyes, héj Kegyes, Fújjad az éneket!
Nem fuvom, nem fuvom, Az énekem hangos:
Meghallják, meghallják A tizes tolvajok.

(Amint látjuk, itt a tolvajok „tizesek”, a franciában *tíz mérföldre* hallatszik el az ének.)

Engem elrabolnak, Tégedet megölnék.
Fordula a Vitéz, Mindjárt arcul csapá.
Kegyes is elkezdé Keserves nótáját.
Meghallák, meghallák A Tizes tolvajok.
Mondja az kisebbik: Pajtásim, pajtásim,
Kenyeres pajtásim: Én nem tom, mit hallék,
Ének vagy trombita, Vagy-é hegedűszó?
Gyertek, álljuk utját! Mindjárt utját állák;
Kegyest elrabolák, Vitézet megölelék.

Ezután a kisebbik tolvaj kérdésére kiderül, hogy a *lány saját testvére*, a befejezésre pedig már senki sem emlékezett; bizonytalanná vált a meseszerű folytatással együtt, ami, úgy látszik, későbbi behelyettesítés.

Szövegünk láthatólag a Két rab testvér francia párjának különböző részleteit őrzi, de már többféleképp elváltoztatva, elhomályusulva.

Ilyen változtatás például, hogy nem testvérekről van szó, hanem szerelmes társakról. A testvér viszony — másodlagosan — a rabló és a lány közt maradt fenn, s adott más irányt a történetnek. Fel van cserélve a személy az énekkel kapcsolatban is: a franciában a fiú inti óvatosságra a lányt, nálunk a Kegyes a Vitézt, akinek ez sérti is önérzetét (amint a szomszédnépi változatokból világosabban kitűnik), azért „erőlteti” olyan szokatlanul grombán (a magyar szövegben) a leányt.

Szomszédainknál *ugyanezekkel a változtatásokkal* találjuk meg a mozzanatot, csak egyöntetű és ép történetekben, epikus részletességgel előadva, s más mozzanatokkal összeolvasztva. Mindhárom népnél egyöntetűen avval indul a történet, hogy a férj anyósát, apósát akarja meglátogatni — házasságuk óta először — s az asszonnyal útravalót készített. (Azonban minden népnél van olyan változat is, ahol csak sétálnak a hegyekben.) Eközben hangzik el a felszólítás az éneklésre, s a nő nemcsak a rablók miatt szabadkozik, hanem főleg vezérük miatt, aki régi szeretője, s hiába kérte őt feleségül. „Dalolj Vida, sohse rettegj, Csákós vitéz az én nevem, Megládd Vida a fegyverem” mondja erre a román 2.-ben. (Meg kell jegyezmem, hogy a franciában is ismeri a rabló az ifjút, és nevén nevezi, amikor éjszakára követeli hűgát.) Az ének itt is rendkívüli: „Ha bekezek éneklésbe, A nagy erdők visszhangza-

nak, Sudaras fák meghajolnak, Patakok fölzavarodnak, Mezők pedig elszáradnak". (Román 2.) A délszlávban „egy szájból két hanggal” énekel az asszony. A rablók ugyanúgy figyelnek föl, mint a mienkben: „Cimboráim, hej gyerekek, Talán a dobok peregnék? Vagy hegedű hangja zeneg?”.... „Nem hallatszik dobpergése, Nem hallatszik muzsikaszó, Ez Vidának édes hangja.” (R. 2.) Ezután következik a rablókkal való harc, amelyben többféle megoldás alakult ki. Vitéz és a rablóvezér nem bír egymással, s az asszony segítségével dönti el a küzdelmet, vagy a rablóvezér veszi rá ígéretekkel az asszonyt a közbelépésre. Az esetek többségében a rablónak segít, férjét megkötözik, azonban szerencsés módon megszabadul, és megöli ellenfelét is, feleségét is — az utóbbit vagy a helyszínen, vagy otthon. A büntetés néha a mi Barcsainkhoz és több balkáni történethez hasonlóan elégetés, máskor levágott fejét viszi anyósához és hasonlók. Kisebb számú variánsban hű marad a feleség, és ő szabadítja ki férjét a rabló fogságából.

Ez a történet részletezve előadott, terjedelmes epikus ének. Hozzá képest a mi egyetlen, töredékes balladánk kopott meséjével s helyenként szó szerinti egyezéseivel első tekintetre átvételnek látszik. A francia ballada azonban más megvilágításban helyezi a kérdést. Arról nem lehet szó, hogy egymástól függetlenül alakult volna ki a franciáknál is és Kelet Európában is olyan különleges mozzanat, mint a valószerűtlenül, stilizáltan fogalmazott éneklés az erdőben, s az aggodalom majd a valóságos találkozás a rablókkal. A kérdés csak az lehet, milyen sorrendben kell elképzelnünk az átvételt? A franciáktól került-e hozzánk középkori telepeseinkkel, nálunk szakadt ketté, maradt a nagyobb része a Két rab testvérben, kisebb elváltoztatott, de jellegzetes elemei pedig a Vitéz és kegyes-ben; s ez a két külön ballada ment tovább kétfelé, az egyik a szlovákokhoz északra, a másik délszlávokhoz és románokhoz délre? Vagy pedig fordítva: a Balkánon élt volna egy történet, a szlovákoknál és morváknál pedig egy másik; ezt a két távoli történetet vették volna át a magyarok, tőlük a hazai francia telepések; ők egyesítették volna a kettőt egy történetté, s terjesztették volna el egykori hazájukban is, Franciaországban?

Azt hiszem, nem kell sokat bizonygatnom, hogy az utóbbi elképzelés valószerűtlen, nem is szólva arról, hogy a szlovákban világos jelei vannak a Két rab testvér magyarból való kölcsönzésének. Csak az lehet az igazság, hogy déli szomszédaink arhaikusabb hagyománya tovább tartotta fenn a tőlünk kölcsönzött történetet, ami nálunk is, franciáknál is már csak ritka és kopott változatokban maradt fenn.

Megjegyezzük, hogy a „kegyes” mint a szerető neve középkori kódex-irodalmunk kifejezése, mely legkésőbb a 17. sz.-ig mutatható ki az irodalomban.²

A halálrahurcolt menyasszony (Rákóci kis urfi). Változatai:

MAGYAR

1. EA 2299, 82. Őrség 2. MNGY VIII, 177 Resznek, Zala m. 3. Nyr 13, 239 uo. 4. Ethn. 1910, 208. uo. 5. Ethn. 1910, 207 Gáborjabáza, Zala m. 6. EA 2774, 91. Dergecs, Zala m. 7. Pt 494 sz. Törökkopány, Somogy m. 8. MF 2573 uo. 9. BN, 147, Sásd 10. Nyr 16, 479 Bánk, Nógrád m. 11. Nyr 32,459 Szentpál, Arad m. 12. EA 3595,4 Mosdós, Somogy m.

² Pl. „...sem atyja, anyja, sem ifjú kegyese... örvendötességet hozhatnak vala az ő szívébe.” Exemplum mirabile. MEZEY L.: *Középkori magyar írások*. 190. A 16—17. sz.-i előfordulására Eckhadrt Sándor figyelmeztetett.

FRANCIA

1. WECKERLIN 1887, 303 (1763-ból) 2. HAUPT, 99 (1799-ből) 3. DAVENSON 2. sz. 4. BEAUREPAIRE, 167 Avranchin, Normandie 5. LEGRAND, 376 Caen környéke 6. DECOMBE 91. sz. Ile-et-Vilaine 7. GAGNON 158 = D'HARCOURT 4. sz. Kanada 8. MILLIEN, 183 (próza) Nivernais 9. ARBAUD II, 82 Provence. Lásd még DONCIEUX 15. sz. (rekonstrukció); uo. 7 változat felsorolása (közte általam nem ismertek is.)

OLASZ

1—4. NIGRA 6. sz. A—D Piemont 5. FERRARO, Monf. 9. sz. (D Vlr. 48. sz.)

IRODALOM

SEBESTYÉN MNGY VIII, 553—7 összehasonlító megjegyzés nélkül: Moór: eleje a német Graf Friedrich-ből, a halálra-hurcolás magyar hozzáadás: GR: elfogadja Moórt; német Spielmannok hozták Magyarországra; ORT³: elfogadja Moórt és Gr-t; D: elfogadja GR-t + Finciczky, 156, rutén E—B 3. (téves), 107, DgF 38 (téves) Warrens Norvég 10, 108 (téves) Millien 1893, 97 (orosz, téves), mindez balladánk (itt nem tárgyalt) elejére vonatkozóan. DÉGH KÁLM Hagy. I. 4. sz. jegyz.: elfogadja Moórt és ORT-t. CS—V, 464 Magyar eredetű, elejének távoli rokonsága van német nyelvterületen. ABAFI, Figyelő 18, 27 balladánknak csak (itt nem tárgyalt) elejével foglalkozik.

Egy anya eladja a lányát akarata ellenére, nem szeretett vőlegénynek. Mikor jön érte a lakodalmas menet, s a vőlegény mátkájaként üdvözlí, a lány nem akarja elismerni mátkájának:

„Jó napot, jónapot én gyöngybéli mátkám!
Fogadja el Isten Rákóczi kis urfi!

(Más változat: Nem vagy hűfös párom, megölő gyilkosom)

Akkor ott felkapja, ló farkához köti,
Tüskékről tüskékre, bokrokra hurcolja.

Lassul járgy, lassul járgy. Rákóci kis urfi,
Már piros cipellőm sarkig vérbenn uszik!
Akkor ott fölkapja, kengyelt megszorítja,
Tüskékről-tüskékre, bokrokra hurcolja.

Lassul járgy stb.
Már szép selem ruhám félig vérbenn uszik.
stb.

S végül:

Lassul járgy, lassul járgy én gyöngybéli mátkám!
Már aran korszorom félig vérben uszik!
Akkor ott fölkapja, keblére szorítja:
Mit önnél, mit innál én gyöngybéli mátkám?
Sem önném, sem innám, csak ágybo fekünném,
Sem innám..... stb.

Mit önnél, mit innál én gyöngybéli mátkám?
Anyám asztalárul csecsemadár szárnyát,
Atyám ablakából jó fehér bort innám.

(Más változatban gyenge szajkó szárnyát kéri).

Nyisd ki anyám, nyisd ki zöldelő kapudat,
Vesd meg anyám, vesd meg halott ágyomat!

Balladánkkal Moór Elemér foglalkozott, aki német eredetűnek vélte elejét, az akarata ellenére férjhez adott lány történetét, mely többféle típusban élt népünknel; második részét viszont, a démoni bosszút magyar továbbfejlesztésnek. Azonban épp ez a rész található meg egy igen nevezetes régi francia balladában, mely Les Anneaux de Marionson címen szerepel a gyűjteményekben. Tartalma a következő: Marionson gyűrűjéről udvarlója másolatot készített a férj távollétében, s evvel a gyűrűvel féltékennyé teszi. Örvongve lovagol haza a férfi, s mikor felesége újszülött gyermekét nyújtja feléje, földhöz csapja. Innen kezdve a következőképp folytatódik az 5. „Hajánál fogva megragadta s lova farkához kötözte. Hurcolta Páristól Saint-Denisig. Nem volt ott sövény, sem csipkebokor, mely ne kapott volna Marionson véréből”... „Szép Renaud-m, édes szerelmem, álljunk meg itt egy kissé! Ha meg is állok, nem temiattad, hanem lovamért, ki elfáradt. Mondd szajha, hol van három gyűrűd?” (kiderül a tévedés). „Marionson nemes urnóm, mit adjak, hogy meggyógyulj? Kell-e kenyér, kell-e bor, selyem, vászon lepedő? A 9.-ben: Leölök tyukot, libát, kappant, hadd gyógyuljon meg tőle Marionson. „Nem kell se kenyér, se bor, se selyem, se vászon-lepedő. Csak egy tű kell és cérna, s egy szép vászon szemfedőnek”.

A szövegszerű egyezés kétségtelen, annak ellenére, hogy a történet maga nagy eltéréseket mutat is fel. A magyar ballada a kérdéses ponttól kezdve minden mozzanatában egyezik valamiképp a franciával, (csak felépítése tér el — még balladaibb). A lófarkához-kötés a bokrokról-tüskékre hurcolás, azután a kérlelés, hogy álljon meg — ezt a magyar hármas fokozása rendkívül feszültté teszi; — a megállás, amikor kiderül, hogy fölösleges volt a kínzás — nálunk itt válik fölöslegessé, mert megtört a lány ellenállása; mindenképpen itt kezdődik a férfi igyekezete, hogy megmentse a haláltól; a kérdés, hogy mit enne-inna — még a szárnyasokkal való kínálás is azonos, csak a magyar stilizáltabb; s végül a nő halálra utaló záró szavai. Nyilvánvaló, hogy az elmondott rész a ballada lényege, amit a magyarok a sokféleképp fejlesztett „Eladott lány” történetével vezettek be, vagyis a visszautasított kérő haragjával indokoltak, a franciák viszont a megcsaltnak vélt férj bosszújával. Mindkét felépítés lélektanilag jól hat, s költői erőben egyenrangú.

Az elsőség kérdését nem is ez dönti el, hanem az a tény, hogy a francia ballada egy különálló, egységes típus, míg a magyarban az egyező rész csak egyik folytatása egy négyféleképpen tovább fejlesztett történetnek. Az idegenbe, akarata ellenére férjhez adott lány vagy halált kíván magának, búcsúzik környezetétől és meghal, mire a vőlegény eljön érte; vagy útközben, a lakodalmass menetben hal meg, sőt eközben néha meg is tetszik neki a vőlegény, de már nem tudja elhárítani a kívánt halált; moldvai változatokban egyszerűen semmit sem tehet ellene, hogy erővel el ne vigyék. Ha ezek mellé a — formulákban is szorosan összetartozó — változatok mellé magyar földön alakult volna ki az eléggé eltérő ötödik, akkor nehéz elképzelni, hogy mért csak ez az egyik megoldás került át a franciába, s mért maradt ki belőle éppen a legáltalánosabb elem — a kényszerített házasság — s mért kapott náluk annyira eltérő új indokolást. Ha viszont a franciáktól került át hozzánk,

akkor könnyebben elképzelhető az átalakulás: a kedvelt magyar történetbe olvasztották bele azt, amit lényegének tartottak, elhagyva a történet elejét.

A francia chef d'oeuvre sehol másutt nem ismeretes, csak Piemontban, ahol viszont még a francia név is megmaradt — Mariansun formában — valamint a francia helynevek (a vetélytárs Lyontól Párizsig keresi a férjet). Eltérés csak elejének bővebb részletezésében van s a büntetés kissé eltérő szövegezésében. Az olaszban ugyanis a ló farkához kötött asszonnyal kétszer körülkerülük a palotát. „Minden folyóban, minden bokorban Mariansun vére folyt.” (A bokor megmaradt, kevésbé szükségszerűen.) „Az urhölgy felnyög: Oh miért gyötörsz ilyen nagyon? Mit tett neked szép fiacskád és feleséged, hogy halálba küldöd?” A vége pedig: „Nem gyógyulhatok meg többé, mert nem láthatom élve fiacskámat. Vele együtt akarok meghalni magam is!” Erre a férj öngyilkos lesz e szavakkal: „Egy álnok nyelv miatt hármunknak kell meghalni!” Ez az eltérés, mely a piemonti változatokban *egységesen* jelentkezik, biztos határvonalat húz az olasz és magyar változatok közé. Nincsenek azok a részletek, amelyekből a magyar szöveg kialakult: a tüskén bokron hurcolás, a „lassuljál én gyöngybéli mátkám”, „mit ennél, mit innál” és a rövid vég: „Vesd meg anyám, vesd meg vig halott ágyamat.” Ezek szerint tehát balladánk csakis a franciáktól kerülhetett hazánk területére.

Három árva. Változatai:

MAGYAR

A rendelkezésemre álló 95 szövegből 38 magyarországi és csehszlovákiai, 57 erdélyi, moldvai, illetve bukovinai.

FRANCIA

1. PUYMAIGRE Folk-lore, 117 = ROLLAND III. 178c sz. vallon Metz 2. ROLLAND III 178 sz. Párizs körny. 3. DECOMBRE 99. sz. Ile-et-Vilaine 4. ROLLAND III 178 b. sz. Cher 5—8. MILLIEN, 50—3 A—D Nivernais 9—12. ROSSAT II, 10—3 A—D Svájc 13—15. SMITH Romania 4,108—118 Haute-Loire 16. ROLLAND III 178d Gard 17. ARBAUD I, 73 = PUYMAIGRE Folk-lore, 118. 18. TIERSOT Alpes, 93 19. SÉBILLOT 1892, 232⁺ (töred.) Haute-Bretagne

OLASZ

1. NIGRA 39. sz. Piemont 2. FERRARO Monf. 22. sz.

FLAMAND—HOLLAND

1. CANTELOUBE IV, 15. Flandria, Franciaorsz. 2. LOOTENS—FEYS 55. sz. = PUYMAIGRE Folk-lore, 114 3. COUSSEMAKER 58. sz.* = PUYMAIGRE Folk-lore 105 = E—B 202. sz. c. 4. E—B 202d.

NÉMET

E—B 202 A—B (a további publikált anyag összeállítását lásd ott, ill. SEEMANN 1951. 79—80 sz.) A DVA 3 típusban kb. 110 változatát őrzi.

DÁN—(SVÉD)

DgF 89. sz. (= OLRİK II. 7. sz. átírva!) A további anyagot és külföldi kapcsolatait uo. III, 860.

SZLOVÁK

1. HORÁK 44. sz. = MEDVECKY D, 256 2—3. MEDVECKY D, 257 I—II. 4. Sb. sl. n. p. I. 31. sz. 5. KOLEČÁNY 61. sz. Pilis, Pest m. 6—7. KOLEČÁNY 62—3. sz. Rišňovec

és Ság, 8. DOBŠINSKY 14. sz. 9. DOBŠINSKY Prostonárodní I, 89* 10. Sb. sl. n. p. II, 91 13. sz. 11. Slov. sp. I 226. sz. Turec 12. Uo. 188. sz. Buča.

MORVA

1—5. SUŠIL 159/337—41. sz. Příbor és Brno környék.

CSEH

1. HOLAS 1. sz.⁺ 2. ERBEN,³ 467 2. sz.⁺ 3. ERBEN 1. sz.* 4. ERBEN² 1. sz.* 5. ERBEN kézír. (lásd HORÁK 1917) 6. ŠVOBODA, 9⁺ 7. WALDAU 1. sz.

LENGYEL

1. KOLBERG Lud 17 14. sz. 2—7. Uo. 18 347. sz.,* 19 446. sz.,* 21 181—3. sz.,* 22 293. sz.* 8. PAULI 3. sz.⁺ 9. KOZŁOWSKI 23. sz.* 10—4. KOLBERG Mazowsze II 315. sz., III 563—5. sz., IV 438. sz.

UKRÁN

1—2. GOŁOVACKIJ III/1, 272—77 4—5. sz. 3—4. KOLBERG Pokucie II 358—9. sz. (HORÁK 1917 még 7 változatot ismertet.)

FEHÉROROSZ

1. SEJN I/1 518. sz.⁺ 2—4. SEJN Materialü I. 516, 517, 519. sz.* 5. KARCKIJ, 328⁺

LITVÁN

Lásd SEEMANN 1951 79—80. sz.

SZERB—HORVÁT—SZLOVÉN

1. KURELAC 306. sz. Ény. Dunántúl 2. Uo. 486. sz. uo. 3. ŽGANEC Medumurje 109. sz. 4. Ua. Hrvatske 333. sz. Zágráb körny. 5—11. Ua. Zagorje 98., 345a, 346ab, 511, 512a, 516b sz. 12. HNP I 28. sz. Sušak 13. HNP V 44. sz. Srijan 14. BLAŽINČIĆ, 94⁺ 15—22. ŠTREKELJ I 344—51. sz. Prekmurje, Medumurje (Muraköz) és Szlovénia.

BOLGÁR

1. SZTOIN Timok 1641. sz. = A—V 66. sz. 2—4. SZTOIN Timok 1642—3, 3638. sz. 5. BUKORESLEEV 233. sz. 6—16. SZTOIN Szredna 1620—30. sz. 17—8. CICEKOVA 74.. 81. sz. 19. IVANOV 72. sz.⁺ 20. ARNAUDOV 1930 8. sz. 21. SbNU 38 ARN 8. sz. 22—3, Uo. 42 IVANOV 61—2. sz. 24—6. Uo. 64—5., 72. sz. 27. SbNU 42 MARIONOV 20. sz.

IRODALOM

GREGUSS 1886: hely nélkül utal dán és norvég formára. HARASZTI 1896: egy francia változat a magyarral párhuzamban. HORÁK 1917: szláv változatok részletes összevetése, német, dán, piemonti változatok említése (francia csak utalásból, 1 magyar német ford. alapján); lengyel a kiindulás. ORT 1936 és D 1938 (= ORT) HARASZTI-t idézi, távoli románt és WARRENS fordításában holland változatot; D a hollandot magyar eredetűnek tartja. ENTWISTLE 1939, 83—4: dán, svéd, faróri, izlandi, olasz, provánszi és német változatok „az északi mitológiából”. SEEMANN 1951: litván és északi szláv változatok a némettel kapcsolatban. CS—V 1954: dán, norvég változatok.

Tova menyen három árva, —
Tőlük kérdi a Szűz Márja:
— Hova mentek, három árva?
Hova mentek, három árva?

Álljatok meg, három árva:
Adok néktek arany vesszőt.
Csapjátok meg a temetőt,
Csapjátok meg a temetőt!

— Kelj föl, kelj föl édesanyánk,
Mer elszakadt a gyászgunyánk!
Nem kelhetek, édes fiam,
Elrothadtak az inaim.

Elrothadtak az inaim,
Két karjaim s két lábaim.
A vérem is elárokltott,
S a lelkem is elbuesuzott...

— Adja ide, édesanyám,
A koporsójának kócsát:
Hadd zárjam ki koporsóját,
Csókoljam meg kezét-lábát!

— Tova menyen egy menyecske,
Két orcája ki van festve:
A lesz néktek mostohátok,
Aki fejért ad reátok.

Mikor fejért ad reátok:
Vérrel virágzik hátatok;
Mikor kenyert ad kezedbe:
Hull a könyved kebeledbe....

Én istenem, valahára,
Tekints reá az árvára,
Hogy ne jusson bujdosásra,
Egyik ajtóról a másra:

Egyik ajtón ha megszánják,
A másikon pirongassák....

Tekerőpatak (Csik m.)

Eth. 1908, 109=CS—V 100. sz.=(rövidítve) B 26. sz.=Pt 137. sz.

Ritkább változat a következő szegedi (Kálm. Alf. 5/b)

Elmënt, elmënt három árva, A temető kapujára,
Édes anyyának sírjára, Ott álott a Szűz Márija:
Netök ez a három vessző, Csapjátok még a temetőt!

Az édes anyátok sírját, Az édes anyátok sírját!

Kej fél édesanyánk, kej fél! Va'rogassd még a ruhánkot!
Fűsűges még a fejünköt Eronygyollott a gyászruhánk.
Nem kelheték én fíjajim, Kihulottak a csonytyajim,
Szakadoznak az inajim, Apadoznak a szőmejim.
Van tinekték mostohátok: Aki gondot visel rátok!
A mostoha csak mostoha, Nem oj mind az édes anya:

Vas fűsűje, vas ötettye, Vas törűközű kendője,
Amikor a münket fűsül, Sarkunkon foj a piros vér!

(Máshol: Mikor fűsüli a fejünk, sarkunkon foly piros vérünk.)

Félkelt az ő édes anyyuk, Félkelt, kigyűtt a sirpartra,
Mégvarta a ruhájukat, Mégfűsülte a fejököt:
Most fijajim, haza mentek, Kérdezi a mustohátok:
Ki fűsülte fejetököt, Ki varta meg ruhátokat?
Szomszédasszony, a jó asszony, A fűsülte a fejünköt.
A varta még ruhajinkot, A mosta ki ruhájinkot!

Tovább prózában.

Oda ment a mustoha, veszeködött, hogy mé fűsülte még a fejököt? Miko másoccó kiméntek, akkor a körösztananyukat monták, hogy a varta még a ruhájokat. Harmaccor, mikó kiméntek, aszonta az édesanyyuk, hogy fijaim, ha hazamenték, többet ide ne gyűjjetek, mert a Boldogságos Szűz Mária engette, hogy háromszor felkelhetek, de többé nem szabad! A mustohátoknak még monygyátok, hogy édesanyánk fűsülte meg a fejünköt, a varrta még a ruhánkot. Kimént a mostoha a temetőbe, veszeködött a holtal, hogy mért fűsülte meg ökö? Ecceer azér csak eltűnt....

Egyes erdélyi és moldvai változatokban a következő rész is szerepel, többnyire mindjárt az elején, a bujdosásról szóló részben:

Azt mondá a nagyobb árva: Menjünk, menjünk bujdosásra,
Hosszu utra, Molduvába, Azt mondá a kisebb árva:
Ne menjünk el Molduvába, Hosszu utra bujdosásra.
Inkább öljetek meg engem, Vegyétek ki szivem májam,
Takarjatok gyenge gyolcsba, Tegyétek bé zöld ládába,
Vigyétek bé Brassóba, Tegyétek ki vaskapura:
Vegyen példát minden árva, Kinek nincsen édesanyja.

MNGY III. 78.

Kutatásunk nem vett tudomást ERK-BÖHME nagy német összefoglalásában levő két típusról és az említett fordítás ellenére sem a nagyszámú francia változatokról. A rokonság fokának érzékeltetésére ismerjük meg először a dán költeményt, aztán a franciákat, németalföldit, majd a németet.

Björn lovag lovagolt földeken és mezőn át, hogy feleségül vegyen egy gyönyörűséges lányt. Elvette Sölverlad leányzót. Refr. Elvette Sölverlad hölgyet, bánatos volt az és ritkán vig. Nyolc évig és még tovább éltek együtt, hét szép gyermeket szült neki. A halál járt körül az országban, meghalt a liliumfehér asszony. Björn lovag messze eljárt mindenfelé, mást kért menyasszonyának. Hazavitte birtokára. Fiacskái elébe mentek köszönteni. Megcsóolták skarlát kabátját: Im légy üdvözölve édesanyánk. Lábaival félre-rúgta őket: Ezeket az arcokat kell ma először látnom? Björn lovag adott neki bíort és bársonyt, hogy szeresse kis gyermekeit. Björn lovag adott neki rőt aranyat, de ő éhezettette gyermekeit. Elvette párnájukat, s szalmát tett helyébe, Szomorúan éltek és sírtak a gyerekek, Mig fel nem keltették anyjukat a sírból. Késő szombat éjjel volt, midőn a lelkeknek pihenniök

kellene. A mennyek csarnokába ment Jézus Krisztustól engedélyt kérni: A középső földre szeretnék menni, Még egyszer beszélni gyermekeimmel. Mehetsz, nem követsz el bűnt, de lásd, hogy túl sokáig ne időzz. Sirjából még egyszer felkelt, koporsóját hátára vette, Házához sietett. Legidősebb lánya előtte állt. „Téged látlak lányom? Hogy megy sorod hugaiddal és öcséiddel?” „Istenemre, te nem vagy anyám, sápadt az arcod, mint a fehér holdfény.” Bement a szobájába, hogy megnézzze az ágyat, hol gyermekei feküdtek. Belenézett ágyukba és látta, hogy gyermekei a pusztá szalmán feküsznek. Leültette őket mind a székre, megfésülte arany hajukat. A legkisebbet térdére ültette és sirt, míg szemei vérrel könnyeztek. Felment a lépcsőn, míg meg nem találta Björn lovagot aludni szépen. Koporsójával megverte az ajtót: Kelj fel, s szólj még egyszer feleségedhez. „Nem beszéltem meg semmi találkát ma éjjel, Ugy tudom; senki se lépjen be szobámba ilyen későn!” „No, gögös Blidelil, ébredj, ki oly rutul bánsz gyermekeimmel. Hoztam neked rőt aranyat hozományul, s te kenyérért éhezteted gyermekeimet! Hoztam birtokodra kék vánkosoakat, s szalma jut nekik ágyukba. Ha még egyszer visszajövök hozzád, Blidelil, kinnal és fájdalommal fogsz meghalni; amint hallod a házórzókutyákat vonyítani, tudhatod, hogy közelednek a halottak. Már a fekete kakas kukorékol, visszamegyek síromba. Alig ért sirjába, gyermekeit kék vánkosok közé fektették. Blidelil fényes hajukat befonta, becézte, játszott velük reggeltől estig, s mikor hallotta a házórzókutyákat ugatni, rőt arannyal játszottak gyermekei.

Amint látjuk, a párhuzam elég távoli, bár valami összefüggés kétségtelenül van a két ballada között. Legfeltűnőbb, hogy a dán majdnem tízszer olyan hosszú, mint a magyar, pedig a sorismétléseket és refrént elhagytam, s a fordítást is lehetőleg leegyszerűsítettem.

Ha most azonnal átugrunk a nagyon egyöntetűen kialakult franciára, egyszerre más, közeli világba jutunk. Lássunk egy Párizs környékén igen elterjedt változatot. (3.) Tudok egy keservest (complainte) a három kis gyermekről, kinek anyja meghalt, apja újra megházasodott. Rossz asszonyt vett, ki ütötte gyermekeit. A legkisebb kért egy darab kenyeret. Egy nagy rugás a hasába földre terítette. A legnagyobb felemelte: Kelj fel, kedves öcsém, gyertek, gyertek testvéreim, menjünk a temetőbe, Menjünk el a temetőbe találjuk meg anyánkat. Útjukban találkozunk mi urunk Jézus Krisztussal. Hová mentek, három angyal, három kicsi angyal? Megyünk a temetőbe, megtalálni anyánkat. Ne sirjatok, három kicsi angyal. Kelj fel, szegény lélek a paradicsomból. Adok neked tizenöt évet (máshol hetet) élni, hogy felneveld gyermekeidet. Eljött a tizenötödik év, Sírva fakadt. Gyermekei kérdezték: Miért sírsz? Vissza kell térnem a temetőbe. Ne sírj, anyánk, veled megyünk.

Jézus helyett sokszor szent Miklós, Péter, János segít, sőt északfranciaországi vallonok közt (Département du Nord lásd flamand 1. francia 1.) az édes *Szűz Mária*. Ha ehhez még hozzá vesszük, hogy egy délfrancia változat azt is mondja: érintsék meg az asszony sirját (19.) — akkor világos, hogy itt az összefüggés egészen közeli. A vallon változatban (1.) az anya fel is jön a sírból, kioktatja gyermekeit, hogy viselkedjenek, s ha kérdi mostohájuk, ki tanította erre, mondják, hogy anyjuk, ki a sírban porlad. Más franciaországi flamandoknál (flamand 1.) azt mondják, — miután felkelt és megszoptatta a legkisebbet — ah anyánk, nagyon éhezünk, kelj fel, gyere velünk, megyünk kenyeret kéregetni. Gyermekeim, hogyan kelhetnék fel, mondja

az anyja, testem föld alá van rejtve, csak lelkem az amit láttok. Lotharingiai és mosei, tehát franciaországi német változatokban (lásd PUYMAIGRE Folklore III. a.) nincs találkozás szenttel. A legidősebb mondja a fiatalabbaknak: mi hárman, gyermekecskék, vonuljunk ki mindhárman anyánkat megkeresni. Amint a temetőben voltak, anyjuk sírjánál: Ah anyánk, kedves anyánk, bár veled lehetnénk. Nem lehettek velem, három gyermekecskéim, Csontjaim oly súlyosan meg vannak rakva a nehéz földdel. Ekkor egy angyal száll le az égből, széket hoz az anyának, hogy arra ülve tanítsa gyermekeit, hogy az emberek előtt vegyék le kalapjukat. S ha kérdik, ki tanította, mondják, hogy anyjuk a mély sírban. Itt tehát, mint a magyarban, nem támad fel végül is az anya, bár keveredik az elbeszélés a feltámadás változataival. S az anya válaszában éppúgy tehetetlenségét hangoztatja, mint nálunk.

Hogy a francia és magyar ballada viszonyát világosan lássuk, az egész német terület forma-változataival kell tisztába jönnünk. E—B 202b-t figyelmen kívül hagyhatjuk, mert Chamisso fordítása litvánból (lásd SEEMANN 1951 79. sz.), ami később több helyütt visszakerült a nép ajkára is többszöri megzenésítésével együtt. Nem közli E—B a legáltalánosabb szöveget, ami „Ein Kind, noch klein und zart Zur arme Waise ward” kezdettel él majdnem mindenütt a német területen. (A DVA anyagában 58 változat a Rajnától Dobrudzsáig és Volhíniáig. Nyomtatott variánsait lásd. SEEMANN 1951 80. sz.-nál). Ez is fordítás, ezúttal csehéből, J. WENZIG műve. Harmadik forma egy lányról szól, aki anyja sírján kesereg, végül a halál elviszi. (A DVA 34 változata szintén elég nagy kiterjedésű területről való). Minthogy ez a forma balladánktól lényegében különbözik, az előző kettő pedig irodalmi eredetű, mindet kihagyjuk tárgyalásunkból.

Marad tehát a PUYMAIGRE által közölt franciaországi német változat, (fentebb idéztük), mely az északfrancia és vallon szövegeket követi, valamint ennek halványabb mása (két árva szerepel, a sír megnyílik, anyjuk valóságosan felkel és kosarat ad kezükbe; menjetek kéregetni!); ez a Rajnatartományon kívül szórványosan még felbukkan Kurhessen, Pomeránia és Grenzmark területén is (DVA: 13 variáns); továbbá E—B 202a=MEINERT, 89 a csehországi Kuhländchen területéről, amit SEEMANN unikumnak mond, és SUŠIL 159/339. sz.-ból vezet le. Egy harmadik típus él a szlovének közt, Gottscheeban, amit majd a délszláv változatokkal együtt tárgyalunk. Egyelőre annyit kell tudnunk róla, hogy eltér mind a két említett német szövegtípustól. Vannak ezeken kívül kétségtelenül újabb keletkezésű (talán ponyvaeredetű) szövegek — BVA 1026 Breitenfeldből és *Der Pott*, Berlin 1936, 72³ — amelyek MEINERT, 89 átfogalmazásának látszanak.

Nincs tehát egy általános német típus, amely az egész nyelvterületre jellemző volna, s összekötő kapocsnak tekinthetnénk a francia-vallon és magyar szövegek között, hanem egymástól elszigetelt foltok vannak a nyelvhatárok mentén, amelyekre nyilvánvalóan a franciáktól és a nyugati szlávoktól szivárogtak be az eltérő változatok.

Még tekintetbe kell venni NIGRA piemonti változatait, melyek mint az olasz balladák általában, a francia változat déli kisugárzásai. Minthogy egyéb részletek egyezése mellett hiányzik belőlük a találkozás a szentekkel, ami a magyarral való egyezés legfeltűnőbb ténye, nem ezek a magyarral összekapcsolható változatok, hanem az észak-francia és vallon szövegek.

³ Ezt a két adatot STOCKMANN Dorisnak (Berlin) köszönhetem.

Térjünk most vissza a magyar szövegekhez. Változatainknak nem egészen az ötödében szerepel Szűz Mária. Nem tekintve az olyan töredékeket, amelyekből nem állapítható meg, volt-e benne vagy sem, mintegy 80%-ból hiányzik. Ezek általában rövidebb változatok, s igen sokban ugyanaz a formula szerepel, amit Mária is mond az árvának — a három vesszőről — csak személytelenül. (Ez kopásnak tekinthető, mint minden, ami konkrét helyzetből, személyből személytelenné, elvonttá válik.) A nyugati megyék eléggé egységes Mária nélküli szövegei már kivonatnak hatnak.

Egyedül néhány Szeged környéki változatban (5-ben) maradt meg, hogy az anya valóban fel is kel, gondozza gyermekeit, s tanácsot ad nekik, hogyha mostohájuk kérdezné őket. Ezek közt is *egyetlen* tartotta fenn, hogy csak bizonyos időre kapott az égiektől engedélyt gyermekeivel együtt maradni. Csak erdélyi, ill. moldvai változatok, eddig tizenkettő őrizte meg a legkisebb árva szerepét és párbeszédét bátyjával, egy olyan motívummal átalakítva, amelyel más összefüggésben még találkozni fogunk, s amely más balladáinkban is szerepel.

A magyar anyagból tehát a következő fejlődésmenetet állapíthatjuk meg. A magyar ballada mindazt az elemet tartalmazta valaha, amelyet a franciában is találunk, csak a gyerekek bántalmazását realista részletek (hasbarugás) helyett stilizált képekkel fejezi ki, „mikor fészüli a fejünk, sarkunkon foly piros vérünk” és hasonlókkal, s mindjárt a gyerekek vándorlásával, panaszával kezd, a mostoha szerepét pedig ennek megfelelően hátra veti. Legkorábban elkopott az anya valóságos feljövele, a gyermekek gondozása, ezen belül is ennek bizonyos időhöz kötött lehetősége. Viszont az olyan változatok nagy száma, amelyben az anya kimondja, hogy nem kelhet fel, s az ilyenek feltűnése északfrancia-vallon területen arra mutat, hogy nálunk is számolni kell a kétféle megoldás párhuzamos meglétével. Később kopott ki Szűz Mária alakja, valamint a kis és nagy árva jelene, amit csak átalakítva tartott fenn az erdélyi terület. A fejlődés végén állanak a nyugati megyék vázlatos formái Mária nélkül, amelyekben csak a rossz bánásmód magyar fogalmazása maradt fenn a lényeges elemek közül, s az anya megszólalása. Ilyen forma került azután át a német terület keleti felére, a csehek közvetítésével.

A fentiek alapján tisztázhatjuk a francia és magyar szöveg egymáshoz való viszonyát. A magyar eredetisége mellett szól a felforgatott sorrendű elbeszélés, mely hatásosabb, mint az egyszerű előadás; (látni fogjuk, hogy az átvevők többnyire fel is oldják természetes sorrendű előadásra, az utóbbi tehát nem igazolhatja a francia eredetiségét); továbbá a magyar mellett szól a mostoha bánásmódjának magyar megfogalmazása, amely lényegesen költőibb a franciánál, továbbá az, hogy nálunk egységesen Szűz Mária az égi lény, míg a franciáknál lehet Jézus, Szent Miklós, ritkábban más szent vagy Szűz Mária. Meg kell jegyeznünk, hogy nálunk is több változat emlegethette régen Máriát, erre vallanak az égi lényt szerepeltető morva-lengyel formák, ahová csak északmagyarországi változatokból kerülhetett ez a vonás, amelyekben ma hiányzik. De ezekben a változatokban is mindig ugyanaz a szöveg hangzik el, személytelenül, amit másutt ő mond az árváknak. Nyilván később kimaradt a szövegből az égi lényt megnevező néhány verssor.

Viszont a francia elsőbbségére vall, hogy ott a nyelvterület legnagyobb részén egységes a történet abban, hogy az anya felkel a sírból és meghatározott ideig gondozza is árváit. Ennek az elemnek régiségét bizonyítja a rendkívül epikus dán fogalmazás is, ahol az anya szintén felkel a sírból, és valami-

képp segít árváin. Ezt csakis a francia ballada módosított átvételéből magyarázhatjuk.

A másik megoldás — az anya kiszól ugyan a sírból, de nem kelhet fel — önmagában éppúgy megáll, sőt költőileg erőteljesebb is, mint a másik. De vallon—elszászi területen ez a megoldás az előbbivel vegyesen fordul elő, mellette pedig az egész francia terület egységes az első megoldásban; az utóbbit tehát csakis másodlagos változtatásnak tekinthetjük. S akkor másodlagos a magyar is, ahol szintén a két formát együtt találjuk egymás mellett, méghozzá a franciát ritkán, s a vallont túlnyomó többségben. Bizonyára tőlük került hozzánk a ballada, s amiben eltér tőlük, az a magyarok utólagos módosítása.

A franciák sugározták szét tehát a Három árva balladáját olaszokhoz, flamandokhoz, hollandokhoz, határmenti németekhez és dánokhoz, valamint telepeseik révén a távoli magyarokhoz is.

Miután elesik a német-olasz közvetítés lehetősége, nyilvánvaló, hogy az egymástól független nyugati és keleti variánsterület csakis a magyarországi francia telepések közvetítésével hozható egymással kapcsolatba, s így a szláv változatok csak a magyarból származtathatók. Mégis tekintsük át röviden a keleteurópai formákat is, s vezessük le magukból a szövegekből egymáshoz való viszonyukat.

A szlovákok változatai közt szinte nincs két egyforma. Közös csak az, hogy nem három fiú-árva szerepel bennük, hanem egy leány. (Ezzel máris távolabb kerültünk a francia-magyar közös fogalmazástól.) Egyes változatokban a lány azt kéri anyjától, hogy kösse meg koszorúját (2., 4. 12), adja férjhez, s van olyan is, ahol mostoháról nincs is szó (3—4., 11.). Máshol elhangzik a kérés: kelj fel, kelj fel anyácskám (1., 7.) s a panasz, hogy a mostoha durván löki oda a kenyeret, veri, ha mosdatja (1—2.), s ha fésüni, folyik vére. (5.) Néha kibővítik avval, hogy a mostoha saját gyermekével másképp bánik. (2.) Megjelenik az a mozzanat is, hogy megüti a sírt, mégpedig háromszor; az elsőre megrázkódik a föld, másodikra vér folyik, harmadikra azután megszólal az anya. (5.) Viszontlátjuk azt a részt is, hogy az anya küldi lányát a mostohához, („van új anyád”), sőt az anya tehetetlenségéről szóló szavak is halványan visszhangoznak: „Kedves lányom, boldogan felkelnék, de mélyen a föld alá vagyok elásva.” (8.) Új elem viszont, hogy anygal viszi fel a lányt a mennybe, s ördög a mostohát a pokolba (5., 9.), és hogy 9.-ben apja, anyja, bátyja és nővére mind meghal; mostohája kenyér helyett követ ad; koldustól kapott vesszővel veri meg a sírt, de csak anyját hívja ki.

Ezek az elemek azonban nem együtt szerepelnek, mint a magyarban, hanem egy-egy, legfeljebb kettő tűnik fel közülük lírai sorok közt, néha egyik sem; a szövegek ezért rövidebbek is, mint a magyarok átlaga. Mind tartalmazza azonban az anya megszólalását árvája panaszára. Egyikben sincs viszont említve találkozását Máriával. Ez azonban megvan a morva szövegekben. Ezeknek teljes kezdőrésze jobban emlékeztet a magyar balladára, mint a tótoké: Megy az árvalány anyját meglátogatni. Találkozik egy öregemberrel. (Ez néha az Űristen, máskor a lány egyenesen elmegy a sírásóhoz.) Az öregember kérdi, hová megy, megmutatja anyja sírját, s tanácsolja, hogy törjön le egy vesszőt, s csapja meg a temetőt. Erre kiszól a sírból az anya: Ki kopogtat síromon? Innen kezdve a szövegek egyeznek a szlovák szövegek hasonló részeivel is. Azután feltűnik a véres fésülés, veréssel mosdatás; néha továbbképzik olyasféle részletezéssel, hogy „Ha ebéd van, vízért küld el, ha vacsora

van, az ajtó mögé küld" és hasonlók. Itt is angyalok viszik a mennybe a gyereket, ördögök pokolba a mostohát. Egy változat végén kopognak az ajtón; az árva siet kinyitni, de nem lát senkit, csak egy hang szídjá az apát, majd letépi fejét, s a mostohát elragadja a pokolba.

A csehek kisebb-nagyobb eltéréssel követik a morva szövegeket. Nagyobb eltérés a morvához képest, hogy az árva panaszában párhuzamot von anyja és mostohája bánásmódja között. Nem találjuk azonban bennük az égi lény-nyel való találkozást sem a sír megveretését. Ellenben kibővül a fejezésük: a gyermek hazamegy a sírtől, s otthon meghal, vagy anyja száll ki a sírből, és öli meg a mostohát.

A lengyel balladában is feltűnnek a költői sorok: mikor fészüli a fejünk, folyik vérünk — ez eljut egészen a litvánokig — s a szlovákhhoz hasonlóan szerepel az ing ráadása is (lásd a magyarban: „Mikor fejért ad reátok...“); s megvan a Jézussal való találkozás is, akitől tanácsot kap, hogy törjön veszőt, csapdossa meg a temetőt. Végül két angyal jön érte, s a menyországba viszi fel az árvát, s ördög pokolba a mostohát.

Az ukrán fogalmazás a büntetést részletezi igen bőven, s az is eltérés benne a többitől, hogy itt a gyermek is meghal.

A litván ballada a lengyel átvétele, fehéroroszoknál pedig már csak törmelékei találhatók a történetnek.

Lengyel és ukrán területen énekes koldusok a terjesztői; ezért hosszú moralizálással zárulnak.

Az északi terület fő eltérése a francia-magyarától az, hogy három fiú helyett egy lány szerepel, s büntetés illetve mennybevitel van a végén. Emellett, mint láttuk, a magyaroktól távolodva egyre kevesebb a franciával egyező részlet. Viszont a változatok a magyar ballada felforgatott sorrendjét követik, s mindjárt a sírt kereső árvával kezdik az eseményt. Csak a magyar területen keresztül kaphatták tehát ezek a népek balladánkat a következő útvonalon: szlovákok és morvák talán egyszerre vették át közvetlenül tőlünk, s a morvák-tól mehetett tovább északra is lengyelekhez-litvánokhoz, nyugatra is a csehekhez s tovább cseh-németekhez.

Az égiekkel való találkozás motívumával kapcsolatban SEEMANN (1951) idézi HORÁK véleményét, aki lengyel eredetűnek tartja, s szerinte morva és horvát zarándokok hallhatták Czenstochowában, s vitték szét más-hová. Ez a vélemény figyelmen kívül hagyja a magyar és francia megfelelőket.

Délen, horvátoknál és szlovének-nél más jellegű szövegeket találunk, amelyek nagyon hasonlítanak egymásra, csak a két első üt ki közülük. Ezekben az is feltűnő, hogy egy kis nyelvjárás-területről valók, mégis eléggé különböznek egymástól, (s ugyaninnen előkerült a többivel egyező forma is). Az 1. mit sem tud az eddigi szövegek epikus részleteiről; egyetlen hosszú panaszban sorolja fel, hogy anyja szája a földben meg van nénulva, haja a fekete földben szét van bomolva stb., és elpanaszolja mostohája gonosz bánásmódját, (itt nem halljuk az ismert fordulatokat a fésű nyomán kiserkedő vérről és a többi, vele szereplő dologról). Az anya megszólal és isten kegyelmére bízza az árvát. A 2. viszont már három árváról szól, akik Szent Péterrel találkoznak, ki megmutatja nekik anyjuk sírját. Vesszőről nincs szó, sem a többi részletről, hanem a halott anya szólítja nagyság szerint sorban fiait, hogy emeljék fel fejét, testét, lábát, de nem tehetik, mert feje fehér kő, teste fekete föld, lába két fatő. Ezt a két változatot az egész variáns-sor ismeretében a közös történet halvány visszfényének kell tartanunk, ahol a

kopási folyamat legtovább örölte az egykori anyagot. Mindenesetre feltűnő, hogy a szomszédos dunántúli magyar változatoktól milyen távolság választja el őket.

Más nyugatmagyarországi, horvátországi és szlovén variánsok közelebb állanak egymáshoz, s mindben megtaláljuk a história-énekesek stílusának jellegzetes vonásait. Legtöbbjük a vásári figyelemkeltő felszólítással kezdődik: „Poslušajte vi ljudi (vagy kristjani), kak žene tak i muži, Sto se jeste zgodilo, U 'noj zemlji Madžarskoj!” (9. „Ide hallgassatok emberek, asszonyok csakúgy mint férfiak, Mi történt a magyar földön!” Lásd még 4–6., 13–7.) Legtöbbször Magyarországra hivatkoznak ezzel a formulával, csak igen ritkán hallunk „Horvátország”-ot vagy „a mi országunk”-at. Ez arra vall, hogy énekesaik magyar társaiktól, (vagy esetleg közvetlenül a magyar balladából) vették át a történetet. Minthogy több változatnál a gyűjtő meg is jegyezte, hogy vak koldustól származik, vagy „vakok éneke” (3–4., 9.), a históriás-eredet nem lehet vitás. Rájuk vallanak ezenfelül még a terjedelmes befejező moralizálások is. Mindezeket az elemeket jól ismerjük TAKÁCS Lajos kitűnő leírásából, valamint azt is, hogy veszik át egymástól anyagukat a vásári énekesek és vak koldusok egyaránt. Említi is egyik adatközlőjénél, hogy legtöbbet adott el az „árvák” históriájából, amely azonban már elég távol áll a magyar népballadától. Ha meggondoljuk azonban, hogy a legrégebb horvát szöveg, amely kétségtelenül magyar históriás eredetet árul el, 1859-ben került publikálásra (14.), akkor megértjük ezt a változást, hiszen elég régóta jár és alakul történetünk a magyar históriások kezén. Itt tehát még nyilvánvalóbb, hogy újkori, magyarországi ponyvahatással állunk szemben.

A délszláv szövegek abban térnek el a magyartól, hogy a história jellegének megfelelően sorba szedik az eseményeket, nem felforgatva, mint a magyar ballada: egy anya meghalt, férje más feleséget vett, a mostoha rossz bánt az árvákkal stb. (Újra úgy, mint a francia ballada.) A végén pedig az anya a Boldogságos Szűzhöz (többnyire a bisztriciához) küldi gyermekeit, hogy az lesz majd édesanyjuk. Ebben az utolsó mozzanatban maradt fenn valami balladánk egyik fő jelenetéből, az égi lényvel való találkozásból. Ezekben a szövegekben ugyanis mindig a harangozóhoz fordulnak a gyermekek, ő mutatja meg anyjuk sírját.

Nem férhet tehát kétség hozzá, hogy ezek a változatok másodlagosak, és hogy a magyar balladából származnak.

A két előbb tárgyalt dunántúli horvát változat talán régebbi átvétel emlékét őrzi, mert hiányoznak belőlük az előbb tárgyalt históriás-jellegű részek, s nagyon töredezettek, kopottak. Az összes többi horvát-szlovén ének viszont újkori átvétel ponyva közvetítésével.

A bolgár változatok túlnyomó része távoli variáns. Itt ugyanis egy pástör furulyázik a sír mellett, ahonnan kiszól gazdájának elhalt felesége, és kérdezi, hogy megházasodott-e gazdája, s jól bánik-e az új feleség gyermekeivel. (Itt két ikerről van szó.) Mikor megtudja az ellenkezőt, kéri, öntözze meg a sírt, gyűjtson gyertyát. Megnyílik a sír, az anya hazamegy, s magához viszi a sírba gyermekeit.

Van azonban két szöveg, amelyben már *egy* lány sír *anyja* sírján, s kéri, hogy keljen fel. Ennyi az egész tartalma, közben még szó van mostohájáról is. Ez már kétségtelenül összefügg a tárgyalt balladával, s a másik típushoz is összekötő szálnak tekinthető, amely kétségtelenül egyénien fejlesztette to-

vább a közös történetet, s teljesen magában álló forma. A téma azonban közvetlenül a magyaroktól kerülhetett hozzájuk, mert közvetítő szerb változatról nincs tudomásom.

Balladánk tehát a magyaroktól messzire elterjedt északi és déli szomszédainkhoz, s rajtuk keresztül a németekhez is beszivárgott, ahol a szórványos átvételből irodalmi feldolgozás útján újra széles körben elterjedt.

* * *

Több balladánkban — Három árva, Betlen Anna, Nagy hegyi tolvaj — szerepel a következő panasz: S végyétek ki a szívemet, S mossátok meg ürmös borba, Takarjátok gyenge gyócsba, Zárjátok bé egy ládába, Vigyétek bé Brassóba. Minden vegyen példát róla stb. (Sz. Nd. 31.) Néha „szívem-májam” szerepel, gyenge gyölcs helyett lenruha vagy papiros, ürmös helyett langya bor, s egyik-másik elem ki is maradhat. Változatai:

MAGYAR

a) *Betlen Anna* 1. MNGy III, 18 2. Erd. Múz. 23,49. Szabéd 3. EA 2299, 249 Csókfalva, Maros-Torda m. (4 változat közül)

b) *Három árva* 1. EA 2276, 60 Árkos Háromszék m. 2. MNGY III, 78 Kis-Bacon, Udvarhely m. 3. MNGY VII, 7. Miriszló, Alsó-Fehér m. 4. SzNd 31. sz. Kásonújfalva, Csík m. 5. S 47 Gajcsán, Moldva-Egyházaskozár, Baranya m. 6. DOMOKOS 27. sz. Gajcsán, Moldva 7. MF 3273b II. Bogdánfalva, Moldva 8. DOMOKOS 28. sz. Trunk, Moldva 9. MSz 6382 Bergyila, Moldva 10. MSz 6381 Lészped, Moldva 11. MSz 6378. Klézse, Moldva (92 változat közül)

c) *Zsivány felesége* 1. BARTALUS III, 8. sz. Marosvásárhely 2. EA 2299, 278 Udvarhely m. 3. EA 2279, Lengyelfalva, Udvarhely m. 4. EA 2299, 280 Rugonfalva, Udvarhely m. 5. EA 2276, 7. Alsórákos, Udvarhely m. 6. Nyr 4,567 Háromszék m. 7. MNGY XI, 114 Háromszék 8. S 29 Lészped, Moldva — Mekényes, Baranya m. 9. MCsB 12a Lészped. 10—11. MSz 6266, 6375. Klézse, Moldva 12—14. MSz 6374, 6377, 6390 Lészped, Moldva (49 változat közül; néha az ürmös borban való mosás is kimarad; ha fejét veszik, akkor néha nincs szó szivéről, hanem azt mossák és takarják gyölcsba).

d) *A katonák által elrabolt lány* 1. MSz 6277 Lészped, Moldva

FRANCIA

1. BUJEAUD II, 213 Angoumois 2. LIBIEZ III 21. sz. Hainaut, Belgium 3. CANTERLOUBE IV, 157 Ile-de-France 4. PUZYMAIGRE Messin, 171 5. Uo. 172—3 jegyzet.

OLASZ

1—4. NIGRA 27. sz. A—D (E, G-ben hiányzik, F-ben nem állapítható meg.) Piemont

Összehasonlító irodalma nincs.

A francia párhuzam egy eléggé újhangú balladából származik; egy legény szerelmi bánatában katonának megy, párbajban megöli tisztjét, mert az szeretője kegyeivel dicsekszik; a legény kivégzése előtt mondja: „Que l'on mette mon coeur Dans un' serviette blanche, Qu' on le porte à ma mi, Qui demeure au pays, En disant: c'est le coeur De votre serviteur.” (1—2.) „On env'loppra mon coeur Dans un' serviette blanche... stb.” (3.) „Coupez mon coeur en quatre, Envoyez le à Paris, A Paris chez ma mie, Quand elle verra Elle s'en repentira.” (4.) S végül az ürmös bor megfelelője is megjelenik: Qu'on ensevelisse mon coeur Dans une serviette blanche, Qu'on le porte à Paris A mamzelle Julie, Qu'elle me fasse l'honneur De recevoir mon coeur.

Elle prit son coeur, Le mit dans *une cantine*, *Dans cantine d'eau-de-vie*" ezt az utóbbi mondatot is eredetileg még a katona mondhatta, mert így folytatódik: Soldats de mon pays, Ne l'dit's pas à ma mère stb. a költemény végéig. Tehát t. k. így kellene állnia: Qu' elle prit mon coeur stb. (5.)

A francia ballada formulánkkal együtt eljutott piemonti olaszok közé is, abban a formában, hogy „vegyétek szívemet, vigyétek Margheritámnak”, tehát sem a kivágás, sem a gyolesba-takarás, sem a borban illetve szeszben mosás nincs meg benne, így megint nem hozható közvetlen kapcsolatba a magyarral. Kérdés csupán az, hogy a franciából magyarba, vagy fordítva kell-e útját elképzelnünk? Minthogy a magyarban többször teljesebb alakban találjuk, azt hihetnők, hogy miénk az eredeti. Viszont a franciában mindig egyetlen balladában tűnik fel, ahol hozzátartozik a történet menetéhez, míg nálunk különféle történetekben jelenik meg, amelyekhez nem feltétlenül tartozik hozzájuk: a történet nélküle is kerek egész. Nálunk tehát eredeti helyéről kiszakítva, formulaszerűen, utólag beillesztve találjuk. Ez arra mutat, hogy nálunk átvétel, csak régiesebb formáját őriztük meg, míg a francia ballada hangja későbbi korban erősen átalakult.

Szálláskereső Jézus. Változatai:

MAGYAR

1. MNGY VIII, 226 Balatonvidék. 2—4. BN 331, 332, 334

FRANCIA

1. CANTELOUBE IV, 86 Picardie 2. CANTELOUBE II, 91. 3. BEAUQUIER, 175 Franche-Comté 4—6. MILLIEN, 17. A—C Nivernais 7. BARBEAU-SAPIR 73 Kanada 8. BLADÉ 21 Gascogne 9. ARBAUD I, 59 Provence 10. TIERSOT Alpes, 92.

IRODALOM

SEBESTYÉN MNGY VIII, 226-hoz jegyzet 1906; BN I, 335—6; CS—V 19. sz. jegyzet. Összehasonlító megjegyzés nélkül.

Aggyisten jó estét, dúsgazdag vendéglős!
Adnál-e te szállást a Jézus Krisztusnak,
A Jézus Krisztusnak az ő érdemeiér?

Nem adhatok szállást a Jézus Krisztusnak:
Mert gyűnnek ma neköm dúsgazdag vendégim,
Azok öbelüle nagy csúfot üznének!

Menj el, Pétör, menj el a város végére:
[:Ott lakik, ott vagyon árva özvegyasszon:]

Aggyisten jó estét Veronika asszon!
[:Adnál-e te szállást a Jézus Krisztusnak:]

Mér nem adnék szállást a Jézus Krisztusnak:
[:A Jézus Krisztusnak az ő érdemiér?:]

Van neköm kisházam, három vetött ágyam,
[:Bele lefekhetik, amellikbe tetszik:]

Lefeküdt a Jézus az egyik szép ágyba
[:Szent Pétör megvárta, még Jézus elalszik:]

A fejinél fölkelt ragyogó napvilág,
[:A lábánál fölkelt tündöklő hódvilág:]

Amint a felsorolásból kitűnik, *csak francia területről ismeretes*. Ott egy nagyon egységesen elterjedt ének szól arról, hogy Jézus koldus ruhában kéreget ajtóról ajtóra. „Adjátok a morzsáitokat, ami ebédre maradt.” A gazdag nem adja még azt sem, mert kutyaának kell, akik neki nyulat fognak, míg a szegény semmi hasznot sem hajt. Felesége megszánja, enni ad neki, majd szobájába viszi lefektetni. A szobát fényben úszva találja. Jézus felfedi magát, megmondja, hogy a fény jótéteményeitől van, illetve angyaloktól. Néha a napot-holdat is emlegetik: En entrant dans la chambre, se forme un'grand' clarté. Dites-moi donc, la pauvre, Qu' est-c' qui reluit ici: C'est le jour qui donne Ou bien la lune qui luit? C'est ni le jour qui donne Ni la lune qui luit: ce sont vos bon's aumones Qui ouv'rnt le Paradis. Ezután megjósolja neki, hogy három nap múlva meghal és a menyországba jut, de férje elkárhozik.

Nyilván a francia az eredeti, ahol az álruhás Üdvözítővel bánnak rosszul és jól, s ennek megfelelően nyernek büntetést és jutalmat, s nem a magyar, ahol eleve tudják, hogy Jézussal állnak szemben, mégis elutasítják, azonfelül el is marad a példázat. A mieink a fényességet és a nap-hold emlegetését, ami ott Jézus felismerésére vezet, átértelmezték egy erős költői képpel, amelynek eredetéről más összefüggésben lesz szó. Ezzel azonban szükségszerűen más lett a befejezés: elmaradt a könyörületes asszony megdicsőülése, s Jézusé került a helyére. Ennek ellenére a megfelelés nyilvánvaló a rosszívú, gazdag férfi és a könyörületes asszony szembeállításában, Jézusnak mint kéregetőnek szerepében és a szoba feltámadó fényességében.

A halálatáncoltatott lány. Változatai:

MAGYAR

202 változatról van tudomásom az egész nyelvterületről. Ez a szám azonban még jelentősen növekedik a fel nem dolgozott újabb gyűjtésekből. Balladánk ma is gyűjthető szinte az ország minden részén. Helyszűke miatt eltekintek felsorolásuktól.

FRANCIA

1. AMPÈRE, 250. 2. HAUPT, 1 3. DAVENSON 19. sz. (másodközlés, eredetijét nem tudtam megállapítani.) 4. BEAUREPAIRE, 144—WECKERLIN 1887, 4 Avranchin, Normandie 5. Romania 7, 82 Tousaint Chavanaz 6. BEAUQUIER, 81 Franche-Comté 7. BUCHON 31. sz. Franche Comté 8. D'HARCOURT 99. sz. Kanada 9—14. MILLIEN, 137 A—E-var. Nivernais 15—7. ROSSAT 6. sz. A—C Valais, Jura, Svájc 18. CANTELOUBE III, 168 Bas-Limousin 19. CANTELOUBE I, 52 Provence 20. ARBAUD II, 139 Provence 21. TIERSOT Alpes, 113. Lásd még DONCIEUX 29. sz. (rekonstruált szöveg); 20 változatot sorol fel (köztük több nálunk hiányzót is).

OLASZ

1—3. NIGRA 20. sz. A—C Piemont 4. FERRARO Monferrini 8. sz. (töredék).

ANGOL-AMERIKAI

CHILD 73. sz. 9 változat. SHARP-K. 19. sz. 31 vált. BELDEN 37 12 vált. Felsorolja a CHILD utáni változatokat (SHARP-ét is beleszámítva): 100 körüli számban.

DÁN

DgF 210. sz. A—B+2 pótlás.

NÉMET

1—3. HAUFFEN 71—2, 79. sz. Gottschee.

Nem tartozik ide D. Vlr. 68. sz. (E—B 186. sz.), Child 64 sz. és skandináv megfeleléik.

IRODALOM

Balladánkat a külföldi irodalom nem tartja számon, illetve CHILD a 64. sz.-mal kapcsolatban idézi, tévesen (lásd ORT³). GR, 191: Gottschee-i; változatok ORT³ ua. D 113: CHILD 34. sz.-ot tévesen. SOLYMOSY: új, helyi eseményhez kapcsolódik. DÖMÖTÖR 154: Ságón és Bükön (Vas m.) keletkezett megtörtént eseményből. CS—V, 476 Gottschee-i német a magyarból.

Jó estét, jó estét Csáti biró asszony,
Talán alszik is már a kedves galambom?
Alszik már, alszik már az utószobába,
Be is van takarva piros paplanába.

Ha alszik, kötse fel, küldje el a bálba,
Kék selyem ruháját ötse fel magára!
Karmazsin csizmáját vegye a lábára,
Két pár aranygyűrűt húzzon az ujjára!

Jó estét, jó estét, hát minek hivattál?
Gyere, ülj le mellém, majd megmondom mindjár.
Nem jöttem én ülni, sem pedig pihenni,
Kedves szeretőmmel egy kicsit mulatni.

Húzd rá, cigány, húzd rá, estétől éjfélig,
Éjfélről hajnalig, hajnal hasadtáig!

Eressz ki, bocsáss ki egy kicsit pihenni,
Karmazsin csizmámból a vért kiönteni!
Nem lehet, nem szabad, nem lehet kimenni.
A muzsikusoknak nem szabad pihenni!

Átkozott az apa, az az édesanya,
Ki egyetlen lányát bálba elbocsássa.
Este elbocsássa, reggelig nem látja,
Reggel nyolc órakor halva viszik haza.

Harangoznak délre, fél tizenkettőre,
Csáti biró jányát most teszik a földbe.
Szép selyem ruhában, szép fehér fátyolba,
Szép gyöngykoszoruja vállára van hajtva.

CS-V 69. sz.

Bontsuk fel a fenti szöveget mozzanataira, melléhelyezve a változatok legfőbb eltéréseit is.

1. Bálba hívás, a felszólítással, hogy a lány feltűnően öltözzön ki. Néhány esetben a lány anyja szólítja fel erre a lányt, s néha *lakodalomról* van szó. Pl.

„Jőj be, Kati lányom, legények hivatnak,
Sári városába Lakodalmat laknak.
Nem mék, anyám nem mék, Mer tudom, nem jó lesz;
Árvadi Jánosnak Lakodalma most lesz.
Vedd föl, Kati lányom, Finom selyem szoknyád. §
Huzd a lábaidra Szép karmazsin eszímád!
Tíz pár aranygyűrűd Rakd az ujjaidra,
Had szakadja szívit Kedves galambodnak!”

BARTÓK 176a

2. A lány megérkezik, kérdi, hogy minek hívták, vagy ki hívatta. A legény leülteti maga mellé és itallal kínálja (igen ritka). Pl. „Jó estét, te álnok! Hát miért hívtattál? Ül le mellém, *iggyál*, Majd megmondom mingyár!” (Nyr. 18:336 Hanva, palócság.)

3. A lány felelete (ritka) „Nem jöttem én ülni ... hanem táncolni”.

4. A legény odakiált a zenészeknek. (Másként: No most, muzsikások, Húzzátok reggelig, Mig a Csáti bíró lánya el nem alszik” vagy „Hangászok, hangászok, Csátibeli hangászok Sági bíró lányának Röggelig húzzátok” B. N. 196—9. „Muzsikus, muzsikus, tízenkét muzsikus! Ethn. 1910. 238. Mihály—Gerge.

5. A lány kikérdezése. Általában egyszer, néha (mintegy tízszer) azonban hármas fokozással:]

„Eresszen kend mán el, Mer mingyán meghalok,
Finom selyemszoknyám Testemhöz ragadott!
Nem bánom, meghalsz is, Világból kimégysz is!
Ha enyém nem lettél, Másé se lehessél! stb.

Eresszen stb...

Tíz pár aranygyűrű Ujjamra dagadott!”

..... és végül
„A eszímám szárában a vér megaludott!”

B 176a

6. Átkozása a könnyelmű szülőknek, akik bálba bocsátják a gyermeküket.

7. Harangoznak délre, a lány temetésére. Ezt néha a „Megölt legény” végével helyettesítik be: „Csináltatsz-e nekem diófa koporsót...” majd „meghuzatod-e hát a hármas hangot?” stb. nyilván a haranggal való kapcsolat alapján.

8. Ritkán (6—8-szor) a lány halála után a legényé is következik. Pl. Pap Gy. 10. sz. „Jó napot, jó napot, Jó Sári biróné. Elgyöttem még egyszer Sári béróného, Sallai Katáho. Az elmondó még ezt tette hozzá: ekkor Darvas Kis Kelemen rá borult a Sallai szép Kata ho't testére és ott halt meg.” Gyakran ezt már csak az a formula érzékelteti, amivel az Angoli Borbáia végén jelenti be a szerető öngyilkosságát: „Vérem a véredde egy patakot mosson” stb.

Ezért aztán némely változatban az Angoli Borbála egész végső jelenete belekerül, a szerető küldözgetésével, hogy ne tudja meg kedvese halálát.

9. Mozzanatként meg kell említeni a különböző helyen, elején, közepén, végén beiktatott különböző indokolását a halálatáncoltatásnak. a) A legény szegény, a lány fitymája, ezért áll boszut. Pl. „Gyere velem táncra. Egy kis mulatságra! Nem megyek én kenddel, Mer zsiros az ingujj” BARTÓK 176a. b) Mert nem lett az övé (lásd az 5. pontban idézett helyet) vagy az elején: „Kérettelek téged, Szalai Rózsika, Nem egyszer sem kétszer, Hanem tizenkétszer” BARTÓK 34. „Nem erisztelek téged, Sokat kérettelek, De ám nem engettek” (Ethn. 1910. 238). „Dehogy eresztelek, Hétszer kérettelek, Ha nekem nem adtak, Másnak se adjanak” M. Sz. 1846. Húgyag stb. c) Az ördög táncoltatja a lányt legény vagy szeretője képében. d) A lány hivalkodik, hogy táncban senki felül nem tudja múlni, azért jön el az ördög. (Kálm. Alf. 7b) e) Mert két szeretőt tart a lány, akik megbüntetik (Erdély—Moldva—Bukovina). f) Nincs semmi ok jelezve, vagyis a legény bűnőül rójják fel, s bűnhődik is érte a tömlöcben. Lehet, hogy ez elváltozott formája annak, hogy ő is meghal a lány után.

Mindez a sokféle indokolás is mutatja balladánk gyöngéjét, hogy tulajdonképpen nincs világos indokolása: maga a megrendítő esemény van előadva anélkül, hogy biztosan tudnánk, miért történik, s utólag, homályosan, különbözőképp sejtetik a változatok a fenti magyarázatokat.

Világosabb lesz a történet ha francia párját vesszük szemügyre a „Les tristes nocés” címen ismert igen elterjedt balladát. Vegyük sorra ennek is egyes mozzanatait az összes variáns alapján.

1/a Szerelmesek hét évig szeretik egymást titokban, akkor a fiút apja kényszeríti, hogy mást vegyen el. (Ez nem mindig van meg) 1/b a fiu jön bejelenteni kedvesének, hogy mást vesz el apja kívánságára. „Az szebb-e mint én” kérdi a lány. Nem szebb, de gazdagabb. 1/c) Ezután a fiú kéri, hogy jöjjön el a lakodalmára „A lakodalomra nem jövök el csak a táncra.” 1/d) A fiú lelkére köti, hogy szépen öltözzön ki, sokszor fel is sorolja, hogy mit vegyen fel. Pl. „Dans tous les cas que vous venez, Mettez la plus belle de vos robes. Mettez la cell' de satin gris, Votr' beau chapeau couleur de rose” (8.), sőt ő veszi meg neki: Je vous acheterai Les trois couleurs de robe. — Une sera le vert, L'autre s'ra orangée. L'autre de fin velours. La plus belle de toutes” (19.). Sokszor azonban akkor kapjuk a felsorolást, amikor a lány öltözködik, vagy csináltatja a háromféle ruhát. Egy-két változat azt is hozzáteszi, azért öltözködik ki ennyire, hogy mutassa nemességét. 2/a Megérkezésakor mindenki azt hiszi, ő a menyasszony. 2/b-3 (ritkán) a fiú kínálja enni-innivalóval, mire a lány feleli, hogy nem azért jött, hanem hogy kedvesével táncoljon. „De tout loin qu'on la voit, On lui présent à boire. J'n'veux boir' ni manger, Mais faire un tour de danse” (21.). „Galant, moi j'y viendrai Pour manger ni pour boire, Galant, moi j'y viendrai Pour faire un tour de danse” (18.). „De loin la voit venir, Lui fait rincer un verre: Buvez, belle, mangez. Je n'veux manger ni boire. (9.) „Le marié la prend Par sa douce main blanche: Allons, belle, danser.” (9.) 4/. Néhány változatban itt a fiu a muzsikuskhoz szól: „Beau musicien français, toi qui joues bien les danses, Oh! joue moi-z-en donc une, que ma mie puisse la comprendre!” (3.) „Jouez, violons, jouez! Ah! Jouez une danse!” (19.) Toucatz, viourouns, toucatz, Ah! toucatz uno dans (20.) 5. Elég sok változat őrzi, hogy a lány minden forduló után ruhát cserél. „Tout en dansant un premier tour, elle change de robe. Tout en dansant un

second tour, en met encore une autre, Tout en dansant au troisième tour, la belle tomba morte." (7. Ugyanígy 6., 9., 17) „A tout' dans' qu'ell'dansait, La bell' changeait de robe. N'eût pas changé trois fois, La belle est tombée morte" (10.) 8. Amennyiben a ruha-csere már kikopott, az első forduló után hal meg a lány, s utána a fiú is, vagy a harmadik, ill. negyedik után; vagy egyszerre: egyik jobbra dől, másik balra. Néha a fiú a lány holtteste felett kést szúr a szívébe avval a formulával, ami nálunk is szerepel az Angoli Borbála végén: „Te megholtál értem, én meghalok érted." (7.) 7. Szerepel ritkán a halottnak megcsendített harang is. „Marguillier beau marguillier, Toi qui sonn' bien les cloches, Sonn' les pitieusement!"... (9.) „Faut aller aux sonners, Ceux qui sonnent les cloches." (6.) 6. A lakodalmas nép — mintegy általános tanulságul — szomorkodik a szerelmesek halála fölött: „Quel tristes nocés" és kárhoztatja az apát „Le père a eu grand tort, de n'pas l'avoir donnée" sőt a legényt is: „L'galant eût plus grand tort de n'pas l'avoir enl'vée!" (10.) „Ah! que c'est bien dommage Que ces deux amoureux Ils soient morts d'amourette! (21.) „Tous les gens qui étaient présents s'disaient les uns aux autres: Voilà le sort des amoureux qui en épousent d'autres." (7.) „Les gens allaient disant: Hélas! la triste noce, De voir deux amoureux A mourir l'un pour l'autre" (9.) S végül 10. Néha összeölelkező sírvirág nő ki poraikból (2-4).

Látjuk, hogy alig van olyan mozzanat a franciában, amelynek ne volna megfelelője a magyarban. Nincs meg az 1/a, a hét évig tartó titkos szerelem, — talán ennek megfelelője a magyarban a „hétszer kérettelek", továbbá nincs meg az 1/b, a bejelentés, hogy mást vesz el. Néha ezek a franciában is elmaradnak; teljes kimaradásuk okozza a magyarban a haláratáncoltatás okának elhomályosulását; hiányzik a, 2/a, hogy a d'szes öltözetéért őt vélik menyasszonynak, és a 10. a sírvirág. A magyarnak viszont minden főmozzanata valamiképp kapcsolatban van a franciával. 1. Bálbahívás — néha lakodalomba, s túlnyomó többségben a lány kedvese a hívó. A bál a franciának abból az állandóan visszatérő részletéből származhat, hogy a lány az esküvőre nem akar menni, csak a táncba. Következetes mindkét népnél, hogy a fiú írja elő, mit vegyen fel a lány, vagy valahogy elmondják a lány kiöltözködését. 2-3. Azonos, bár mindkét helyen ritka a megérkező lány kínálása, s a lány elutasító szavai. Ezután jön 4. a magyarban elmaradhatatlan rész a zenészekről. 5. A lány néha háromszori kikérezkedése pihenni, mert „ruhája testéhez tapadt" nyilvánvalóan a francia lány háromszori ruhacseréjének felel meg, csak míg ott a szegény lány büszkeségének fitogtatása a cél, addig nálunk a haldoklás fokozatos érzékeltetése. A magyarok ugyanis az elválasztott szeretőik halálának megható francia történetéből megrendítő drámát fejlesztettek ki éppen ezen a ponton. 6. „átkozott az apa" stb. szerepében azonos a franciák végén általános tanulsággal 7. A harangozás teljesen azonos. 8. A magyarban is nyomokban megvan a kettős halál, a lány halála pedig teljesen megfelel a franciának.

Mindamellet, hogy a magyar költőileg erőteljesebb, hatásosabb, különösen a halálra-táncoltatás révén, de sok más szövegrészletben is, mégis felépítése egy pontban bizonytalan, s meséje sem egységes az elején: a francia viszont elejétől végéig logikus történet, és minden változatban egységes. Csak ez lehet az eredeti. Viszont szinte törvényszerűen maradt el a magyar elejéről a kiindulás, hogy a fiú hagyta el a lányt: ebben az esetben ugyanis nem volna indokolt, hogy halálra táncoltassa. S azért volt szükség a gazdagság-

szegénység ellentétét is megfordítani: a szegényt lefitymáló gazdag lányon áll bosszút kedvese; erre is a francia adott ötletet, ahol a lány gazdag kiöltözését annyira részletezik.

A francia ballada néhány változata feltűnik Piemontban is, ezúttal is szinte szóról szóra, néhány csekély kihagyással vagy változással. Ezek közt különösen jelentős, hogy a lány azért mondja el, milyen ruhában lesz, hogy kedvese majd megismerje — ami nyilván másodlagos, s a történet csattanóját veszi el. Hiányzik továbbá a francia ballada 2/b,5—7. mozzanata. Nyilvánvaló, hogy a magyar nem ebből származik, hanem csakis a franciából.

Még távolabb visz az angol történet. Ezt a franciával még nyilvánvaló szálak kötik össze, de már a magyarral való rokonságát a francia nélkül felsem lehetne ismerni. Itt is a legény hívja kedvesét mással tartandó lakodalmára, s egy-két változatban fel is kéri a kiöltözésre, többnyire azonban a lány magától teszi meg. Itt nagyon ki van emelve a lány szépségének hatása, mire a menyasszony irigy lesz, szóváltás támad a két nő között, s a menyasszony leszúrja a volt kedvest, mire a vőlegény meg őt szúrja agyon azután önmagát. Ez a történet megy tovább a skandinávokhoz.

Nem említi ugyan az eddigi magyar kutatás, de azért el kell választanunk ezt az összefüggő csoportot a felsorolásban emített német balladától. Ennek hőse meghallja kocsistól vagy vadásztól, hogy húga állapotos. Magához rendeli és néhány változatban addig táncoltatja, míg meléből tej nem csordul ki, illetve egyes esetekben a vér ki nem fröccsen cipőjéből. Akkor halálra veri. A haldokló bevallja, hogy az angol királytól származik gyermeke, mire a fivér sajnálja, hogy mért nem szórt előbb: gazdag sógora lett volna. Ennek a történetnek csak a halálos táncon keresztül van lát-szólagos kapcsolata a fentiekkel, különben semmi szövegrészlet-egyezés nincs benne, sem a történet menetének hasonlósága. A németek skandinávoktól átvett s délfelé egyre zavarosabb, kontaminálódó balladának mondják. Véleményem szerint végső fokon egy másik francia balladából származik: *La soeur substituée à la femme enceinte* (pl. MILLIEN, 110—112.) Egy lovag a parasztlány énekéből megtudja, hogy menyasszonya állapotos. Mikor a lány látja közeledni vőlegényét, anyja tanácsára hűgát küldi eléje, saját ruhájában, de a lovag visszaküldi, s valódi menyasszonyát kéri. Az sápadtan jön — egyes változatokban bálra, hol a vőlegény táncoltatja, s törével mellébe szúr: ha tej jön ki, megöli, ha vér szive elégedett lesz. „*Tambours et violon Ma mie est morte!*” fejeződik be, majdnem olyan hangulattal, mint a mi Barcsaink.

Gottschec-ban viszont, a Mura-menti német nyelvszigeten szó szerinti átvételben találjuk a magyar ballada részleteit. Minthogy szlovén változatáról nincs tudomásom, fel kell tenni, hogy közvetlenül magyaroktól kaphatták. (A régi Ausztria területéről jártak aratómunkások a Dunántúlra idénymunkára.)

A török-ra'olta lány (Komáromi szép lány). Változatai:

MAGYAR

1. Ethn. 1914, 36 Magyarszentmihály, Torontál m.

FRANCIA

1. SMITH Romania 7,68 (kontaminált) 2. DECOMBE 104. sz.

BRETON

1. ROLLAND III 186/a 2. ROLLAND III 186/b 3. CANTELOUBE IV, 391 4. CANTELOUBE IV, 384.

ROMÁN

1. ALEXICS, 279 Lagerdorf, Temes m. 2. PAPAHAĞI Maramureş, 408. sz. Săpînța 3. Uo. 362. sz. Budești 4. Uo. 367. sz. Crecești 5—7. BIBICEȘCU, 271, 261, 267 Előpatak, Háromszék m.? 8. TEODORESCU, 635 Brassó környéke 9—10. VULCANU, 8 és 28 11. TOCILESCU I/2, 1248 Sorești, Gorjiu 12. TOCILESCU I/1, 35 Runcurelu, Mehedinți 13. SEVASTOS, 311 Moldva 14. VASILIU 26. sz. Tataruș, Suceava 15. Balade, 88 Smeura, Pitești 16. BRĂILOIU, 98 Muscel, Priboeni 17. MOLDOVÁN, 48.

Egy-egy részletével rokon változatok:

BOLGÁR

1. A—V 143. sz. Gornodzsumajszko 2—4. ARNAUDOV, Elenszko 84—86. sz. 5. SBNU 11, 36 6. sz. Lesko 6. SZTOIN, Timok 2740. sz. Gjurgics, Belogradecisko 7. SZTOIN Rodop 174. sz. Gr. Csepelare 8. Uo. 340. sz. Petkovo.

SZERB-HORVÁT

1—2. VUK I 721—2. sz. 3. HNP 7? 358. sz.+ 4. RAJKOVIĆ 221. sz.+

SZLOVÁK

1. Sl Sp. I 418. sz. = HORÁK 29. sz. Nyitra 2. SL'P II 602. sz. Turie Pole 3. KOLEČÁNY 7. sz. Ság, Hlohovecky okr. 4. MEDVECKY D, 253 5—6. KOLLÁR II 6—7. sz. 7. NĚMCOVÁ 13,59* 8. VÁCLAVIK, 304* 9. MEDVECKY 4. sz.* 10. Sl. Sp. III, 175 513. sz. (r.szben).

MORVA

1—5. SUŠIL 147/310—13. sz. +var. (310 Vidče 312 Hodonin 313 var. Lideček) 6—8. BARTOŠ—JANÁČEK 17—(19)—20. sz.* 9. BARTOŠ 1889 41. sz.+

Közvetve kapcsolódó változatok:

GÖRÖG

Lásd: BAUD—BOVY, 258—262 „La fille voyageuse” fejezet és BOJATZIDES*

IRODALOM

KÁLM Ethn. 1914, 37: összeveti a román 18.-cal (más, helytelen egyeztetések mellett); CS—V, 465: elfogadja KÁLM román párhuzamát

Lefelé folyik a Tisza, Duna vize,
Azon mén, azon mén egy szép aran gálya,
Abba van, abba van egy csuf török vajda.
Arra mén, arra mén komáromi szép lány,
Két korsót karjára, ugy mén a Dunára.
Adjál vizet, adjál, komáromi szép lány!
Hogy adjak, hogy adjak, te csuf török vajda?
Te Duna közepin, én a Duna szélin!
Nyújtsa az korsaját — fogja fehér karját,
Rántja a gályára, gálya tetejire.
Ölelj mög hát engöm, komáromi szép lány!
Öleljön mög téged pokolbéli sátán!
Csókolj mög hát engöm, komáromi szép lány!

Csókoljon mög tégöd vadbéli oroszlán!
 Pofonvágta vaskeztyüvel. Folyt a piros vére orrán-száján.
 Feküdj le hát mellém, komáromi szép lány!
 Feküdjön le melléd magyarok fegyvere!
 Dunának feneke: koporsóm feneke,
 Dunának két széle: koporsóm két széle,
 Dunának habjai: az én szömfödelem,
 Dunának halai: koporsóm szögei,
 Dunai halacszkák: az én siratóim,
 Az égi madárkák: az én éneklőim.
 Halászkák, halászkák, dunai halászkák,
 Csütörtökön délre engöm kifogjatok,
 Engöm kifogjatok, el is temessetök!
 Ruháim, ruháim, legszöbbszű ruháim,
 Szögrül lehulljatok, összeboruljatok,
 Ugy tudja mög anyám, hogy engöm sirattok!
 Beugrott, beugrott Duna közepibe;
 Halászkák kifogták csütörtökön dére.
 Legszöbbszű ruháji szögrű lehullottak,
 Szögrű lehullottak, össze jis borultak.
 Árú tutta mög az annya, hogy möghalt a lánya.

Az utolsó hat sor az eredeti kézirat alapján: EA 2775,1.)

A fenti balladával lazán összefüggő, hasonló témájú szövegünkben (KÁLM. Sz III, 4) a lány végül hazakerül az anyai házba. Ettől eltekintve nincs változata. Szomszédainknál meglevő — mint látni fogjuk — tőlünk átvett megfelelőiből ítélve azonban valaha szélesebb körben lehetett elterjedve.

A nyugat-európai anyagban evvel a témával nem találkozunk, kivéve egy breton éneket, amely a breton epika stílusa szerint részletező, csodás-fantasztikus formában, de egészében mégis egyezően adja elő ugyanezt a történetet. Tartalma a következő: Az angolszászok megrohanják Dourduff kikötőjét, és elrabolnak egy leányt. Felviszik hajójukra. A lány egyre sír. A kapitány megnyugtatta, hogy életét semmi sem fenyegeti, csak becsületét. A lány a Szent Szűzhöz fohászkodik, mert inkább akar százszor meghalni, mint egyszer vétkezni, s beleveti magát a tengerbe. Egyik változat szerint egy fehér hal lenyeli, és kiviszi a partra szüleihez, másokban két hal, melyeknek hátán fehér kereszt van, partra viszi a hátán, de van olyan is, ahol egyszerűen belefut a tengerbe, s holttestét az egész község gyászával temetik el.

Nem lehet kétséges, hogy ez a breton ének egy rövidebb, balladásabb francia szöveg átvétele, amely nem maradt ránk. A breton anyagban ugyanis a néhány balladás jellegű szöveg mind francia eredetű. A franciáknál pedig nyolc különféle ballada szól a katonák által elrabolt lány sorsáról, köztük hétben a lány meg akar szabadulni a becsületlenségtől, többnyire halál, egyszer tetszhalál, egyszer pedig csodás madárrá-változás útján. A 2. szövegben pedig nem katonák, hanem a földesúr rabolja el lován a leányt, aki a *foljóba* veti magát, előzőleg szintén a Szent Szűzhöz folyamodva. Ennél is közelebb áll azonban az említett nyolc típus közül az, ahol a leányt a matróz éneke felesalja a hajóra, aztán kifutnak vele a nyílt tengerre, s mikor le kellene vetköznie, elkéri a fiú törét, hogy kötőjét elvágja, s azzal leszúrja magát. Ez az igen elterjedt

dal (DANCIEUX 42. sz. „L'embarquement de la fille aux chanson”) lehet az *újabb, átalakult formája* az elveszett régi francia balladának, amely a bretonoknál maradt fenn. Ezt a feltevést erősíti, hogy egyik változata (1.) a törrel elkövetett öngyilkosság helyett azzal végződik, hogy a fiú a panaszkodó lányt a *tengerbe* dobja a következő szavak kíséretében: „Chantez, chantez, grenouilles, vous avez de quoi chanter, Vous avez de l'eau à boire et ma mie à manger”. Figyeljük meg, hogy ez az értelmetlenné kopott rész *békákról* szól a *tengerben!* Nyilvánvalóan későbbi átalakulás, amelyben mégis fennmaradt az eredetiből a folyóvíz emléke, valamint a lány szavainak töredéke — a férfi számára adva.

Mindezek alapján kitetszik egy francia ballada körvonala, amelyben a hajóra elrabolt lány megbecstelenítése elől a folyóba veti magát, a Szent Szűzhöz imádkozva s a halakhoz és békákhoz szólva, hogy nyeljék el. Hogy aztán a halakkal való elnyeletést a bretonok valóságosan értelmezték, s csodás megmeneküléssé fejlesztették, az már az ő csodás-fantasztikus költészetük természetéből következik. Ettől eltekintve fenntartották az eredeti ballada meséjének teljes menetét, egy-egy szövegrészletét pedig a két francia változat; mindezt együtt a mi balladánk.

A történet erős beágyazottsága a francia hagyományba — lásd a hasonló francia történeteket — a francia eredet mellett szól, mert ugyanakkor a magyarban a Komáromi szép lány-on kívül csak egy újabban Moldvában lejegyzett töredék szól a katonák által elrabolt lányról.

A magyar átalakítás minden irányban elterjedt körülöttünk, bár többnyire csak a legmegragadóbb mozzanatát tartották meg pontosan: a lány szójátát a halakhoz és vízbeugrását.

Legközelebb állanak hozzánk a román változatok; bennük még balladánk meséjének főbb mozzanatai is felderengenek. Sandru lánya, Ilinku, a vízéért megy (a kútra, a Dunára, a tengerhez), s megpillantja a törököket. (Több változatban háza ablakából látja meg őket, vagy udvaráról, söprögetés közben.) Beszalad anyjához, hogy rejtse el. Mikor a török jön, anyja halottnak mondja lányát, még sírját is megmutatja, de egy ravasz öreg török szavára mégis megtalálják s elviszik. Mikor a vízhez érnek, kéri, hogy engedjék vizet inni, vagy arcát megmosni — s a vízbe veti magát e szavakkal: inkább leszek a halak és rákok (v. békák) étke, mint a török menyecskéje! Akad olyan változat is, ahol ez a szózat már eltávolodott a többitől: „Mintsem a tiétek, inkább legyenek nagy kaszás, annyit kaszálnék, hogy olyat senki sem látott. ... Nagy szolgál lennék, urakhoz mennék...” stb. Sőt egy, a 16. a breton énekhez hasonlóan folytatja: „Egy csuka volt éppen ott, elnyelte. Akkor mit tett a török? Halászokat hozatott. Hálót hoztak, sok halat kifogtak. Bizony kifogták a csukát is, felhasították, kivették belőle Ilinkát, s a pasához vitték, úgy ahogy holtan vala. Folyton karjukban tartották, olyan szép vala.” (A bretonhoz hasonló szellemű népköltészetben hasonló átalakulás bukkan fel!) A magyarhoz kapcsolja tehát a halakhoz intézett formulaszerű szózat, a török mint leányrabló s a vízmerítésnél való találkozás; elválasztja a közbeiktatott elrejtési-kikérési jelenet, és hogy nem hajóról menekül, hanem kocsiból. Ugyanezekben tér el egyszerre mind a breton énekektől is.

Még távolabb kerülünk a bolgár változatokkal. Itt ugyanis többféle mesevázba illeszkedik bele a vízbeugrási jelenet. Az egyik a Fehér Jána (Izabella királyné) története, akit Budavár elfoglalása után visznek rabként a törökök, s a Dunához érve kéri keze feloldását, hogy arcát megmossa. Itt

elmaradnak a halak és rákok, csak a Dunához szól, hogy fogadja be, nehogy a török kapja meg. (1., 5.) Más a 3—4.: a lány a forrásnál szeretőjével találkozik, de aztán a török viszi el feleségének, útközben veti magát a Dunába, s előbb a török kiált rá, hogy a halak és rákok fogják megenni, mire válaszol, hogy inkább azok, mint a török. Ugyanott azonban néha már törrel lesz öngyilkos (2.). 6—8. már az Eladott lány mesevázában adja elő az öngyilkosságot; az első kettő vízbeugrással, török nélkül, a harmadik késsel, de török vőlegénnyel. Ezekből már kimaradt a jellegzetes szózat is.

Vuk szerb szövegeiben a lány bátyja és vérfertőző házassága elől menekül a hullámsírba; a jellegzetes szózatot a tengeri halakhoz intézi. Itt sem hajóról menekül, valamint a horvát és bácskai szövegben sem. Az utóbbiakban azonban a török elől menekülve akar a halak étkévé válni. (Az előtörténet az, hogy elrejtőzik a törökök elől, azonban a harmadik toronyban ráakadnak, amint Péter bánnal borozik. Megkötözve viszik magukkal.)

Északi szomszédainknál már egyértelműen az akarata ellenére férjhezadott lány történetével olvasztották egybe. Itt az elrablásnak talán már csak az lehet az emléke, hogy az apa a török fogságában ül, s szabadulásáért kell lánya kezét odaígérnie. Otthon asztala fölött búsul, s lánya kérdésére bevallja, hogy elígérte a töröknek. Kiöltözteti lányát, közben jönnek érte a fullajtárok. Mikor a Dunához érnek, inni engedik, s beleveti magát a vízbe, ismét a jól ismert szavakkal: „Egyetek meg, halacsák, hogy ne legyek a török barátja!” (6.) Az „Útközben haldokló menyasszony” elemei még ezután is folytatódhatnak: a török anyja kérdő szóval fogadja a nászmenetet — mi van a menyasszonnyal, talán nem adták oda? A vőlegény bevallja, hogy halott menyasszonyt hoz. (5.) Viszont irodalmi ízü átírássra vall, hogy a *halott* menyasszony itt szólal meg: „Szebb a Dunában, mint a török *háremben*” — háremről a balladák sosem beszélnek, a töröknek is mindig felesége van — „Szebb a keresztény halál, mint a pogány élet.”

Morva változatok még tovább bővítik az előzményeket. A lány hímez és csengő hangon énekel. Elhallik a törökhöz, aki beleszeret és feleségül akarja. Máshol levelet ír a lányért. A bővítések sem tudják elfedni az alapul szolgáló mozzanatokot, a „Komáromi szép lány” zárójelenetét és az „Útközben haldokló menyasszony” mesevázát, tehát két magyar ballada összeolvasztását. Ezt a kölcsönzést a morva 3. (SUSIL 312. sz.) még dallamával is elárulja: a csallóközi régi stílusú dallamnak (BARTÓK 33b) majdnem hangról hangra való átvétele. Ennek a dallamnak magyar eredetét gazdag rokonsága a magyar dallamok között vitán felül helyezi.

A görög változatok tulajdonképpen nem ide tartoznak, hanem a francia balladához, ahol a lány a hajón törrel lesz öngyilkos. Minthogy azonban a görögöknél vízbeugrással is találkozunk, s a holttestet kiveti a tenger a partra, ahol nagy gyásszal temetik el, ez megerősíti a korábbi francia ballada megletéről vallott felfogásunkat, amelynek meséje hasonló volt a breton énekhez. (Francia balladák görögországi feltűnéséről még szólni fogunk a továbbiakban.)

Szomszédaink északon, keleten és délen egyaránt azt a formulát adják a lány ajkára, hogy „Inkább legyek a halaké, mint a töröké!” Ennek benne kellett lenni a magyar változatok szövegében is, hiszen a magyar terület átugrásával nem kerülhetett egyik néptől a másikhoz (még akkor sem, ha nem lenne magyar eredetű). Egyetlen fennmaradt változatunk minden költői szépsége ellenére is eléggé kopottnak látszik, s nem biztos, hogy minden részlete

az általános formát tartotta fenn. (Megjegyzendő, hogy a szlovák 10. a magyar formulát tartotta fenn a Mónár Anna lengyel formájára emlékeztető történetben — a fiú számára adva.)

Megőrizte viszont az egyetlen magyar szöveg a nyugati ballada fővonásait, amit szomszédainknál nem találunk. Az utóbbiakat ennek ellenére kétségtelen szálak fűzik a magyarhoz, egymástól pedig eltérnek a meseváz nagy különbségeivel. Mindebből szükségszerűen következik, hogy egy francia (breton) ballada került a magyarsághoz, s tőlünk tovább a környező népekhez.

A egyetlen anyós. Változatai:⁴

MAGYAR

1. Ethn. 1910, 348 Mihály—Gerge, Nógrád m. 2. Nyr 5, 47 Klézse, Moldva (a többi is mind Moldvából) 3. MCsB 9A sz. Klézse 4. MSz 6263 Klézse 5. MSz 6349 Klézse 6. DOM 31. sz. Magyarfalv 7. DOM 30. sz. Nagypatak 8. MF 2718c Nagypatak 9. S 36a Trunk 10. NÉ 1941, 163 Somoska 11. MF 2458b Somoska 12. MCsB 9B sz. Újfalv.

FRANCIA

1. DAVENSON 4. sz. 2. LEGRAND Romania 10,369 Caen körny. 3—10. MILLIEN, 195 A—F+2 var. Nivernais 11. SMITH Romania I, 355 Rocheen—Regnier, Haute—Loire 12. BUJEAUD II, 215 13. SMITH Romania 10, 584 Haute—Loire 14. SMITH Romania 7,64 (kontamináció) Haute—Loire 15. ARBAUD I, 91 Provence 16. TIERSOT Alpes, 100 17. Mélusine 1896, 69. 18. Rev. Trad. Pop. 1897,294

BRETON

1. VILLEMARQUÉ 19. sz.

FLAMAND

1. LOOTENS—FEYS 38. sz. = D. Vlr 76/1. 2. D. Vlr. 76/2.

KATALÁN

1. WOLF Proben 14. sz.

SPANYOL

1—4. COSSIO—SOLANO 104—7. sz. Barcena de Ebro, Villar, Puente Pujmar és Los Corrales de Buelna.

OLASZ

1—5. NIGRA 55. sz. A—C+2 var. 6. FERRARO Monf. 37. sz.

GÖRÖG

1. LÜBKE, 229. A D. Vlr. 76. sz. 136 változatot sorol fel. L. még BAUD—BOVY felsorolását is 236—9. lapon.

ALBÁN

1. Deutsches Jahrb. f. Vkke 1958, 564.

ROMÁN

1. MARIENESCU, 17 2. TIPLEA 15. sz. Máramarossziget mellől 3. PAPAHAĞI Maramureş 389. sz. 4. ALEXICS, 289 Kápolnás, Krassó-Szörény m. 5. Uo. 362 Brusturj, Arad m. 6. POMPIIU, 50 7. TEODORESCU, 623 Valea—Minga, Prahova

⁴ Minthogy a D.Vlr 76. és 77. sz. balladánk nyugat— és keleteurópai formájának 207+94 változatát sorolja fel és tárgyalja, eltekintek ezek újra idézésétől, s csak az általam felhasznált, ill. idézett szövegeket sorolom fel.

ERDÉLYI SZÁSZ

1. D. Vlr. 77/1. Petersdorf.

BOLGÁR

1. ARN Elenszko 112. sz.

SZERB—HORVÁT

1. KUHAČ III, 243 1053. sz.-hoz Oriovac 2—6. ŽGANEC Zag 197b, 198a—c 7. ŽGANEC Hrvatske 352. sz. Muraköz 8. KAČIĆ—Mirošić, 118⁺ dalmát szigetek (?) 9. NIKOLIĆ, 86⁺ Szerémség 10. ŠTREKELJ I 51. sz. Zagorska na Hrvaškem.

SZLOVÁK—MORVA

1. Sl Sp III 592. sz. = HORÁK 1958 13. sz. Velké Rovné 2. SREZNĚVSKI 7. sz. 3. KOLEČANY 13. sz. Selpice 4. MEDVECKY D, 253 = MEDVECKY 14. sz. * 5. Sl Poh I 1897, 497 Tajov (További 4 var. felsorolva HORÁK 1958 13. sz.-hoz) 6. SUŠIL 92/193. sz. Strážnica. 7—8. BARTOŠ—JANÁČEK 39 ab sz.

LENGYEL

1. KOLBERG Piesni 11c 2. KOLBERG Lud 20 101. sz. 3. KOLBERG, Mazowsze I 170. sz.

OROSZ

1. HILFERDING I 299. sz. 2—3. Rev. Et. Slaves 1932, 215 4. Szov. Folkl. 1936, 142—51. 5—10. ASZTAHOVA I 31. sz. II 190., 195., 197., 204., 219. sz. 11. CSERNÜSEV 244. sz. 12. KOLBERG Pokucie II 117. sz. 13—4. GOLOVATZKI I, 74—5 30—31. sz. 15. SZOKOLOV 263. sz. (D. Vlr. összesen 71 változatát sorolja fel).

LITVÁN

L. a D. Vlr. által felsorolt 5 változatot.

IRODALOM

ŽDANOV 1890 az orosz változatokat tekinti át. BAUD—BOVY, 236—9: a görög valószínűleg olaszból keletkezett, de onnan nem tudja kimutatni, csak francia és ibériai párhuzamaira hivatkozik.

SEELMANN 1951 az északi szláv és litván változatok áttekintése. CS—V (1954) összehasonlító megjegyzés nélkül. D. Vlr. 4/1 1957 76—77. sz. teljes összehasonlító feldolgozás a magyar változatok nélkül.

E balladánk egyetlen palóc töredéktől eltekintve csak Moldvából ismeretes. Leggyakoribb formája az, hogy néhány bevezető sor után, mely igen homályosan utal a fiatalok szerelmére, összekeelésére, a férj bejelenti, hogy el kell távoznia:

Én is el kell menjek hadba hadakozni,
 Hadba hadakozni, jó hirt hazahozni,
 Jó hirt hazahozni, fejér ászlót emelni.
 Anyám, édesanyám, viselje jól gondját,
 Viselje jól gondját az én Merikámnak,
 Viselje jól gondját ez én Merikámnak!...
 Oláhul Merika, magyarul Margitka,
 Azt megengeded-e: favágó helyemen
 Favágó helyemen favágó csutkám légy?
 Azt meg nem engedhetem, lelkem édes anyám,
 Hogy favágó legyek....

Oláhul Merika, magyarul Margitka,
 Azt megengeded-e: nyársba felhuzzalak,
 Nyársba felhuzzalak, lángon pirítsalak?
 Azt nem engedhetem, lelkem édesanyám.
 Oláhul Merika, magyarul Margitka,
 Azt megengeded-e, hogy bétékerjelek
 Viaszos vászonba, viaszos vászonba?
 Azt megengedhetem, lelkem édesanyám.

Következik a Barcsaiból ismert elégetés. Ezután visszatér a férj:

„Oláhul Merika, magyarul Margitka,
 Nyisd ki e kapudat! nyisd ki e kapudat!”
 Kiszökék az anyja, kinyitta kapukat.
 „Nem kell nekem, anyám, hogy kelmed nyissa ki!
 Anyám, édesanyám, hol ez én Merikám?”
 „Elment, ő es elment s e rózsamezőbe,
 S e rózsamezőbe rózsavirág szedni...
 Ő es csak elmene e rózsamezőbe.
 Keresé s nem kapá, ő es visszatére...”

Ezután a búzamezőbe küldi el, végül megtalálja a rózsabokor tövében, össze-
 égvé. Öngyilkos lesz, majd a kettőből kinő az is nert sirvirág, amit a kegyetlen
 anyós leszakít. 10.

Amint látjuk, a moldvai perem-magyarság, mint sok más esetben, itt
 is több ismert ballada-elemet olvasztott össze szövegünkben. Három terje-
 delmes mozzanata más balladából származik: a három halál közül való válasz-
 tás és elégetés a Barcsaiból, a halott kedvesét kereső férfi küldözgetése külön-
 féle ürügyekkel az Angoli Borbálából és az eladott lányból, a sirvirág pedig
 a Kádár Katából. A Barcsai- és Kádár Kata-részlet nincs is meg a palóc
 változatban, melynek rövid szövege a következő:

Durica, Durica, Durica szép leány,
 Ki vette te néked egész rása szoknyád?
 Fiad vette, fiad, Nagy Antal urfiad.
 Ne keresd fiamot, érte meg kell halnod.
 Ejment Nagy Antal urfiu hetedhét országra,
 Országos vásárra.
 Hazagyütt ő onnan,
 Sehol nem tanálya Duricát.
 Anyám, anyám, anyám, éldes asszony anyám,
 Hova t tted, hova Durica szép leányt?
 Ejküttem, ejküttem a virágos kertbe
 Virágot gyomláni.
 Ej is ment oda Nagy Antal urfiu,
 Ott se nem tanáta Durica szép leányt.
 Anyám, anyám, anyám, éldes asszony anyám,
 Ott se nem tanátam Durica szép leányt.
 Ejküttem, ejküttem a folyó kiskutra,
 Utánna ejmentem fővej bele ötem.

Ejment osztán Nagy Antal urfiu
 A folyó kis kutho
 Vérem a véredvej egy patakon folyon,
 Lelkem a lekeddej egy lstent imádjon,
 Testem a testedvej egy sirba tevőgyön.
 A sirunk tetején két rozmaring nőjjön,
 Ott is kimutassa a szeretetünket.”

1.

Ha a más balladákából származó részleteket elhagyjuk, marad a történet nagy vonala, különösen a rövid mozzanat az elején: a férj hadbavonulása előtt rábizzza feleségét anyjára, aki a férj távozása után halálra kínozza, majd visszatér a férj és keresi feleségét. Egyes változatokban távolléte alatt táltos lovától tudja meg, hogy baj van otthon kedvesével (6.), illetve az mutatja meg, hová van eltemetve (7–8.). Ezek tehát azok az elemek, amelyeket felhasználhatunk az összehasonlításra.

Ezek segítségével fel is lehet ismerni balladánk összefüggését az egyik legrégebbi és legszebb francia balladával, a „Porcheronne”-al. A 11. szövszerinti fordítását adjuk: Beauvoire úr fiatalon házasodott. Olyan fiataalt vett el, aki még öitözni sem tudott. Nem tudta tovább őrizni három napnál, akkor levelet kapott, hogy hadba kell mennie. Haj, átkozott levél, s az is, aki írta! Mit tegyek hitvesemmel, aki oly fiatal? Hagyd anyádra, az megőrzi neked! Anyám túl kegyetlen, még legeltetni küldi. Anyám, itt van hitvesem, Anyám, gondoskodj róla, jól! Ne csináltass vele semmit, csak egyék-igyék és menjen misére, mikor ideje van... Beauvoir úr alig volt a hadban, (az asszony) már a disznókat legeltette. Hét évig legeltette nevetés, énekszó nélkül. A hetedik év végén énekelni kezdett. „Állj meg, állj meg, apród, állj meg kérlek: egy hangot hallok énekelni, hasonlít kedveseméhez!” „Menj ezen az uton, s meg fogod találni!” Ezután csakugyan találkozik a szegény disznópásztorral, aki nem ismeri fel, s hosszú párbeszédükből kiderül, hogy hét éve nem hált ágyban, hogy csak zabkenyeret evett, nem mosdott stb., sőt egyes változatok szerint az anyós fel is ajánlja menyét éjszakára az előkelő, ismeretlen vendégnek. S mikor az le akarja vetni magát az ablakon, urához sikoltva segítségért, akkor fedi fel magát, s bünteti meg anyját (de sosem halállal).

A francia ballada eleje kétségtelenül azonos a moldvai balladával. (A palóca is rá lehet ismerni — amazok közvetítésével.) Különbségük onnan ered, hogy nálunk az anyós kegyetlenségét odáig fokozták, hogy meg is öli menyét — Moldvában ide illesztették bele a Barcsaiból ismert elégetést — s ezután már a visszatérés sem folyhatott le a francia mintájára, hanem valamelyik ballada felhasználható elemével oldották meg a befejezést — jelen esetben az Angoli Borbáláéval. Hogy ennek ellenére felismerhető az összefüggés, azt az eddigi irodalom is igazolja, amelyben a magyar ismerete nélkül is a belőle származó erdélyi szász és egyéb kelet-európai változatokat a Porcheronne-al hozták kapcsolatba.

Ezek a kelet-európai változatok — két délszláv szövegtől eltekintve — mind ugyanolyan átalakításban mutatják a francia történetet, mint amilyent a magyarban láttunk: hasonlóan megtaláljuk a menyecske megölését, a visszatérő férj elküldözgetését, sőt magyar eredetre utal több északi és déli szláv változatnak az a vonása, hogy az asszony várandós, vele hal kisdede is, s az öngyilkos férj hármuk halálával vádolja anyját, mielőtt leszúrja magát — pontosan úgy, mint a mi Angoli Borbálánk végén. Bizonyára volt olyan

magyar változat is, ahol az Angoli Borbálából kölcsönzött elemekkel ez a mozzanat is átkerült balladánkba.

A görögök viszont az eredeti, francia formát tartották fenn, ahol az anyós pásztornak küldi menyét és visszatérő férje életben találja. Ezt bővítették ki különböző részletekkel, hogy a menyecskének addig kell a nyájjal maradnia, amíg az bizonyos számra fel nem szaporodik; s mikor ez csodával megtörténik, s hazatereli, akkor találkozik férjével; másik bővítés, hogy a kibonyolódás egy nagy lakomán történik. A görögök közvetlenül a franciáktól vehették át a történetet a XIV—XV. századi ciprusi francia királyság idején, amikor több francia szöveg és dallam terjedt el a görög nyelvterületen, mint BAUD-BOVY (1956) kimutatta. A görög formát tehát el kell választanunk a többi kelet-európai formától.

Szlovák—morva szomszédainknál feleség helyett szolgáló lett a főhős, akit az ifjú herceg állapotosan hagy hadbavonulásakor, azután pedig anyja, a hercegnő megöletti. A magyarhoz kapcsolja tehát a megöletés ténye, de még több más is, például hogy a herceg lova jelzi az otthoni bajt (1.) — ez az oroszoknál is felbukkan (11.) — hogy a visszaérkező herceg a kapunyitáskor tudja meg kedvese halálát (2—6.), továbbá a férfi elküldözgetése, valamint a záróformula, ahol még további magyar elem is megjelenik: „testem a testeddel együtt nyugodjék” (5.), ami a magyarban, mint látni fogjuk, általános formula, nyugaton viszont ismeretlen.

Északkeleten feljutott balladánk az ukránokon, keleti lengyeleken és oroszokon-litvánokon keresztül egészen Arhangelszkig, mindenütt a magyar formában, halálrakínzott menyecskével, s további bővítésekkel, illetve kopásokkal. Az utóbbiakhoz tartozik, hogy nem hadba vonul a férj, hanem csak kilovagol (a palóc töredékben is hasonló jelentkezik), az előbbieik közé, hogy az anyós kegyetlenségét azzal indokolják, hogy fia az ő megkérdezése nélkül vette el az asszonyt — valamint többször olvasszák össze más történetekkel (lásd erről D. Vlr 4, 156—158-t). A litván változatok az oroszból alakultak ki.

Ugyancsak a magyarhoz kapcsolódnak a román szövegek. A D. Vlr. egyedül a 3-at idézi — a francia formánál, mert itt a férj a bezárt és halálraéheztetett menyecskét végül is életben találja. De előbb a szöveg arról beszél, hogy megzöldült és kinyúlt az éhségtől, a többi változat pedig ugyanezzel a történettel meghalasztja a menyecskét. Ugyanígy az erdélyi szász variáns. Az egyetlen máramarosi tehát utólagos alakítás, s csak véletlenül egyezik e pontban a franciával. A változatok nagy része a régi Magyarország területéről származik, ami szintén ad bizonyos útbaigazítást az elterjedés útvonalára nézve.

A déli szlávoknál szintén a magyar forma jelenik meg, más színezéssel és kopással. Néha kígyó fejéből készített méregitallal végez az anyós menyével, amit az előbb nem is akar elfogadni. Ezt, mint a D. Vlr. is megállapítja, a „Schwester Giftmischerin” típusú balladából ültették át (a mi Megétetett János-unk német párjából). 2. viszont már annyira kopott, hogy a bucsuzási jelenet is kimaradt belőle, ahol a férj anyjára bízta feleségét. A magyar név árulkodik bennük a kölcsönzésre: *Kata, Katina* a hősnő. Ilyen módon csak a magyar nyelvben lehet becézni a Katarina, Katalina nevet.

Van azonban három horvát változat, amely a francia, helyesebben a görög formát mutatja: pásztornak küldik a menyecskét, úgy is látja viszont férje. Kettejükről (4—5.) a D. Vlr. is megállapítja, hogy a ciprusi, ill. az általános görög formával tartják a rokonságot, a nyáj csodálatos szaporításán,

ill. a záró lakoma-jeleneten keresztül. Hozzájuk kell tennünk az I-et is. Itt tehát a görög hagyomány beszívargásával van dolgunk, valószínűleg kivándorló görögök révén, ill. a 4-ben talán irodalmi közvetítés útján, mivel ez a szöveg s az egész gyűjtemény, amelyből való, KAČIĆ-MIOŠIĆ szerzeménye (amint arra VUJČIČIĆ Szoján figyelmeztet).

A magyar átalakítás tehát különböző elváltozásokkal él széles körben a magyar nyelvterület körül. A változások egyre távolabb visznek a francia eredetitől, amelytől ugyan a magyar átalakítás is eléggé messze került, de mégis legközelebb van hozzá az egész kelet-európai területen, annak ellenére, hogy csak igen romlott változatai maradtak fenn. A két egymástól független csoportot, a nyugati, franciához hasonlót és az attól elváló keletit csak a magyarországi francia telepések hidalják át és a francia—magyar átvétel lehetősége. Ezt és a magyar ballada létezését nem ismerve (balladánknak nincs fordítása) nem lehetett megkísérelni a két terület egymáshoz való viszonyának tisztázását.

Meg kell még említenünk, hogy a Porcheronne feltűnése a piemonti olaszoknál ismét felveti a kérdést: nem ők közvetítették-e tovább keletre, akár a magyarokhoz, akár a délszlávokhoz? Itt, sajnos, olyan csekély az a szövegrész, amit a magyarok fenntartottak a francia eredetiből, hogy nem lehet eldönteni a kérdést magából a szövegből. Sőt, az olasz szövegekben is megtaláljuk a férj elküldözgetését, amellet ez a ballada átlépte Piemont határait is, és még Ferrarában is feljegyezték. Elvileg tehát nagyon is megvolt a lehetősége, hogy tőlük kapjuk a balladát. Kétségtelen viszont, hogy a délszlávokhoz tőlünk került át, a mi átalakításunkal, illetve anélkül, szórva-nyosan a görögöktől. Ebben az irányban tehát már nem olaszok közvetítették tovább a balladát. S bár külön bizonyítani nem lehet, de a nagyszámú kétségtelen francia egyezés láttán, amikor az olasz változatok eltérései kulcsot adnak kezünkbe az eredetkérdés megoldására, valószínűnek kell tartanunk ez egyetlen ballada (s egy később sorra kerülő formula) esetében is a magyar fogalmazás francia eredetét. A körülöttünk élő népekhez azután a magyar központból sugárzott szét abban a formában, ahogy nálunk átalakult.

A gyermekgyilkos lány-anya (I. Szabó Vilma, II. Szabó Erzsi). Változatai:

MAGYAR I

Az átnézett 153 változat felsorolásától eltekintünk. Túlnyomó részük magyarországi feljegyzés. Erdélyben most van terjedőben.

MAGYAR II

1. SzNd 39. sz. Hadikfalva, Bukovina 2. Ethn. 1935, 130 Uo. (kontamináció) 3. MSz 4685 Istensegits, Bukovina — Baranyába áttelepítettől 4. MCsB 16A sz. Lészped, Moldva 5. MSz 6388 uo. 6. MSz 6389 uo. 7. MSz 6390 uo. 8. MCsB 16B sz. (töredék). (Az álom-részlet variánsa: KÁLM Alf. 2B és EA 2774, 109 kontaminációk).

FRANCIA

1—2. PUYMAIGRE Messin 67—8. sz. 3—5. MILLIEN, 257—262 1—3. Nivernais 6—8. ROSSAT 3. sz. A—C Jura, Valais, Svájc 9—11. Romania 10, 202—3 Haute—Loire 12. SMITH Romania 4, 112 Velay et Forez 13. BUJEAUD II, 240 Saintonge, Aunis 14. ROLLAND I 65. sz. Lozère 15. BLADÉ 30. sz. Gers.

BRETON

1. VILLEMARQUÉ 38. sz.

OLASZ

1—3. NIGRA 10. sz. A—C Piemont 4. WIDTER—WOLFF 87. sz. Castagnero, Veneto 5. MARCOALDI, 173 6. FERRARO Ferrara, 111 25. sz. Pontelagoscuro (töredék) (további var-t idéz NIGRA Velence környékéről).

ANGOL

a) 1—13. CHILD 20. sz. A—M 14. GREIG 11 15—70. BRONSON 20. b) CHILD 21. sz.

DÁN

DgF 529. sz.

SZLOVÁK

1. HORÁK 58. sz. Selce 2. HORÁK 57. sz. = ? Sb Mat Sl II 35b* = MEDVECKY 16. sz.* Gömör m. 3. KOLEČÁNY 9. sz. Viglaš, Detva környék 4. ČERNÍK 190. sz.

MORVA

1—10. SUŠIL 158/331—336. sz. + 4 var. a magyar határról és Priborskból. 158/311 teljes szöveg. = BARTOŠ—J. Kytice 180. sz. 11—13. BARTOŠ—JANÁČEK 40—42. sz. (HORÁK idézi még ERBEN² 34. sz.-ot).

LENGYEL

1—28. KOLBERG 12a—cc (a, i, s = CZERNÍK 149—55) 29. KOLBERG Lud 4,52 220. sz. = CZERNÍK, 213; 30. Uo. 6,203 387. sz. (kontam. töred.); 31—2. Uo. 12,223 429 és 308 612. sz. 33. Uo. 18,188 346. sz. = CZERNÍK, 216 34—7. Ua. Mazowsze 2, 160 352—4. sz. és 4, 364—7 434. sz. 38. KOLBERG Lud 17,9 17. sz.

UKRÁN

(HORÁK idézi még PAULI 89. r. II. 8., OLEŠKA, 489 és WÓJCICKI I, 91, 93 és II, 293-at.)

NÉMET

A rendkívül elterjedt és egységes német balladának csak példaképpen említjük néhány könnyebben hozzáférhető változatát.

1—6. E—B 212. sz. 7. HAUFFEN 79. sz. Gottschee 8. Ethn. 1892, 35 Orczyfalva, Bánát. Más fogalmazás: E—B 56. sz.

VEND

1. HAUPT—SCHMALER 292. sz.

SZLOVÉN

1—11. ŠTREKELJ I 171—181. sz.

HORVÁT

1—3. ŽGANEC Zag. 349., 483, 728. sz. 4. KURELAC 451. sz. Katalena, Dunántúl.

Részletével kapcsolódik:

MORVA—CSEH

1. SUŠIL 20/55. sz. Bavorov 2. HOLAS II 1. sz.*

LENGYEL

1. KOLBERG Lud 4 220. sz.* (2. Uo. 6 387. sz. Chrzanów) 3. Uo. 12 612. sz. Wielenia, Drasko 4. Uo. 17 17. sz. Pulaw, Osiny 5—8. KOLBERG Mazowsze 2 352—5. sz.,* 4 434. sz.*

UKRÁN

I. GOLOVACKIJ 2,727 13. sz. Lemkov, Galícia 2. Uo. 3/1, 225 95. sz. Galícia.

LITVÁN

Összefoglalásukat lásd SEEMANN 1951 71. sz.-nál.

IRODALOM

CHILD 20. sz.: angol, dán, német és vend változatok összetartozása SEEMANN 1951: angol—dán, német, valamint a vele rokon keleteurópai változatok összetartozása (magyar, francia, szlovák—morva nélkül). D: I. németből keletkezett (Scherer, Jungbrunnen, 118 alapján) a 19. sz.-ban; II. összehasonlító megjegyzés nélkül SOLYMOSY: I. összehasonlító megj. nélkül. CS—V: I. németből II. összehasonlító megj. nélkül.

Szabó Vilma kimönt az erdőbe,
Lefeküdt a tölgyfa levelére.
Szeretője azt kiáltta neki:
Kelj föl, Vilma, mer möglát valaki!
De a Vilma nem vette tréfára,
Beugrott a bakonyi csárdába.
Még a Vilma borát ki se itta!
Kilenc zsandár az ajtót nyitotta.
Zsandár káplár ekiáltta magát:
Zsandárok, hát foggyátok még Vilmát!
Vilma, Vilma, valld be a bűnödöt:
Hová tötted három gyeröködöt?
Kettőt dobtam Duna közepibe,
Egyet ástam diófa tövibe.
Vilma, Vilma, nem fáj a te szived,
Hogy megötted három gyeröködöt?
Dehogy nem fáj, talán mög is hasad...
Halálomig zörgetöm a vasat!
Még a Vilmát kilenc zsandár köti,
A babája az ablakon nézi.
Ne nézd, rózsám, gyászos életömet,
Te érötted szenvedöm ezöket!

Más változatokban gyakran szerepel a végén a következő versszak:

Szabó Vilma piros pántlikája,
Lehajlik a cipője sarkára.
Tedd el, Vilma, a láda fába,
Jó lesz majd a leányod hajába.

A szöveg egészen új jellegű. Ezt nemcsak a fogalmazás mai nyelve árulja el s versformája, az új stílus jellemző tizedesei, hanem a betyárköltésztől jól ismert helyzetek és fordulatok is. Elterjedése is az újabb népköltészethez kapcsolja: Erdélyben ritka, inkább fiatalabb, magyarországi rétegben él. Joggal sorolták kutatóink mai fogalmazása alapján egyöntetűen az új balladák közé.

Részben ezért is kapcsoltuk eddig egy szintén újhangú, sőt talán a ponyva hatását is tükröző német balladához. Ebben egy pásztor az erdő mellett legel-

tetve meghallja egy gyermek kiáltását, aki egy fa üregében van elrejtve. Kiderül, hogy anyja egyik gyermekét már folyóba fojtotta, másikat elásta a fa alá, s épp akkor üli esküvőjét, szűz koszorúval a fején. A gyermek beállít a lakodalomra, s leleplezi anyját. A menyasszony tagad; „Vigyen az ördög azonnal magával, ha ez igaz!” Mire megjelenik az ördög, s magával viszi a pokolba.

A két ballada teljesen elütő mesevázba foglalja a gyermekgyilkos lány esetét, csak egy ponton van köztük valóban egyezés: a három gyermekgyilkosságban és a módban, ahogy végzett velük.

Lényegesen több kapcsolatot találunk azonban egy francia balladával, amelyről eddig nem tudtunk. Ezek a kapcsolatok azonban nem olyan szembe-szökőek, mint az előbbi párhuzamokban; mélyebb elemzéssel azonban kétségtelenül megállapíthatók. Lássuk előbb, ezúttal mozzanatonként, a 153 magyart, azután a 15 franciát a variánsok eltéréseinek bemutatásával együtt.

1. Kimegy a *kiskertbe* (kb. 20%), erdőbe (tölgyfa levelire, ritkán dió- vagy citrusfa tövére: kb. 55%), s végül szőlőbe (kb. 10%).

2. „Egyet-kettőt kiáltottam néki” — ez a legáltalánosabb formula. Helyette néha: „Arra mentem, kiáltottam . . .” vagy „Kilenc (három) zsandár arra talált menni”, „arra ment a régi szeretője” és hasonlók.

3. Általános ezután, hogy a lány „beugrik a csárdába”. Ehelyett is találkozunk olyan megoldással, hogy rögtön elfogják: „Bereg Náni azon vette jészre, Mikor három csendőr körülvette. Bereg Náni lépjen kend előre, Menni kell a törvényszék elébe.” Vagy: „Bereg Náni mire észre vette, Kilenc zsandár kezit megkötözte.”

4. Ezután következik, hogy vallatják a lányt, és szeretője, vagy édes-anya az ablakból hallgatja. Itt anya és szeretője a legtarkább kombinációkban szerepel, hogy törvényszerűséget lehetetlen megállapítani; annyi kétségtelen, hogy mind a kettő kapcsolatban van a vallatási jelenettel.

5. Következik a magyar történet csattanója, ahol megtudjuk, mit is követett el a leány: „Valld ki, Vilma, valld ki bűneidet, Hová tetted három gyermekedet?” — s egyet a diófa tövébe, kettőt a Tisza vizébe, vagy csak egyet a Tiszába, s a „Harmadiknak most lettem gyilkosa”, mondja. Tehát mindig csak *két* mód szerepel.

6. A változatok egyharmadában elhangzik az a kérdés, amit a ballada érzelmi csúcspontjának tarthatunk: „Ugyan Vilma, nem fáj-e a szived, hogy megölted három gyermekedet?”

7. Elég gyakran (kb. 25%) hallunk Szabó Vilma *piros pántlikájáról*, amit nem fűzhet többé a hajába. Ezt túlnyomórészt leányára hagyják a szövegek, egy-két esetben pedig határozatlanul kisgyermekről szólnak, vagy kis testvéréről, illetve nénje leányáról.

8. Egy-két változatban orvos vagy bába állapítja meg a lányról, hogy három gyermek anyja.

Egyéb mozzanatokról nem szólunk (mint a csárdajelenet, perecek tördelése, szoknyájának beakadása a tömlőc-ajtóba stb.); ezek a betyárköltészetből jól ismert elemek, s újabban kerültek balladánkba, nem használhatjuk fel tehát az összehasonlításban.

Lássuk most a francia szövegeket.

1. Egy lány kimegy az erdőbe violát szedni (vagy három lány, akik közül a legkisebbik) leül a fűre és gyermekeket szül. Egy változatban három legénytől esik teherbe, s gyermekeit az út alá elássa. (13.)

2. Egyes változatokban nagyot sikolt, amit anyja meghall, és odakiáltja neki, hogy mit tegyen gyermekével; ő ezt félreérti,

3. s megöli a csecsemőt; többnyire folyóba dobja (egyszer szakadékba), több esetben szőlőtőke alá ássa le, vagy levelekkel fedi be egy szőlő sarkában.

4. Meglátják; mégpedig vagy három csendőr jön arra, vagy három munkás látja meg, vagy három matróz szól rá, ritkán „arra jön a bíróság”.

5. Elviszik a börtönbe.

6. Ezután szeretője vagy a három legény kérdezősködik utána, szeretnék látni. Az a válasz, hogy másnap megláthatják, amint viszik a vesztőhelyre pap és hóhér között.

7. Jön anyja is. Lánya kérdi tőle, hogy „nem fáj-e a szíve, hogy akit felnevelt, vesztő helyre került?” Néhány változatban azonban az anya kérdi lányát, nem fáj-e a szíve, hogy anyjának ilyen bánatot okozott.

8. Ezután az anya meg akarja vesztegetni a bírót, hogy lányát kiszabadítsa.

9. A lány visszautasítja anyja kísérletét azzal, hogy aki olyan dőreséget követett el, mint ő, annak bűnhődnie kell. Inti anyját, akassza ki ruháit, hogy minden lány példát vehessen róla, és óvja hűgát sorsától, ne engedje báiba, felcicomázva. Itt emlegeti a *szalagot* és csipkét, mint a hiúság jelét. „Quand elle aura de beaux rubans, De belles coiffures, Demandez-lui, d'ou elles sont venues” (14.)

Egy másik szövegtípusban a következő mozzanatok kerülnek elő.

1. A lány gyermeket szül, senki sem tud róla. Egy esetben két gyermeket öl meg, tehát ikreket. (Egyszer itt is folyóba veti, egyébként csak a későbbiekben derül ki, hogy elpusztította.)

2. Egyedül a szomszédja tud a dologról, feljelenti a bírónak.

3. A bíró elfogatja.

4. Az anya meg akarja vesztegetni a bírót.

5. A bíró visszautasítja: holnap a hóhér áll mellette.

6. A lány erkölcsi tanulságot levonó szavai zárják le, ebben is szerepel néha: „átkozott legyen a szalag és a csipke!” (pl. 4.)

Van azután még egy harmadik szövegtípus is: ebben kutyák cibálják elő az elásott csecsemőhullát. Az összes lányt orvosi vizsgálatra rendelik, ott kiderül a tettes, s kivézzik. Ez újabb átalakításnak látszik, de látni fogjuk, hogy részleteiben szintén őrizhet régi elemeket.

Az így egymás mellé felsorolt mozzanatok már külön magyarázat nélkül is elég szoros egyezést árulnak el. A *kiskert* (vagyis virágoskert) nyilván a *viola-szedés* emlékeként került a magyarba. Így is túlnyomó az, hogy *erdőbe* megy ki a hősnő, s elég szépen megőrizte a magyar hagyomány a szőlőbe való elrejtést is. Az „egyed-kettőt kiáltottam néki” az anya kiáltásából is származhat, de a matrózok és a többiek is odakiáltanak neki valami olyat, hogy „jól van, jól, kislány, majd megbánod még ezt!” (Tout beau! tout beau! la jeune fille, Nous vous regardons, ma petite! 3. Paix, paix! ma belle fille, tu t'en repentiras... 4.)

A szerető és anya szerepe, amint a vallatást kintől hallgatják, illetve amint nézik, hogy viszik a csendőrök, nem szorul magyarázatra. A három gyilkosság bevallása ugyan eltér a franciától, ahol csak egy gyilkosság történik, de jellemző, hogy a kétféle gyilkossági mód — vízbe-dobás és a tőke vagy fa-alá-ásás — megegyezik a francia változatokban külön-külön szereplő módokkal, s mindig csak ez a kétféle mód szerepel. Közrejátszhatott itt a franciá-

ban felbukkanó ikerszülés is. A hármasság pedig nyilván csak a hármasság felépítés igényéből született meg a magyarban. De még ennek is van valami magja a franciában, amiből kifejlődhetett: az igen gyakran emlegetett *három* szerető, háromtól való terhesség.

Szószerinti egyezés a „nem fáj-e a szíved”. Homályosabb, de kétségtelenül összefügg a szalag emlegetése, amelynek még az elhomályosult magyarban is erkölcsi kihangsúlyozása van.

Egyetlen mozzanat hiányzik a magyarban a felsorolt franciákból: az anya kísérlete, hogy kiválsa lányát a bíraktól. Van azonban egy másik gyermekgyilkos-balladánk (II.) ahol megtaláljuk ezt is. Eddig ezt elválasztottuk az eddig tárgyalt típustól, bár még hősnőjének neve is azonos: Szabó Erzsí bukovinai és moldvai története. Ez a töredéknek ható ballada semmit se tud a magyarországi szövegek újabb részleteiről, betyárköltészetnek nyoma sincs benne. Legrégibb ismert szövegében (1.) még csak ennyi van:

Szegény Szabó Erzsí be elveszté magát!
Csütörtökön este a *virágos kertbe*
Az ő magzatkáját aprán elapritá,
Aprán elapritá, a csihányba hánnyá,
S még ott sem állhatá, s az utra kihánnyá.
Átkozott Szőcs István kert mellett halgatá...”

s ezután következik egy baljóslatú álom megfejtése hóhérrel és vesztőhellyel. Egy bukovinai változatban további kapcsolatot találunk az eddigiekkel:

”Apróba vagdalá, *diófába* raká,
Onnét is kiszedé, a *Tiszába* veté” (3.)

Bukovinában, Moldvában néha még ezen túl: „s az *kópóknak* adá” (2.) vagy „disznóknak kihánnyá” (4–8.). Ez a jelenet, amely a kutyák által kicibált hullával rokon, valamint a magyarországi változatok orvosi vizsgálata a harmadik francia típushoz is hozzákapcsolja balladánkat.

Moldvai szövegekben virágos kert, szőlő, erdő helyett már „asztagos kert”-et emlegetnek. S ott kerül elő a vesztegetési jelenet is. Az anya vagy apa vigasztalja a lányt: „De hát ne sírj magad, ne sírj, s ne keseregj! Megyek a királyhoz, kérlek én ki téged. El es ment az annya”... de a király azt feleli, hogy nem engedheti ki, mert „Halálélt halált ígertem én néki”. Egy lézpedi változatban azután már maga a lány mondja ezt, úgy mint a francia történet hősnője: „Ne menjen kend ne máj apám, édesapám, Megöltem gyermekem, reá vitt az eszem, Halál halálélt van...” A 4.-ben pedig maga a vesztegetés tűnik fel pontosan a francia szerint: „Anyám, édesanyám, *vátsanak* ki ingem. Fiam, Szabó Erzsí, *ki es vátanálak*, Ha kívátó vónál” (azaz *kiváltható*).

Ezek az elemek a gyermekgyilkosság tényével együtt most már vitathatatlanul összekapcsolják — a francián keresztül — a két magyar balladát. S igazolják azt a feltevést, hogy *volt egy régi stílusú balladánk, amely a francia történet részleteit tartalmazta*, s amelynek töredékes, de még *régi stílusú maradványait* őrzik a Kárpátokon túli változatok; s amelyből *Magyarországon az*

újabb betyár-balladák hatása alatt új forma alakult ki; ebben a felújult alakjában terjedt el újabb időben országszerte, de a félreeső romániai magyarság körében még nem tudta kiszorítani a régít.

A Szabó Erzsi-szövegek segítségével tehát még biztosabban tudjuk összekapcsolni új hangú Szabó Vilma-balladánkat a régi, francia balladával, egyúttal kétségtelenné válik, hogy *egyes régi magyar balladák újabb időben „modernizáláson” estek keresztül*. Ez a tanulság más esetekben még fontos lesz számunkra.

Most még egy pillantást kell vetnünk a francia és magyar ballada egyéb rokonságára is, hogy tisztán álljon előttünk a magyar ballada helyzete Európában.

Az eddigi tapasztalatok után természetesnek találjuk, hogy balladánk előbukkan az olaszok között is. A különbségek itt is megtalálhatók, amelyek segítenek elválasztani a magyartól. Ilyen az, hogy a változatok egy részében összeolvad a fenti történet egy másik francia gyermekgyilkos-balladával, ahol a lány szénagyújtás közben szül, folyóba vetett csecsemője visszaszól, és ráolvassa bűnét; megmondja, hogy angyalok tanították e szavakra. Az anya ijedten, bűnét megbánva szeretné kimenteni, de már késő. Nyilván a folyódobás az a közös mozzanat, ami az összeolvadást elősegítette. Olyan változat is van, ahol a megölt gyermek hét év múlva meglátogatja anyját a börtönben, és szemrehányást tesz neki. De ahol a mese nagyjából egyezik is a francia ballada menetével, ott is jelentős különbségek állanak fenn. Például az, hogy az anya éppen nem akarja kiváltani lányát, amiért az szemrehányást is tesz neki: milyen kegyetlen vagy, hagyod meghalni egyetlen lányodat! Emellett hiányoznak olyan mozzanatok, amelyek nélkül nem lehetne elképzelni a hasonló magyar elemeket: a kérdés: „nem fáj-e szived”, a csecsemőnek szőlőbe vagy fa alá rejtése, valamint a szalagra utaló szavak. Tehát Észak-Olaszországban megint csak a francia hagyomány többé-kevésbé pontos, de mégis hiányos kisugárzásával van dolgunk, amelyből a magyar balladát nem lehet levezetni.

Másforma a kapcsolat az angollal. Ezt a balladát kutatóink eddig a Budai Ilonával hozták kapcsolatba. Hősnője kimegy az erdőbe, nekiveti hátát egy tölgyfának vagy csipkebokornak és ikreket szül. Szalagjával megkötözi őket, késsel megöli, s a fa tövében, kő alá elássa. Azután azt hiszi, hogy lánysága látszatával térhet vissza otthonába. De vagy már visszatérésekor, vagy évek múlva lát két kis gyermeket, megszólítja őket, hogy „ha enyémeik lennétek, bársonyba öltöztetnék”, mire azok szemébe vágják, hogy ők az ő megölt gyermekei, és a poklot ígérük büntetésül. Teljesen követi ezt a dán fogalmazás, ahol a hősnő szobalányai kíséretében megy ki az erdőbe, s jár el hasonlóan. Ez tehát nyilvánvalóan nem Budai Ilona története; ott meglehetősen *asszonyról* van szó, aki nagyobb gyermekeit *elhagyja*, hogy kincsét mentse, itt pedig *szülő lányról*, aki titka megőrzéséért *megöli* az újszülöttet — éppen úgy mint Szabó Vilma és francia párja. Az eleje kétségtelenül összefügg a francia—magyar típussal, további része már sajátos továbbfejlesztés.

Még távolabbi a németek gyermekgyilkossági története, amint fentebb ismertettük. Ez sem a franciával, sem az angol—dán típussal nem áll közeli rokonságban, viszont a magyarhoz a hármas gyilkosság szó szerint hasonló-sága fűzi. A magyart viszont számos lényeges elem kétségtelen szálakkal fűzi a franciához — ami nincs meg a németben, sőt a magyar és német fogalmazás közös elemeit is — a gyilkolási módokat — a magyar hasonlóbban tartotta

fenn a franciához; míg a németeknél, az üreges fában élve fennmaradó harmadik gyermek már egészen új és idegen szellemű mozzanat. Így felmerül a kényszerítő gondolat, hogy a német ballada csak a magyarból keletkezhetett (talán újabb időkben), és változtatta el szinte a felismerhetetlenségig az eredeti eseményt.

A német fogalmazás és a szláv nyelvterület egy részének hasonló balladája között szoros összefüggés mutatkozik. Horvát-szlovén területen világosan látszik a német fogalmazás átvétele. Ugyanennek részletei, sokszor keveredve a misét mulasztó és pokolba vitt leány történetével cseh—morva—lengyel—litván szövegekben tűnnek fel újra. Itt sokszor már csak a három gyermekgyilkosság rövid említése maradt meg egészen más történetbe ágyazva.

Teljesen független alakulatokat találunk viszont a szlovákoknál és a magyar határral szomszédos morva területeken. Katusa a Duna (vagy más víz) partján áll, újszülöttét beledobja e szavakkal: "Ussz, ussz fiacskám, újra szűz leszek." Meghallja egy vénasszony vagy három asszony, jelenti a bírónak. A börtönben szólnak hozzá, hogy nézzen ki az ablakon, jön apja, anyja, (testvére). „Ne jöjjenek, inkább jöjjön a hóhér”, sőt az I.-ben: „Három gyermeket pusztítottam el, megérdemeltem ezt a halált”. A közös elemek mellett a szlovák változatokban van új is: a hóhér szeretőjének akarja a lányt, de az elutasítja (éppen a fent idézett szavakkal); a morváknak pedig a három lány, aki látta a tettet, vagy arra jár, kiment a gyermeket és tovább komplikálódik az esemény. Evvel már eltávolodunk a magyar—francia formától, de az összefüggés vele mégis világos. Az összefüggés azonban csak a régi — felújulás előtti — formával képzelhető el, mivel a betyár-részletek és az új fogalmazás elemei teljesen hiányoznak belőlük. Ezek a szlovák változatok is bizonyítják tehát, hogy Magyarországon is el volt terjedve a Szabó Erzsike-hoz hasonló régi fogalmazás, amely többet tartalmazott a francia meseváz elemeiből, mint a mai bukovinai-moldvai töredékek. Viszont a szlovák-morva változatok régies formájuk ellenére is kevesebb közös elemet tartottak fenn a francia balladából, mint a felújított és erősen átfogalmazott magyar.

A lengyeleknél ezt a szlovák formát is megtaláljuk, valamint a morva—ukrán „Pokolba vitt lány” történetét is. Az utóbbi lengyel fogalmazásában viszont feltűnnek a magyar ballada jellegzetes képei. Mikor az ördög ráolvassa a lányra, hogy 7 (4) megölt gyermek anyja, elsorolja, hová tette őket: körtefa alá, folyóvízbe, disznóknak étékül — valamint gyp, trágya, ágy alá, illetve kemencébe stb.

Ez a fogalmazás feltűnően egyezik CHILD 21 sz.-al, ahol egy zárándok kér inni a mosó lánytól, s az elutasításra sorolja fel annak 9 megölt gyermekét, de már összevont formában: hármát ázott el az ágy feje alá, hármát a főző katlan alá, hármát a zöld gyp alá. A lány felismeri benne az Úristent, s kér penitenciát. Hét évig kő lesz, hét évig harang nyelve s végül hét évig a pokolban egy majom kísérője. Dánoknál ugyanez a történet három romlott változatban ismeretes, legkorábbi 1700-ból ponyváról; nem sokkal több a norvégoknál és svédeknel, ahol a legkorábbi változat 1798-beli ponyva. Itt még csak egyszer hét év a penitencia, ezt az *egyetlen ép* angol szöveg megsokszorozza. (Ezenkívül egy pársoros *töredéke* ismeretes.) Az út a dánoktól vezet tehát tovább az angolokig.

Későbbi részletes vizsgálat fogja eldönteni, hogy a német és lengyel ballada egymástól függetlenül alakult-e, vagy egymásból, s hogy melyik volt a közvetítő tovább skandináv és angol területre. Egy azonban már most is

bizonyos: hogy mindkettő csak a magyarból alakulhatott közvetlenül vagy a morvák közvetítésével.

A megszólaló halott (Megölt legény). Változatai:

MAGYAR

145 változatát néztük át. Túlnyomórésze Magyarországról való.

FRANCIA („La mie resuscitée”)

1. LIBIEZ III 18. sz. Hainaut, Belgium 2. BEAUREPAIRE, 146—7 = HAUPT, 86 Normandie 3—5. ROSSAT 21a, c, j Svájc 6. CANTELOUBE III, 127 7. BEAUQUIER, 323 Franche-Comté 8. CANTELOUBE I, 127 Montpellier 9. TIERSOT Alpes, 117 10. Uo. 127.

OLASZ

1—6. NIGRA 17. sz. A—F Piemont 7. FERRARO B. Monf. 2. sz. 8. Ua. Monf. 39. sz. BERNONI Punt. IX. 6. sz.

SPANYOL

1. MENÉNDEZ P 61. sz.

PORTUGÁL

1. BRAGA I, 615 2. Uo. II, 112 3. GEIBEL—SCHACK, 354 II.

SZLOVÁK—MORVA

1. HORÁK 47. sz. = Sl Sp III 565. sz. Mor. Lieskové 2. KOLEČÁNY 33. sz. Karná, Homonna körny. 3. SL'P I 184. sz. Dohnany 4. KOLEČÁNY 55. sz. Terchová. 5. BARTOŠ —JANÁČEK 51. sz. 6. BARTOŠ 1882 366. sz.

LENGYEL

1—27. KOLBERG Pieśni 14. sz. a—cc 28—31. Ua. Lud 6 338. sz., 12 421—2. sz. és 16 479. sz.

VEND

1—3. HAUPT—SCHMALER I 6. sz., 55. sz. és II 105. sz.

LITVÁN

Lásd SEEMANN 1951 72. és 76. sz.-ot (különösen az utóbbit).

BOLGÁR (idetartozása kérdéses)

1. SAPKAREV 1256. sz. 2. SZTOIN Trakija 905. sz. 3—10. Ua. Timok 1494—1503. sz. 11. SbNU 9, 54 4. sz. 12. Uo. 60 2. sz. 13. A—V 68. sz. 14—16. CICEJKOVA 75., 79., 81. sz.

IRODALOM

SEEMANN 1951 72. és 76. sz.: litván és szláv anyag tárgyalása kérdéses német párhuzammal, francia, magyar, szlovák—morva nélkül. GR összehasonlító megj. nélkül. D: kétségtelenül magyar eredetű, új stílusú. ORT³: elfogadja D-t. CS—V: Külföldi párhuzamáról, akár távoli megfelelőiről is, nincs tudomásunk.

Hajnalik, hajnalik, De busan hajnalik,
Hajnalosi határ felől Szomoru hír hallik.
Megöltek egy kocsist Hatvan forintjáért,
Belélökték a Tiszába Piros pejlováért.
Tisza be nem vette, Partjára vetette.

Arra ment egy révész legény, Csónakjába vette.
 Csónakjába vette, Polgáron kitette:
 Kié ez a kocsislegény Vérébe megölve?
 Odamegy az anyja, Költi, de nem hallja:
 Kelj fel, kelj fel, kedves fiam, borulj a vállamra!
 Borulj a vállamra, Hadd vigyelek haza,
 Hadd tegyelek téged otthon Paplanos ágyamra!
 Felkelnék, felkelnék, De meg vagyok halva

(többnyire: „Nem kelhetek én fel, mert meg vagyok halva”)

Darutollas kis kalapom a fejembe fagyva.
 Odamegy az apja, Költi, de nem hallja:
 Kelj fel, kelj fel kedves fiam, Borulj a nyakamba
 Borulj a nyakamba stb.
 Felkelnék, felkelnék, De meg vagyok halva,
 Gesztenyeszín göndör hajam Homlokomra fagyva.
 Odamegy babája, Költi, de meghallja:
 Kelj fel, kelj fel, kedves babám, Nem vagy te meghalva.
 Feküdj nálam negyednapig Paplanos ágyamba!
 Csináltatol-e hát egy deszka-koporsót?
 Csináltatok, kedves babám Márványkőkoporsót.
 Magsiratol-e hát Édesanyám előtt?
 Magsiratlak, kedves babám Egész világ előtt!
 Kikisérsz-e tehát A kertünk aljáig?
 Kikisérelek, kedves babám, Örökös házadig.
 Meghuzatod-e hát Azt a nagy harangot?
 Meghuzatom, kedves babám Mind a harminchatot.

EA 2278,18 Tiszapolgár

A francia megfelelőkben a leány hal meg, s a legény akarja feléleszteni. A történet többnyire azzal kezdődik, hogy a legény a csalogánytól meghallja kedvese halálát. (Ritkábban — kétségtelenül újhangú szövegekben — katonaságtól kér szabadságot, hogy meglátogassa, s halva találja.) Oda-siet, apját, anyját, (néha még testvéreit is) üdvözli, s megtudja tőlük a valót. A sírhoz megy, és megszólítja, mire a halott válaszol. Ez a rész az egyes változatokban a következőképp hangzik. „Relève-toi, ma mie Francoise, Ma mie, de grace, lève-toi!” „Comment veux-tu que je me lève, Il y a sept (p)ans que je suis là.” „J'ai les yeux tout remplis de terre, Mais les tiens, ils sont si brillants!” (6.) „J'ai tant pleuré, versé des larmes, Que ma mie s'est réveillée. Réveille toi, bouche riante, Réveille-toi et parle-moi!” „Comment veux-tu que je te parle? Je n'ose plus te regarder, Mon visage est couvert de terre, Le tien est frais comme un bouquet.” (9.) „Bonjour chère Nanette, voudrais-tu me parler? Du profond de ton âme voudrais-tu m'embrasser? Nanette lui répond: J'ai ma bouche plein' de terre, Ma bouche plein' de terre et la tienn' plein' d'amour.” (3.) „Oh ma mie, ma tant douce amie, Pourquoi vous laissez mourir. Comment vouliez-vous que je vive? Vous étiez si loin de moi. Oh ma mie ma tant douce amie, Baisons-nous encore une fois! Oh ma bouche sent la terre, La votre le vin d'Arbois. (5.) „Qui est

donc là, dessus ma tombe, A pleurer sur moi tant et tant? Ah c'est ton bon ami, la belle, Ton ami qui veut te parler! Comment veux-tu que je te parle? J'ai sept pans de terre sur moi!" (8.) „Est-ce bien toi ma mignonne? Embrasse-moi encore un' fois. Comment vous embrasserais-je? Vous êtes si loin de moi." (7.) „Ah bonjour! ma Jeanett', Réponds encor' un' fois, Si tu connais les larm's Que j'ai versé's pour toi. Jeannette lui répond: Ma bouch' est plein' de terre, Ma bouch' est plein' de terre, La tienn' est plein' d'amour." (1.)

A lány ezután beszél a jeggyűrűről, amely még ujján van, vagy övről, majd valamiképp szó esik arról, hogyan gyászolja meg kedvesét. Többnyire arra kéri, hogy gyűrűjét adja másnak, aki majd imádkozik a halottért. Legrésztesebb a következő. „Prenez tout et donnez-le à qui priera dieu pour moi. Faites-en dire trois messes, un' pour vous et deux pour moi. N'allez plus aux assemblées, danser, rire et vous ivrer. Ne conduisez plus les filles..." stb. (2.) „Je bâtirai un ermitage, Et là je finirai mes jours..." stb. (3.) Ennek átalakult mása a magyar ballada zárórésze: „Csináltatsz-e nékem diófakoporsót..." stb.

A magyar költemény balladai formulákkal, strófaismétlő szerkezetekkel igen egységesen, határozott körvonalakkal van fölépítve; mellette a francia elmosódottnak látszik: kopottnak és nem eléggé egységesnek. Figyelmes vizsgálatra azonban kitűnik, hogy mégis a francia egységesebb és következetesebb. Először is a magyarban a halott valóságos megszólalása már alig maradt meg. A legtöbb szövegben csak annyi van belőle, hogy a „költi de *nem* hallja" formula helyére a szeretónél „költi, *meg is* halja" kerül. S csak a végén, a már teljesen mechanikus formulában szól a halott: Csináltatsz-e nékem diófakoporsót..." stb. A franciában viszont mindenütt megvan a halottal való párbeszéd, s ez a ballada lényege. Másodszor a magyar hármas felépítése — az apa, anya s végül a szerető körlelő szavaival — hatásos volta ellenére sem lehet eredeti. Ugyanis még azokban a változatokban is megvan a formulaszerű „költi, de *nem* hallja", ahol a halott ennek ellenére válaszol apjának is, anyjának is, s végül kedvesének is. Nyilvánvaló, hogy ez a hármas ismétlés nem tarthat hozzá szervesen az eredeti felépítéshez, s csak az apa-anya szerepéből alakították ki nálunk utólag, formulaszerűen. Újítás az is, hogy megcserélték a szerepeket: a fiú a halott, s a lány a kérdező; eltemetés helyett vízbe dobták, tehát nem földdel van tele szája, hanem haja fagyott vállára, csizmája a lábára.

Ennek a formának egységes elterjedése nálunk lehet ugyanolyan *újabb felújítás* következménye, mint az előbb tárgyalt balladánál. Erre vall, hogy nyelve is egészen mai, semmi régies költői fordulattal nem él; s erre vall mai, széleskörű elterjedése is a fiatalság körében.

Balladánk csak a Franciaországgal és Magyarországgal szomszédos területeken bukkan fel. Nyugaton Piemontban és az ibériai félszigeten. Az olasz változatok is tartalmazzák, vázlatosabban, a francia mozzanatait, de itt már a szövegek egy részéből kimarad a magyarhoz hasonló párbeszéd a halott felkeléséről, illetve, hogy nem teheti, mert a föld nyomja stb.; mindössze a gyűrűről beszél a két szerető. A gyászolás részletezése sincs meg, amit a francia részekben láttunk, s a magyarban is oly terjedelmes részét teszi ki balladánknak. További olasz területeken pedig, tudomásunk szerint, nem fordul elő. Olaszból tehát a magyar nem származtatható. Még kevésbé a portugálból, spanyolból, ahol már alig felismerhető az eredeti eseménymag. Hosszú előtörténet mondja el, hogy a fiú bujdosik, mert kedvesét nem adják hozzá.

Ezalatt meghal a leány. A fiú visszatér sírjához és kesereg. Ekkor megszólal a halott: „Te csak élj, kedvesem, az én karom, mely ölelt, erőtlen, szám, mely csókolt, élettelen. Térj vissza az életbe.” Erre azonban nem képes a lány nélkül, mire az valóságosan fel is támad, és a ballada azzal a megnyugtató mondattal ér véget, hogy „adjátok neki kedvesét, megérdemli, mert felélesztette!”

Világosan látszik, hogy balladánk a franciáktól sugárzott szét a szomszédos területekre, s a németeket, a távolabbi olaszokat és a szlávokat átugorva Magyarországra.

Tőlünk azonban ismét tovább vándorolt északi szomszédainkhoz, sőt azokon is túl, a litvánokig és a lausitzi vendekig. Szlovákoknál felbukkan az új magyar forma is (4.) szó szerinti és versmértékbeli pontossággal (6,6,8,6; nyilván dallamostul vették át), s dallammal együtt egy morva töredékben (5.). A többi szöveg azonban régiesebb, és amennyire a mai magyartól eltér, annyival közelebb kerül a franciához. Itt ismét férfi keresi kedvesét; három lány az erdőben megmondja, hogy szeretője el van temetve. A legény háromszor körüljárja a cintermet, mire megtalálja a sirt. A lány kiszól: ki kerülgeti síromat és nem hágy aludni? Én vagyok, kedvesed...” s következik egy párbeszéd egymásnak adott ajándékaikról, köztük a gyűrűről is, hogy megvan-e még, és adja, ill. nem adhatja vissza. Hiányzik azonban a jellegzetes rész: „nem csókolhatlak, szám vagy arcom földdel van tele” „Hogy akarod, hogy felkeljek, hét deszkalap van rajtam” (francia) — „Nem kelhetek én fel, mert meg vagyok halva...” (magyar) Ehhez hasonló szórványosan vendektől a litvánokig bukkan elő: „szám telehullott homokkal”. Egyébként az északi történetek még távolabbiak, epikus előzményekkel körítettek. Lengyeleknél a fiú hét évig szolgál a lányért, aztán katonának megy, azalatt hal meg kedvese; hosszú párbeszéd folyik a visszatérő fiú és halott arája között az ajándékokról. Ezután kéri a lány, hogy szólaltassa meg érte az orgonát, mire az megígéri, hogy a nagy harangot huzatja meg érte.

Bolgár változatokban anya szólongatja fiát, akit puskával sebeztek halálra. A történet rövid és semmi kapcsolatban sincs a miénkkel. A fiú szavai azonban balladánkra emlékeztetnek: Nem kelhetek fel, nyom a föld, mérges kígyó szívja ki szemeim. (Nem minden idetartozó szövegben van meg.) Amennyiben ezek a magyar balladából származnának is, akkor is a bolgár szövegek nagyon önálló és távoli alakulatok, variánsnak semmi esetre sem nevezhetők.

SEEMANN megkísérli német balladákkal hozni kapcsolatba az északi változatokat, de többször kénytelen bevallani, hogy ez nehézségbe ütközik. (Az általa felhozott német párhuzam a mi francia balladánkhoz hasonló, de más francia típusnak német formája.) A magyar ballada ismeretében azonban ezt az egész északi-szláv ballada-csoportot tőlünk lehet eredeztetni, egyúttal pedig azok is segítenek megállapítani, milyen elemeket tartalmazhatott balladánk *újkori átalakítása előtti* formájában.

Kétségtelen, hogy abban is férfi volt az életben maradt fél, mint a franciában és az egész kelet-európai csoportban. Ez éppen úgy jött haza, és kereste kedvesét, mint a francia és a szlovák csak nem három lánytól tudja meg a valót, hanem a lány apjától és anyjától, mint a franciában; különben nem szerepelne az új magyar szövegekben mindig apa, anya és szerető. A lány szavaira útbaigazítást ad a magyar („nem kelhetek én fel, mert meg vagyok

halva”) és a szórványos északi szláv „szám tele van homokkal”. Azután eshetett szó a gyűrűről (szlovák) és siratásának módjáról (magyar), ahol a harang is szerepet kapott (magyar—lengyel).

Mínthogy a szlovákoknál ismeretlen több olyan elem, amely a magyarban fennmaradt közvetlenül, vagy átalakult formában, és északi szláv-litván területen is tovább él, megállapíthatjuk, hogy ez esetben is a magyaroktól terjedt el a hozzánk került francia ballada.

Az esküvőre hazaérkező kedves. Változatai:

MAGYAR

1—5. KALLÓS 12. sz. Luizi—Kalagor, 13—16. sz. Lészped 6—7. MCsB 19 A—B Lészped, Trunk (töredékek) 8. MF 3276 b Bogdánfalva (töred.) 9. MF 3277a Bogdánfalva (töredék).

FRANCIA

1. PUYAIGRE Messin 27. sz. 2—11. MILLIEN, 173—6 A -B+8 var. Nivernais.

A legutóbbi időben, Moldvából előkerült ballada, melyet korábban nem ismertünk.

„A kert fenekibe, Egy körtefa alatt
Ott ül Ilonacska, Györgyikével sirnak.
Tudd meg, Ilonacska, Hogy én holnap mejek,
Mejek katanának, Hogy legyen katana.
De nem sok üdöre, Három esztendőre.
Tudod Ilonacska, Mit mondok én neked?
Hogy te engem várj meg Három esztendeig.
A három esztendő Nem olyan sok üdö.
Ha meg nem váre ingem, Magad, Ilonacska,
Isten engedje meg, Mikor eléjövök,
Kerek udvaridat ki kapjam seperve,
Testi koporsódat Udvaridon lássam.
A te kapud előtt Ingyen város legyen,
Papot s a diákot Lábaidnál lássam.
Anyád s testvéreid Téged sirajsanak!
Eredj, Györgyi, eredj, Ne átkozj meg ingem!
Elment már Györgyike, Elment katanának,
S Ilonacska jaj már Itt marada másnak.

(Más változatban: Ilonát rávették, Hogy már menjen férjhez.)

De nem sok üdöre Hazajött Györgyike,
Kérdi egy szomszédját: Hol van Ilonacska?
Elvannak, elvannak, Eskünni elvannak.
Elment már Györgyike, elment a templomba,
Lássa meg Ilonát Már ő a templomba.
Mikor Ilonacska Meglátta Györgyikét,
Szive megszakadott, S abba hejbe meghótt.
Elment már Györgyike, Nézze meg Ilonát:
Szive megszakadott, S Györgyike es meghótt.

Az esküvőre hazaérkező szerelmes története kedvelt témája az európai balladaköltészetnek. Egyik típusa, a felesége esküvőjére hazaérkező *férj* rengeteg változatban van elterjedve több nyugat- és kelet-európai nép körében, (különösen a Balkánon). Ez a fenti történettől jelentősen eltér, azért nem is tárgyaljuk. Tökéletesen megegyezik viszont egy másik ballada, amely egyedül a franciáknál került elő, s amelynek tartalma a következő. Egy ifjú találkozik egy lánnyal, (vagy három lánnyal, akik közül a legkisebbet megszólítja), s eljegyzi magának. Mivel a lány még fiatalnak tartja magát a házasságra, a fiú elmegy (vagy visszamegy) katonának. Később a lányt apja öreghez erőlteti feleségül. Az esküvőre megérkezik az ifjú, karjaiban meghal a lány, s utána bánatában a fiú is, miután apjának üzenetet küld, hogy meghalt a katonaságban.

Ez a típus egy szűkebb területről ismeretes, de több változatban van följegyezve. Amint a tartalom-elmondásból kivehető, pontról pontra megegyezik a csángó balladával. A francia eredet nem lehet kétséges, mivel nyugaton ennek a témának több típusa van, és elterjedése igen nagy, míg nálunk ez a történet ritka és magában álló. Az új csángó történetet is besorolhatjuk tehát francia-eredetű balladáink közé.

* * *

Lássunk most egy balladai közhelyet, mely különböző francia balladákban és a mi Szilágyi és Hajmási-nkban található. A magyar fogoly így panaszkodik: „*Már hét esztendeje*, hogy mű fogván estünk. Azután nem láttuk a *napnak* járását. *Hódnak*, csillagoknak változó forgását.” (MNGY, I. 160; hasonlóképp uo. 158.) Különböző francia balladák börtönbe vetett hőseiről halljuk: „Sept ans y a bien resté sans voir soleil ni lune” (SMITH Romania 7,66.) „L'est bien restée sept ans Sans voir soleil ni lune” (CANTELOUBE II, 17. Haute-Savoie) vagy „Ils l'ont emmenée Dedans une chambre si brune Qu'on n'y voit ni soleil ni lune”. (MILLIEN, 257A) Vagy szempontunkból már elkopottan: „ni ciel ni jour” (CANTELOUBE II, 102 és 158 Haute- és Basse-Auvergne) „sept ans Sans voir ni ciel ni terre”. (CANTELOUBE II, 271. Haute-Quercy).

Ugyanez a formula, mind a napról-holdról, mind a hét évről megvan a portugálban is és az olaszban is, méghozzá, ezúttal egészen Velencéig.

PORTUGÁL

BRAGA I, 183: „Que não sei quando o sol nasce, Quando a lua faz serão” (éneklí a fiú a börtönben) I, 449; „Manda-a metter n'uma torre, Que nem sol nem lua via... Ao cabo de sete annos Viu a torre...” I, 456: „Mando-a metter numa torre, Onde não veja sol nem dia. Que nem as aves do céu... Ao fim dos sete annos, Sete annos e um dia...” I, 460: ue. kolostorral I, 482: Mandara-a meter num carcer', D' onde sol nem lua havia... Ao cabo de nove mezes...” (Azori szig.) Hasonlóképpen I, 494, 498, 508, 511, 526, 541.

OLASZ

NIGRA 50 sz. A: L'à büta-la ant üna tur, ch'a vèdia nè ciel nè terra; L'à lassà-la là set ang senza dörve na finestrela. B: L'à menà-la 'nt ün castel, 'nt üna stansièta oscüra; L'à tenü-la là set ang, l'à mai vist nè sul nè lüna. C: Butà-la 'nta in castel, vèdia nè ciel nè aqua. La fin de li set agn la bela... E+F: L'à bütä-la ant üna tur, ant üna cambrèta oscüra. Senza vède nè sul nè lüna H: ant üna stansièta oscüra C¹—D: ch'a vdéissa nè sul nè lüna G: A l'àn fà-ra stè set meis senza vède nè sul nè lüna I: set ann senza ved nè sul nè lüna BERNONI Nuovi 2. sz.: E l'è stata là set'ani Senza vedar sol ne luna. (Velence) —

Így hát nem is tudjuk elkülöníteni a magyart az olasztól úgy mint eddig. Mindössze az eddigi, sok, kétségtelen eset analógiájára hivatkozva tartjuk valószínűnek, hogy ez az egyetlen elem is éppúgy a franciából került hozzánk, mint a többi, s nem az olaszból, még ha a dolgok véletlene s az elem egyszerűsége miatt ezt nem is tudjuk bizonyítani.

Meg kell jegyeznünk, hogy egy továbbfejlesztett példáját a délszláv epikában is megtaláltuk: „...zatvaraše, De ne vidi sunca ni mjeseca Ni bijela dana ni junaka, Da ne znade što je muška glava.” (STOJANOVIĆ-VITEZICA 295). Ez a magyaroktól kerülhetett hozzájuk.

A továbbiakban még két olyan magyar balladáról kellene megemlékeznünk, amelynek kétségtelen kapcsolata van francia megfelelőikkel: a Mónár Anná-ról és a Sirdogáló Jánosról. Ezeket azonban — egyéb vonatkozásai miatt — a következő fejezetben fogjuk sorra venni.

Csudahalott (Görög Ilona) Változatai:

MAGYAR

1. MF 3829 Zsérc, Nyitra m. 2. ZAGIBA, 71. uo. 3. Ethn. 1911, 54 Borszék, Csík m. 4. MNGY I, 172 Székelyföld 5. MNGY I, 173 uo. 6. SzNd 97. sz. Rugonfalva, Udvarhely m. 7. MNGY III, 63 uo. 8. MSz 1364 Gyergyóalfalu, Csík m. 9. SzNd 80. sz. Józseffalva, Bukovina 10. MF 2679b uo. MF 3238e—f uo.⁵ 11. MF 3238d uo. 12. DOM 22. sz. uo. 13. MSz 4417 Józseffalva—Hódmezővásárhely (áttelepült) 14. DOM 20. sz. Trunk, Moldva (többi mind Moldva) 15. S 38 I—II. Lészped — Mekényes (Baranya m.) (áttelepített) 16. MCsB 22. sz. Lészped 17. MSz 6386 uo. 18. MSz 6387 uo. 19. MSz 6265 Klézse 20. MSz 6350 Klézse.

FRANCIA I

1. ARBAUD II, 123 Provence.

FRANCIA II. (L'enlèvement du Couvent)

1—2. BEAUQUIER, 149—51 A—B Franche-Comté 3—5. MILLIEN, 236—41 A—C (jegyzete szerint összesen 30 változatát jegyezte fel). Nivernais 6. ROSSAT II, 201, Svájce 7. SIMON, 524 Anjou 8. BARBILLAT—TOURAINNE 4, 73⁺ Bas-Berri.

ANGOL

1—5. CHILD 25. A—E. 6. BRONSON 25

DÁN—SVÉD—IZLANDI (CHILD 25. jegyz. és D. Vlr. 58. sz. alapján)

1—11. DgF 409 (lásd OLRIK II 31. sz. átírva!) 12—15. Svéd 16. izlandi.

HOLLAND

1. D. Vlr. 58. sz.

BOLGÁR—MACEDON

1—3. SZTOIN Timok 2398., 3676—7. sz. 4—7. MILADINOVI 117., 185—7. sz. 8. SbNU 16/7, 100 9. SZTOILOV, Pok 324. sz. 10. SAPKAREV 797. sz. 11—14. SZTOIN Szredna 831—3., 2022. sz. 15—21. SZTOIN Trakija 709—15. sz. 22. Ua. Rodop 325. sz. 23. SbNU 40, 399, 33. sz. 24. IVANOV, 257—307. 25. ČICELOVA 233. sz. 26. VERKOVIĆ 304. sz. 27. SbNU 38 IVANOV 5. sz. 28. Uo. BURMOV 161. sz. 29—30. SbNU 42 IVANOV 92—3. sz.

SZERB—HORVÁT

1. VUK I 737 sz. 2. Uo. 580 sz. 3. OSVETNIK 23. sz. Kattarói öböl 4. DJORDJEVIĆ 1928 367 sz. Tetovo 5. STOJANOVIĆ—VITEZICA, 696 = MARJANOVIĆ* I, 25. sz. Gornja Hrvatska 6. PRODANOVIĆ 78. sz. Vranjsk. okr. 7. ŽGANEC Hrvatske 209. sz. Kamenar, Karlovac körny. 8. Uo. 405, 9. POLJANIN II, 15 XI. sz. Krk sziget körny. 10. HNP VI 39. sz. Makari tengerp. 11. KURELAC 447. sz. Parapaticev brig. Ény. Dunántúl.

⁵ Három szó szerint egyező első versszak ugyanabból a faluból.

SZLOVÉN

1—2. ŠTREKELJ I 112—3. sz. Krajn és Ljutomersk okol. 3. GRÜN, 36. 4. E Ph K 1887, 700

NÉMET

1—2. HAUFFENI 63—63a sz. Gottschee = D. Vlr. 58. 14—15.

OLASZ

1—8. NIGRA 41. sz. A—H Picmont 9. FERRARO Monf. 40. sz. (Lásd még Emiliából és az Abruzzokból — utóbbi félig próza — D. Vlr. 58. sz. idézete szerint, valamint VIDOSSÍ 25A⁺ a DVA idézete alapján Isztriából.)

GÖRÖG

L. BAUD—BOVY 1936, 208—11.

SZLOVÁK

1. HORÁK 11. sz. Szobránc körny. 2. KOLEČANY 34. sz. Homonna körny.

UKRÁN

1. ČUBINSKIJ V, 249. sz.⁺ 2. GOLOVACKIJ II, 710 13. sz.

Rész-variáns (Csudamalom):

FRANCIA III.

1. TARBÉ II, 127—9 Champagne 2. FLEURY, 356 Basse-Normandie 3. DECOMBE, 221 Ile-et-Vilaine 4. BEAUQUIER, 203—5 Franche-Comté 5. CANTELOUBE III, 322 Franche-Comté, Pays de Nanc 6. ROLLAND I 128g 7. BLADÉ III 101. sz. 8. POUËIGH, 268 Pireneusoknál a tengerparton

OLASZ

1. NIGRA 68. sz. 2. WIDTER—WOLF, 69. sz. 3. GIANNINI, 186.

PORTUGÁL

Lásd a „Hüségcs lány”-nál felsorolt változatokat.

NÉMET—HOLLAND

Lásd D. Vlr. 42.-nél tárgyalását.

IRODALOM

CHILD 25. sz.: skót, dán—svéd—izlandi, olasz—szlovén—magyar változatok áttekintése. HAUFFEN: a magyarok a szlovénról vették át. CREIZENACH: 14. sz.-i holland irodalmi szövegek említése. Csudamalomia: KÖHLER R, Kleinere Schr. III, 219. GR: német, dán, svéd, skót, olasz, albán szlovén vált.-ra utal. OKT és D: = GR; Cs—V.: Észak-európai és délkelet-európai csoport szétválasztása, szlovén—német a magyarból származik. D. Vlr. 58. sz. (1957): teljes nyugat- és kelet-európai anyag áttekintése a francia nélkül; a magyar a bolgártól.

Eddig csak Erdélyből és az Erdélyen túli területekről ismertük. Egyik általános és ismert formája a következő:

6. „Bizony csak meghalok Anyám, édesanyám
Görög Ilonáért, Karsu derekáért,
Karsu derekáért Gombos ajakáért,
Gombos ajakáért, Piros orcájáért.
Ne hajj, fiam, ne hajj, Bertelaki László,

Csináltak neked Ojan csudamalmot:
Kinek egyik köve Bélán-gyöngyöt hánnyon, (=fehér
gyöngy)

Másod köve pedig Sustákat, petákat.
Oda is eljönnek Szüzek, szép leányok.
A tied is elgyün, Szép Görög Ilona.
Eresszen el anyám, Anyám, édesanyám,
Csudamalom látni, Csudamalom látni.
Ne menj lányom, ne menj, Megvetik a hálót,
Megvetik a hálót, Megfogják a márnát.
Bizony csak meghalok..."stb.

s újra kísérleteznek a csudatoronnyal, melynek szélessége a Tiszáig érjen, magassága pedig az egekig. Ez sem sikerül.

„Halj meg fiam, halj meg” mondja végül az anya,
Ide is eljönnek Csuda halott látni,
A tied is eljő, Szép Görög Ilona.
Eresszen el anyám, Anyám, édesanyám,
Csudahalott látni, Csudahalott látni:
Ki érettem megholt, Halálé változott.
Nem eresztlek lányom, Lányom édes Lányom,
Megvetik a hálót, Megfogják a márnát.
Avval csak beszökött Öltöző házába,
A nyakába vette Fontalan szoknyáját,
Elejébe vette Fehér előruhát.
A lábába huzta Piros patkós csizmát.
Kelj föl, fiam, kelj föl Bertelaki László,
Mert a határon jön szép Görög Ilona!
Kiér te megholtál, Halálé változtál.
Kelj föl stb.
Mert a lábodnál áll, Kiér te megholtál.
Láttam én halottat, de ilyent sohase,
Kinek az ő lába Felszökőleg álljon,
Kinek az ő karja Ölelőleg álljon,
Kinek az ő szája Csókolólag álljon.
Avval csak felszökött Bertelaki László.

Ugyanezt a balladát MANGA János fonográfra vette a Nyitra megyei Zsérén 1938-ban, de mind a mai napig közöletlen maradt, sőt lejegyzetlen. Fontossága miatt teljes terjedelmében közlöm.

1. Fiam, fiam, Bálint vitéz,
Szived-i fáj, fejed-i fáj?
Sëm szivem fáj, sëm (fejem) fáj,
Meghalok szíp Ilonájér,
Ilonának szípsígejér.
Sárga-bokor gyöngyhajaér.
Fijam, fijam, Bálint vitéz,
Még né halj szép Ilonájér.

Ilonának szépségejér,
Sárga-bokor gyöngyhajaér.
Csináltatok kő-kiskertet,
Ültess bele virágokat.
Mind eljönnek a szép lányok,
A szép lányok, szép legények,
Közöttük lesz szép Ilona.
Csináltatott kő-kiskertet,
Vetett belé virágokat,
Mind eljöttek a szép lányok,
A szép lányok, szép legények,
Nem volt köztük szép Ilona.
Fijam, fijam, Bálint vitéz,
Szived-i fáj, fejed-i fáj?
Sém szívem fáj, sém fejem fáj,
Meghalok szép Ilonajér,
Ilonának szépségejér,
Sárga-bokor gyöngyhajaér.
Fijam, fijam, Bálint vitéz,
Még né halj szép Ilonajér,
Ilonának szépségejér,
Sárga-bokor gyöngyhajaér.
Csináltatok aranyalmot,
Öröltessél apró gyöngyöt,
Mind eljönnek a szép lányok,
A szép lányok, szép legények,
Közöttük lesz szép Ilona.
Csináltatott aranyalmot,
Öröltetett apró gyöngyöt,
Mind eljöttek a szép lányok,
A szép lányok, szép legények,
Nem volt köztük szép Ilona.
Fijam, fijam, Bálint vitéz,
Szived-i fáj, fejed-i fáj?
Sém szívem fáj, sém fejem fáj,
Meghalok szép Ilonajér,
Ilonának szépségejér,
Sárga-bokor gyöngyhajaér.
Csináltattam hírharangot,
Húzasd még a halálodra.
Mind eljönnek a szép lányok,
A szép lányok, szép legények,
Közöttük lesz szép Ilona.
Csináltatott hírharangot,
Meghuzatta halálára.
Mind eljöttek a szép lányok,
A szép lányok, szép legények,
Közöttük volt szép Ilona.
Lányok, lányok, lány pajtásim,
Velem felnőtt jó barátim,

Sose láttam ily halottat,
Mint Bálint vitéz halottat.

Egyes elemei, mint a kő-kiskert, hírharang, valamint egész fogalmazása eltér az erdélyi szövegektől, tehát a népszerűsítő kiadványok utólagos hatásának nem tekinthető; ezt igazolja a 2. létezése is. Kétségtelenül eredeti, régi ballada.

Mit tudott erről a szép kis balladáról az összehasonlító kutatás? CHILD nagy apparátust vonultat fel az angol változat mellé, ezt kiegészíti a német összkiadás (D. Vlr.) egy holland és egy muravidéki német változattal (Gottschée) kiindulva nagytömegű délszláv változatokkal és általános európai áttekintéssel. Az anyag két jól elváló részre tagolódik: az északi — skót és skandináv-ágban csak a tetszhalállal való csábítás mozzanata szerepel. Egy anya tanácsot ad fiának, hogyan csábítsa el szerelmét: tegye magát holttá, huzassa meg a halálharangot. A lány kérezkedik apjától, aki bátyját akarja kíséretül adni hozzá, de a lány mégis egyedül indul kedveséhez, s a fiú meg ejti. Dánoknál 16. századi feljegyzésekben találjuk ugyanezt, előzményekkel kibővíve, s egyes változatokban a lányt zárdából csalja ki a fiú csele. Ez a megoldás bizonyos esetekben értelmetlenül keveredik a zárda nélküli változatok megoldásával, ahol anyjától megy kiöltözve halott-látni, mégis úgy szerepel a továbbiakban, mint a ki zárdában él: ez a zárda-jelenet tehát később került bele a dán változatokba.

A déli ág olasz—délszláv—magyar és eddig tekintetbe nem vett tót (ukrán) változatokból áll, és lényegében megegyezik a magyarral: mindenütt szerepel a többféle fokozatban való csalogatás.

A D. Vlr-ben tárgyalt holland változat SEEMANN megállapítása szerint is a „Ritter und Magd” néven ismert német ballada műköltői átdolgozása, ahol a teherbe ejtett lány csalja magához tetszhalállal kedvesét, tehát nem tartozik tárgyunkhoz. A gottschéei német változatról pedig megállapítja, hogy a szlovénból vették át. Ugyanezt teszi fel a magyarokról is, valamint az olaszokról, tehát az egész délkelet-európai csoportot a délszlávból származtatja. Nem ad feleletet azonban arra, hogy a két egymástól távolesó csoport hogy függ össze egymással, annál kevésbé, minthogy megállapítja: Németországban és Franciaországban ez a ballada ismeretlen.

Az utóbbi állítás azonban nem helytálló. Francia területen van egy ballada, éspedig eléggé elterjedve, ahol az ifjú távolléte alatt kedvesét zárdába adják szülei, hogy tőle elzárják, vagy mert a lány halottnak hiszi szerelmesét. A fiú visszatér, keresi a lányt a zárdában, s mikor nem akarják kiengedni, halottnak teteti magát, majd a siratására mellette maradó kedvesét megszökteti. Ez tehát az újabb dán típusal egyező forma; hat különböző gyűjteményben található, s csak az egyikben harminc változatát említik.

Van aztán ennek a történetnek egy még modernebb továbbfejlesztése, ahol kertésznek áll be az ifjú a zárdába, silyen módon, — tetszhalál nélkül — szökteti meg kedvesét.

Azonban már az első forma is későbbi átalakításnak látszik. Az I. alatt idézett provençe-i költemény — eddig egyetlen gyűjteményben találok vele — a fiú színlelt betegségével kezdődik, amellyel magához akarja csalogatni kedvesét. A lány apjától kérezkedik, az óva inti, nehogy elcsábítsák. A lány mégis elmegy kedveséhez, s mialatt beszélgetnek, hajója eltávozik. Hazatéréskor az ifjú tudtára adja, hogy messze van apjától, s

nincs hazatérés. A lány jajgat, hogy mégis igaza lett apjának, de szeretője megnyugtatta, hogy nem „elesábitott” lesz, hanem „híven szeretett”.

E délfrancia szöveg mellé kell helyezniünk egy adatot, amelyet eddig szintén figyelmen kívül hagyott a kutatás, s amelyre BENEDEK András drámatörténeti tanulmányai során figyelmeztetett. Ez egy holland kéziratos drámai emlék, ún. előjáték, mely 1385–1400 közt keletkezett, (lásd CREIZENACH). Van egy jelenete, amelyben egy gazdag ifjú meg akarja szerezni egy szegény lány szerelmét, de pénzzel sem éri el célját. Anyja akkor azt tanácsolja, hogy tettesse magát betegnek, s üzennek a lányért. Az így megejtett lánnyal azután sok mindenféle kaland történik, ami már a lovagi-nemesi gondolatvilágból fakad, és teljesen műköltői jelleggel bír.

Erről a darabról és hasonló társairól megállapította a kutatás, hogy különböző elbeszélő motívumokat raktak össze benne mozaikszerűen, eposzciklusokból is. A fenti jelenet tehát az általunk már ismert népballadát dolgozta bele a költeménybe. Dél-Franciaországtól Németalföldre kellett tehát élnie egy ilyen történetnek, mielőtt a zárdából való szöktetés modernizált formája kialakult volna, De hogy ez a „modern” forma sem túl fiatal, mutatják a dánok 16. századi keveredett formái. Ha már a 16. században eljutottak Dániába, még korábbiak kellett lenni a franciáknál. Viszont a négy skót és négy dán változat tanúsítja, hogy a korábbi forma is elterjedt, még a zárdai változat kialakulása előtt. A délfrancia változatnak pedig a görögöknél van távoli megfelelője.

Van azonban még más is balladánkban a francia anyagban: a csudamalom. Ez külön található egy másik balladában, mely „Joli tambour” címmel gyakran szerepel a gyűjteményekben. Itt a királylányt kérő kisdobos mondja gazdagságát fitogtatva, hogy van neki három malma: egyik aranyat, másik ezüstöt őrlő, harmadik pedig kedvese szerelmét. (A változatok egy részében viszont hajóról beszél, mely arannyal, ezüsttel van rakva, harmadikon pedig kedvesét szökteti meg.) Ha most arra gondolunk, hogy az egyik székely változat szerint (4.) a csudamalom egyik köve gyöngyöt, másik aprópénzt, harmadik csókot őrlő, az egyezés tökéletessé válik.

Ez a képzet ritkán és erősen elmosódva feltűnik a franciával szomszédos területeken is: 17. századi holland balladában hét malommal csábítja a legény a lányt, amely aranyat és ezüstöt őrlő. Németeknél igen ritkán cukrot, szerecsendiót és szegfűszeget őrlő malom szerepel ugyanebben a vonatkozásban, portugáloknál három malom gyarmati fűszerekre; olaszoknál viszont már csak fehér és sárgalisztet őrlő malommal találkozunk. A magyar képzet tehát csak közvetlenül a franciából származhat. S ez megmutatja az utat, ahogy az „északi” csoporttól elszigetelt „déli” balladaváltozatok létrejöhetnek. Nyilván a magyarok olvasztották bele ezt a francia motívumot a tetszhalállal csalogató szeretőnek szintén francia történetébe, s egészítették ki hármas felépítéssé; ezt alátámasztja az a körülmény is, hogy a magyarban a két állandó motívum, a csudamalom és a tetszhalál mellett a harmadik eléggé ingadozó: hol csudatorony szerepel, hol kőkiskert, hol erős vashíd, hol semmi, csak aranymalom-ezüstmalom- stb. adja a fokozatokat. A csudamalom és a csudahalott viszont soha sem hiányzik. Hogy pedig tőlünk terjedt tovább az új megoldás egészen az olaszokig, az kétségtelenül kiderül, ha a változatok sorát alapos vizsgálat alá vesszük.

Gottschée-ban például, a szlovénok közti német nyelvszigeten már csak egyszerűen malomról van szó, valamint templomról, ahová eljönnek őrlőni,

illetve misére a fiatalok. Ez a realista, de valójában éppen ezért irreális megoldás — felépíteni egy valóságos templomot egy lány csalogatására — éppen nem balladaszerű; a ballada a stilizált megoldásokat kedveli, a csudamalmot és csudatornyot, s mennél jobban távolodunk ettől, annál inkább csúszunk át a nem hihető valóságba. Ez a szöveg különben egyéb részleteiben szinte szószerint egyezik a magyarral. Például: „Anyám, anyám jó anyám, Szivem igen fáj azért a szép lányért, akit a vásáron láttam!” „Semmi, semmi, jó fiam, majd felépítünk egy fehér malmot. Ha majd minden ember odajön öröltetni, a szép lány is el fog jönni. Minden ember eljött öröltetni, a szép lány csak nem jött.” S a vége: „Miféle csudas halott ez, lábai felugranak, szemei felpattannak, karjai felemelkednek” stb. Szlovénoknál ugyanilyen szövegeket találunk, de már eltűnik a malom, s lesz helyette kút és templom, (vagy fordított sorrendben). I.-ben még szüret is csatlakozik hozzájuk harmadik fokozatnak; láthatólag a reális irányában halad a változás. Tovább tart ez olasz területen: híd, aranyos kút, virágos kert, bál, egyszer templom misével található tarka összevisszaságban, különböző sorrendben, általában négyes fokozattal, de malom nélkül. Képtelenség volna feltenni a fordított terjedési útvonalat: Olaszországból terjedt volna a malom-nélküli forma a szlovénekhez, azok beleteszik a reális malmot, s ezt átveszik a magyarok, átalakítják csudamalommá, s az pont olyanná válik, mint a francia. Fordítva viszont megállapíthatjuk, hogy egy balladai módon stilizált francia képzet terjed el fokozatosan elhomályosulva, amint távolodunk Magyarországtól.

Az is jellemző, hogy ez a ballada Piemonton kívül más észak-olaszországi tájakon is megtalálható, tehát a szlovénektől való átvétel könnyen elképzelhető. Ebben különbözik azoktól az esetektől, amikor az olaszok francia változatot vesznek át; azokat ugyanis többnyire csak Piemontban és környékén találjuk feljegyezve.

A délszláv változatok jellemzésére álljon itt SEEMANN leírása; „Während das Gotscheer wie das slovenische Lied nur ein knappes Bild der Handlung geben, wird dieses in der serbo-kroatischen und vor allem in der bulgarischen Überlieferung mit spielerischer Phantasie und in den buntesten Farben ausgeschmückt. Die Herstellung von Brunnen und Kirche zur Anlockung des Mädchens wird mit phantastischer Häufung oder Beschreibung wiedergegeben. Ort und Art der Aufbahrung des Scheintoten werden ausführlich geschildert...” stb. Tehát ahogy délebbre jutunk, mindegyre kevesebb a balladai vonás, egyre szélesebben epikus az előadási módor. Márpedig a nemzetközi (nyugati) elterjedés világosan ballada-műfajban jelentkezik, annak elsőbbsége itt egészen nyilvánvaló. Ez ellene szól a délszlávból való eredeztetésnek.

De ellene szól a kopásoknak és a variáns-alakulásnak az a folyamata is, amit megfigyelhetünk az egész szerb-horvát és bolgár anyagban.

Bolgároknál általában megmarad a történet felépítése a strófaismétlő szerkezet nyomaival, de sosem vonul végig az egész költeményen ez a szerkezet: egyes fokozatoknál kimaradnak egyes részletek — az anya szavai, vagy a fiú kérése, vagy az „oda is eljönnek...” formula megfelelői — és elbeszélő modorban kibővül, vagy lerövidül a költemény. Van olyan változat is, ahol egyszerre sorolja fel az anya az összes tanácsokat — kutat, kertet, templomot és tettettet halált, — s a fiú is egyszerre valósítja meg mindet. Mindenképpen látszik, hogy ennek a formának hatását nem érezték világosan. Viszont mégis megvannak egyes részletek belőle, s ez mutatja a vándor-

lás útját. Ha ugyanis kizárólag epikus előadásban találunk nálunk a nálunk kizárólag strófaismétlő formában élő költeményt, akkor elvileg bármelyik nép lehet az átvevő, s a maga megszokott formájára alakította át a másikat. Ha azonban azt látjuk, hogy a magyaroknál általános forma töredékei és félreértett formái vannak meg a bolgár hagyományban, akkor az csakis a magyaroktól való átvétel lehetőségét engedi meg. Erősítik ezt olyan romlások a bolgárban, hogy az anya megkísérli lebeszélni fiát a különböző csalogatók (kút, templom) építéséről, az mégis megteszi. (1.) Az egész európai variánsrokonság, beleértve a magában álló provánszi szöveget és a 14. századi holland drámát is, tanú arra, hogy az az eredeti, ahol az anya tanácsolja fiának a csábítási módokat. S a realitásra való törekvést mutatja a bolgárban az olyan részlet, hogy anyja biztatja fiát: fogadjon kőműveseket és építtessen templomot, sőt rakja tele zsebét arannyal az építéshez. (2., 8.)

A szerb-horvát anyag egészét nézve a történetek nagy tarkaságát találjuk. A tőlünk távolabb eső helyeken megcsönkült a mese, formájában epikus lett, s vagy csak a tetszhalál ötletét tartotta fenn (1., 3., 7.) — ekkor is tartalmaz valami részletet a magyar strófaismétlő formából, például, hogy „micsoda halott ez...” stb., idetartozása tehát nem kétséges — vagy más történettel olvasztják össze. Ilyen kontamináció például, hogy a lány az őt kérő fiút megszégyeníti, (hogy menjen haza állapotos hűgához), majd a beteg fiúhoz, saját anyja nógatasára elmegy, megbánva eljárását, de férfiruhában álcázva. Megkérdi tőle, hogy mit tenne a lánnyal, ha megkapná; a felelet az, hogy elcsábítaná, aztán elhagyná. Erre felfedi magát stb. Másik, hogy az egyetlen tetszhalál, vagy a több fokozat után következő tetszhalál sem elég a lány odacsalogatására, s végül a fiú lányruhát öltve kaparintja meg szerelmét (5., 7.); vagy az egyetlen tetszhalállal odacsalt leány inkább a börtönt választja, mint a fiú szerelmét. Ezek mellett a különleges alakítások mellett azonban — a magyar határhoz közelebb eső horvát területeken — a strófaismétlő szerkezet és az eredeti meseváz is él, s a fokozatokban gyakran négy elem is szerepel, akár a bolgárban és az olaszban — templom, két-féle kút együtt, sőt kaláka is, sőt mint láttuk, a tetszhalál egyedül is, a legnagyobb tarkaságban. De egyetlen változatban sem fordul elő a csudamalom az egész balkáni hagyományban; Magyarország határain kívül az egy gottscheei reális malom maradt meg ebből a balladai képzetből.

Mindez a kopás a teljesen egységes, balladai stílusú és logikus magyar fogalmazás mellett világosan tanúskodik a balkáni hagyomány másodlagos, átvett voltáról.

A magyar ballada délszláv eredete mellett az szól SEEMANN szerint, hogy csak délkeleten van elterjedve, s csak néhány változatban. Ez megdőlt a nyitrai adatokkal, valamint az adatok számával, ami kereken húszra rúg. A bolgár eredetre döntő bizonyítéknak tartja a *Görög* Ilona nevet, ami a bolgárban közszó és „szép”-et jelent, míg nálunk csak értelmét veszítve, mint vezetéknev jelentkezik. Azonban az általunk felsorolt bolgár változatok közül *egyetlen* nevezi így a hősnőt. A D. Vlr-ben idézett bolgár változatok közül többet nem tudtam elérni, nyilván ott kerül elő inkább ez a név, de eszerint a bolgároknál sem lehet gyakori. Nálunk pedig csak hét változat tud erről a névformáról, a többi csak egyszerűen Ilonának, vagy *Szép* Ilonának nevezi, sok más balladánk hősnőihez hasonlóan. Ez az utóbbi lehet a régebbi elnevezés, mert a korán elszigetelődött változatok csak ezt a nevet ismerik: a nyitrai és az összes bukovinai. (A bukovinai székelyek a 18. században ván-

doroltak ki ottani lakóhelyükre.) Székelyföldön és Moldvában viszont vegyesen találjuk balladánkat hol Görög névvel, hol anélkül. Úgy látszik, hogy a legutolsó századokban került el a székelyek közé ez a balkáni elnevezés, s onnan szivárgott át Moldvába is a csángók közé, de egyik helyen sem tudta még kiszorítani a régi formát.

A két szlovák változat rövid szövege követi a magyar ballada felépítését. Itt is meg akar halni a fiú a pásztorlányért, csak *apjától* kér tanácsot (ez is csak itt bukkan fel az egész elterjedésterületen egyedül), de a csudamalom itt is elkopott templommá, híddá s kocsmává. A lány végül a *halálharangra* jelenik meg, s a magyarhoz hasonlóan lepődik meg: „Istenem, micsoda halott ez, szeme mosolyog, arca piroslik!” Az ukránban is templom és kocma (valamint híd) a csalogató, itt azonban már nem tudjuk meg a kopott szövegből, eljött-e a lány, vagy sem, illetve (2.-ben) tetszhalál helyett valóságos — kettős — halál van a végén, s Kádár Katánk mintájára megszólaló sírvirág is.

Hogy a legrégebb francia ballada, amelyet mi is átvettünk, sokban hasonló lehetett a mai angolhoz, azt mutatja egy-két részletnek egyezése a magyar és angol szövegekben. Minden angol változatban harangozóhoz küldi az anya fiát, húzassa meg a halálharangot. Ez van a nyitrai szövegben is, valamint a szlovákban és egyetlen horvát feljegyzésben (9.). Arra nyilván nem gondol senki, hogy közvetlenül az angoltól kölcsönöztük ezt a motívumot. Az is meglepő, hogy a harang meghúzatása a nyitrai kivül csak bukovinai változatokban fordul elő, valamint kivétel nélkül olyan moldvai változatokban, ahol *Szép Ilona* szerepel; ahol *Görög* Ilonáról van szó, ott nem szólnak a harangról. Ez egyfelől igazolja a harangozási mozzanat régiségét, másfelől igazolja a Görög névről mondottakat.

Az elmondottak alapján besorolhatjuk a Csudahalotról szóló balladánkat is a francia átvételek közé, amely tőlünk sugárzott szét a Balkánra és Észak-Olaszországba, valamint északon a szlovákokhoz és ukránokhoz.

Katonalány. Változatai:

MAGYAR

1. FARAGÓ, 19 Pusztina, Moldva 2. MCsB 18. sz. uo. 3. Sz. 6441. Lészped Moldva
4. Az Béla királyrul való és az Bankó leányáru szép história. Sempte, 1570.

FRANCIA

1. POUËIGH, 225 a Pireneusok és az Atlanti-óceán találkozásánál 2. PUYMAIGRE
- Romania 1874, 96 = PUYMAIGRE Folklore, 94 VI. uo.

PORTUGÁL

- 1—14. BRAGA I, 95 = HARDUNG, 93, uo. 102, 105, 108, 111, 115, 120 (Madeira-sz.), 127 uo., 130 uo., 130 uo., 131 Azóri-sz. = HARDUNG, 88 = GEIBEL—SCHACK, 400 = WOLF Proben 12. sz., 136 uo. = HARDUNG, 96, 140 uo., 144 Goa, India.
- PIRES DE LIMA 50 portugál változatot sorol fel, (lásd még ANDERSON-t)

KATALÁN

- 1—5. MILÁ 245. sz. A—E⁺

SPANYOL

- 1—8. COSSIO—SOLANO II 64—6. sz. 266—74. o. 9. MENÉNDEZ PIDAL Asturiano
50. sz. PIRES DE LIMA 100 spanyol változatról tud (lásd még ANDERSON-t).

OLASZ

1—5. NIGRA 48. sz. A—E Piemont 6. WIDTER—WOLF, 79 Veneto 7. FERRARO Monf. 38. sz. 8. FERRARO B. M. 25. sz. 9. GIANANDREA, 280 Marchigia 10. BERNONI Veneziani XI, 5. sz. 11. FERRARO Ferrara, 89 5. sz. Pontelagoscuro 12—3. GIANNINI, 145 5. sz. + var. 14. PERGOLI 22. sz. 15. BARBI, 57⁺ 16. FERRARO Spigolature, 268⁺ 17. GIANNINI Padovanesi, 158⁺ töred. GIANNINI mesei változatait is említi különböző észak- és közép-olasz gyűjteményekből.

NÉMET (Szlovéniában)

1. HAUFFEN 77. sz. Gottschee = DVA A 109806 u.o.

DÉLSZLÁV

1—2. kézír. Štajersko, Veržej⁺ és Kranj. Gorenjsko, Srednje Bitnje⁺ (Glasbeno-narodopisni inst. Ljubjana tulajd.) 3—4. STREKELJ I 56—7. sz. Gorenjska 5. KURELAC 483. sz. Mučindrof, Dunántúl 6—7. ŽGANEC Hrvatske 163—4. sz. Muraköz 8. BLAŽINČIĆ, 25⁺ Szlavónia 9—11. POLJANIN 2., 8., 17. sz. = m. kiv. SZEGEDY Isztria 12. Ist 6. sz. + uo. 13. BOGIŠIĆ 96. sz. Raguza, 1758 = m. kiv. SZEGEDY 14. HNP II 36. sz. Makari tengerp. = m. kiv. PÁVEL 15. HNP II, 406 (36. sz.-hoz dodatok) 16—7. HNP II, 407 (36. sz.-hoz dodatok, két kivonat) Dalmáciából, egyik a makari tengerpartról 18. HNP VI 16. sz. Lumbarda na Korčuli, Dodatok*-ban több variáns. 19. VUK III 40. sz. = olasz f. TOMMASEO III, 79 = m. kiv. SZEGEDY 20. STOJANOVIĆ—VITEZICA, 607 21. JASZTREBOV, 135⁺ Dél-Szerbia 22. NIKOLIĆ 55. sz. + 23. KAČIĆ—MROŠIĆ, 6⁺

BOLGÁR

1. CSEHL 8. sz. = ANG—VAK 45. sz. 2—3. VERK 11. és 250. sz. 4—6. MILAD 8., 103 és 201. sz. 7—9. SAPKAREV 374., 404. és 461. sz. 10. ARN Elenszko, 138 11. SZTOILOV Pok I 439. sz. 12. PAMCSO 234. sz. + 13. BONCEV 51. sz. + 14. KACSAHOVSZKIJ, 50. 15. CSOLAKOV 76. sz.* = bolg. kiv. ANG—VAK 45. sz. 16. SZTOIN Trakija 346. sz. 17. Ua. Szredna 231. sz. 18—22. Ua. Timok 543 és 1550—53. sz. 23. Ua. Rodop 82. sz. 24. SbNU 5, 21 25. SbNU 13,43 3. sz. 26. SbNU 15, 24 27. SbNU 40, 385 8. sz. 28. SbNU 40, 388 13. sz. 29. VATEV, 308 141. sz. 30. VATEV, 310 142. sz. 31. IVANOV, 191 203. sz. 32. Uo. 193 205. sz. 34. CIGELKOVA I, 16 17. sz. 35. CIGELKOVA II, 137 169. sz. 36. SbNU 5, 16 3. sz. 37. SbNU 6, 58 4. sz. 38. Izv. Etn. Muz. VII, 123 39. SbNU 1, 269 231. sz. 40. SbNU 1, 53 31. sz. 41. SbNU 42 KEPOV, 209 42. SbNU 42 IVANOV, 84 2. sz. 43. SbNU 38 BURMOV, 27 3. sz. Nem tudtam elérni SbNU 2, 95 és 126 (SEEMANN prof. szíves közléséből tudok róla).

ROMÁN

1. BRĂILOIU, 52 Vâlcea, Zlătărei 2. NEGHOESCU, 7* = Antologie, 360 3. TOCILESCU, 126 4. Ua., 128 5. POPOVICI, 73⁺ 6. GIUGLEA, 88 7. SANDU T., 174⁺ 8. Folk. Int. fon 4536⁺ Galac körny. 9. uo. 8406⁺ Bukarest körny. 10. uo. 14524⁺ Craiova körny. Csak adat Folkl. Int. 13899⁺ Bailesti-Craiova

CSEH

1. WALDAU 352. sz. 2. BARTOŠ-J Kytice 193. sz.

MORVA

1. SUŠIL³ 109/234. sz. Opava 2. Ua. 109/233. sz. uo. 3. Ua. 109/232. sz. Příbor töred. 4. BARTOŠ—JANÁČEK 82. sz. 5. BARTOŠ 1882 171. sz. Brdava 6. U. o. 292. sz. Lišen u Brna.

SZLOVÁK

1. HORÁK 24. sz. = KOLLÁR II, 6 4. sz. = MEDVECKÝ 1. sz. 2. KOLEČÁNY 39. sz. Szepes, Teplicka 3. EA 3659,5 (m. ford.) Liptó? KOLLÁR még 6 változatot sorol fel.

LENGYEL

1. KOLBERG Lud 19, 159 478. sz. = CZERNIK, 275

UKRÁN—OROSZ

1—2. CSERNÜSEV 6. sz. (+ var. jegyz.-ben; uo. további variánsait is.)

ALBÁN

1. LAMBRETZ, 145* = FRASHËRI, 236* prózai mese 2. HAHN 101. sz. prózai mese.

GÖRÖG

1. TOMMASEO III, 78 töred. 2. HAHN, 10. sz. prózai mese.

Összesen: 141.

IRODALOM

NIGRA 1858 délfrancia eredet; VESZELOVSKIJ 1866 bírálja NIGRÁt. SZILÁDY 1879: a széphistória délszláv megfelelőiként 2 var. VESZELOVSKIJ 1881: nem-csere változatainak tárgyalása, katonalányt délszlávok az olaszból. NIGRA 1884: délfrancia eredet. SOZONOVIC 1886: olaszok a délszlávoktól. VESZELOVSKIJ 1887 bírálja SOZONOVICOT. NIGRA² 1888: portugál—francia—görög—szláv elterjedés, román népekhez a délfranciából. GYÖRGY 1911: nemzetközi elterjedésű. SZEGEDY 1913: a széphistória délszláv forrásaihoz 9—11., 13., 19. PÁVEL 1913: ugyanahhoz 14. BAJZA 1934: ugyanahhoz 5. ENTWISTLE 1939: portugál—délszláv—albán—görög—román—csch—ukrán elterjedés bibliográfiai utalások nélkül, francia eredet. GYÖRGY 1941: nemzetközi elterjedésű. FARAGÓ 1956: a csángó ballada a román Mizil Crai-ból. ISTVÁNOVITS 1959: nem-csere elterjedése Grúziától Franciaországig, román—grúz változattípus balkáni eredetű. PIRES DE LIMA 1959 50 portugál, 100 spanyol változat. ANDERSON 1959: katonalány-típus és mesei rokonaiknak összefoglalása.

Ez a balladánk újabb felfedezés Moldvából: 1954-ben tették közzé első töredékes változatát, azóta előkerült teljes formában is. Ennek szövege a következő:

Az öreg Dancia magát siratgassa:
Istenem, istenem, kilenc lányom közül,
Kilenc lányom közül még egy fiam sincsen.
Istenem, istenem, ki váltson fel ingem,
Ki váltson fel ingem katona-rabságból?
Legkisebbik lánya ajtóján hallgassa.
Apám, édesapám,
Veressük hajamat vitézek módjára,
Szabassuk köntösöm huszárok módjára.
Fel is felpattana szürke paripára.
Mikor éléméne a Duna martjára,
El is elindula katona-rabságba.
Istenem, istenem vajon e mi lehet,
Vitéz-e vaj kegyes?
Tán ülése hojza, mintha vitéz volna,
Személye úgy hojza, mintha kegyes volna.
Híreüzünk el mű es híres guzsalykakat,
Híres guzsalykakat, híres puskaeskákat.
Met ha vitéz leszen, a puskából veszen,
De ha kegyes leszen, a guzsalyból veszen.
Guzsalyra se néze, s a puskából veve.
Ott se ismerék ki, vitéz-e vaj kegyes?

Hirejzünk el mű es híres kereszteket,
 Híres keresztekbe híres rozmarintot,
 Mert ha vitéz leszen, tetejéből veszen,
 De ha kegyes leszen, az aljából veszen.
 Aljára se néze, tetejéből veve,
 Ott se ismerék ki, vitéz-e vaj kegyes.
 Hirejzünk el mű es híres istállókat,
 Híres istállókban meleg feredőket,
 Mett ott kiismerjük, vitéz-e vaj kegyes?
 Szolgáim, szolgáim, mikor én lehuzom,
 Mikor én lehuzom lengyel sarku csizmám,
 Akkor rikojtsátok: szökjél, uram, szökjél,
 Szökjél, uram, szökjél Ferenc Jóska császár,
 Égetik országod, rabolják népedet.
 Ott se ismerék ki, vitéz-e vaj kegyes?
 Istenem, istenem kilenc esztendeje,
 Kilenc esztendeje, három teljes napja
 Együtt iszunk, eszünk, egy asztalnál ülünk,
 Még se ismerjük ki, vitéz-e vaj kegyes?
 Én vagyok, én vagyok öreg Danci lánya,
 Öreg Danci lánya, legkisebbik lánya,
 Kilenc lánya közül még egy fia se vót,
 Aki őt felváltsa katona-rabságból.

1. KALLÓS Z. gy.

Balladánk legkorábbi feljegyzése a magyar széphistória az egész elterjedési területen. Műköltői termék ugyan, de szerzője megmondja verse végén, hogy horvátból fordította, s a désláv népi változatok sok részletben meg is egyeznek vele. Ez a szöveg tehát — bár magyar nyelvű — tulajdonképpen a désláv változatok első feljegyzésének tekinthető. Igazolja azonban a nemzetközi ballada létezését már 1570-ben. (A portugálok első adata 1619-ből származik.)

Francia nyelven mindössze egy délfrancia töredék két feljegyzése áll rendelkezésünkre:

1 — 2.

A háborút kihirdették. Lent, a tengermelléki vidéken, Ossau-ban van egy nemes úr, három lánya van. Odamegy az elsőhöz: lányom, elmész-e oda? Nem, nem, atyám, a harcba nem megyek. Odamegy az utolsóhoz: lányom, elmész-e oda? Ó igen, atyám, elmegyek a harcba. Adja nekem lovát, amely harcolni képes; adja nekem a fegyvereit, amelyeket a királytól kapott; adjon nekem egy kis apródot, aki hú legyen hozzám. (Jeanne a harcos rendezi katonáit, az ossau-i gárdát szétszórta.) A zárójelbe tett rész a múlt századi feljegyzésből hiányzik.

A portugálban már teljes a történet és igen gazdag változatsor áll rendelkezésünkre: háború támad (legtöbbször Franciaország és Aragon között, ritkábban az öreg nemes földjein). Az apa átkozza feleségét, hogy hét lánya van, de egyetlen fia sem, akit a hadba küldhetne. Legnagyobb, vagy legkisebb lánya vállalkozik, hogy helyettesíti, adjon neki fegyvert s lovat. Apja vonakodik, hátha felismerik: szöke hajad van — adj ollót, levágatom; tüzes a szemed — lesütöm a földre; domború a melled — a páncél elnyomja; finomak

kezeid — a szél eldurvítja; kicsi a lábad — nagy csizmát veszek; kicsiket lépsz — férfiak előtt nagyokat fogok lépni.” Ezután következik a felismerés. „Anyám meghalok Dom Martinho szemeiért” — mondja a királyfi. „Teste férfi test, szemei női szemek!” Az anya különböző próbákat ajánl, hogy fia megbizonyosodjék a lovag lányvoltáról: hívja vacsorára, ha férfi, magas székre ül, ha nő, alacsonyra; vigye vásárba, kardért vagy szalagért fog-e nyúlni; menjenek együtt aludni — a lányt azonban esküje köti, hogy alsó-nadrágját ne vegye le alváskor; végül fürdőbe mennek. A próbák száma gyakran négy. Az utóbbi próba mind a tizennégy portugál változatban benne van, bár többször romlott formában, vagy felesérelt sorrendben. Általános az a megoldás, ami a magyarban is megvan: vetkőzésekor levelet hoz apródja, vagy a lány maga jelenti be, hogy haza kell sietnie, apja, anyja halálán van. Sőt, három esetben pontosan azt a formulát találjuk, mint a magyar balladában: mikor egyik lábáról húzni kezdi a csizmát, akkor jön a hír. (2., 5. 6.) A távolból azután odakiáltja az ifjúnak: hét évig szolgáltam, szűzként jöttem s szűzként térek haza. Az ifjú néha elkíséri, néha házassággal végződik az ének, máshol a lány apjának dicsekszik el viselt dolgaival, s hogy csak a hetedik év végén ismerte fel egy vitéz a mosolyáról.

A spanyol és katalán változatok semmi újat nem hoznak, csak különféle kopások teszik elmosódottabbá a történetet a portugálhoz képest; például az ifjú, aki felismeri a hősnőt, azt mondja, hogy feleségéhez hasonlít — végül feleségül kéri; a próbák is egyre kevésbé értelmesek: malomba kell menni s ott liszthez nem nyúl, hanem halászik, vagy lent tépni mennek s a lány sokat tép, illetve a len felé mennek (valószínűleg az áztató felé) s ő megáll a parton stb.; a kertben mandula helyett almát választ és végül, az utána-siető királyfinak akkor adják feleségül, ha felismeri a hét nővér közül. Itt is levágja a haját a hősnő két szöveg szerint. Néha három lány szerepel az énekben, vagy hét, de csak háromnak sorolják fel nevét, nincs meg ilyenkor azonban az az elem, amikor a francia apa végig kérdi három lányát, hogy melyik hajlandó helyettesíteni. Érdekes, hogy az egyik változat (9.) „portugál hajadon”-nak nevezi a hősnőt.

A katalán változatokban a már ismert próbák közt (kertben virágok és gyümölcs közt választani, fürdés a mentő levéllel — ebből néha úszás lett —, együtt alvás, ebédrehívás, kenyér-szegés, vagy sok evés-kevés evés) feltűnik a borivásban való versengés is.

Az egész ibériai területre jellemző, hogy az apa átkozza hét lányát, vagy feleségét, hogy nem szült fiat.

Vázlatosabbak de egységesebbek az olasz változatok, amelyek egész Észak-Olaszországban ismeretesek. (Egy részük t csak kivonatból használható, a ol csak egyes motívumok vannak felsorolva. Ezt az alábbiakba bele kell számitani.) Az apa baját itt már csak lánya kérdéséből és váiaikozásából tudjuk meg: „Mért sírsz apám, elmegyek helyetted a háborúba?” Itt azonban mindig csak erről az egy lányról van szó, nővéreit egyetlen szöveg sem emlígeti. Egy változatban még találkozzunk az apa aggodalmával, hogy fejsmerik lányvoltát, általában azonban csak a kérések következnek, hogy mit adjon vele apja: fegyvert, lovat, ruhát. Ebből teljesen hiányzik a hajvágás motívuma, viszont kilenceszer fordul elő, hogy apródot kér (néha szolgát), aki hű legyen hozzá.

A próbák itt szintén eléggé másodlagosnak látszanak: egy-egy esetben egy-két-három próba szerepel, négy próba nyolcszor, sőt egyszer hat próbával

is találkozunk. (Érdekes, hogy a négyes szám emelkedik ki a Csudahalott csalogatási kísérleteiben is.) Tízszor fordul elő a vásáron való válogatás, amelyben háromszor a csév (szövésnél használt eszköz) is felbukkan; a termés-virág közti választásból itt már csak virágszedést találunk (9), vagy elutasítja, vagy nem. Előfordul az együttalvás is (6) és nyolc szövegben tíz egyéb próba is, ami elég nagyfokú variálódásra mutat.

A fürdő próba itt folyóvízben, vagy tengerben folyik le és gyakran úszás, vagy vízen való átkelés formájában jelentkezik. (Pl. 1.: *passare un'acqua—un' aqua a passe.*) Egyszer utolsó előtti a próbák közt, vagyis nem ez a csattanó, a 11.-ben pedig teljesen hiányzik. A levéllel való menekülés általános, de már csak egyetlen piemonti változat (Asti-ból) kapcsolja a cipőhúzás pillanatához.

Új elem, hogy négy változatban nem apját helyettesíti a lány, hanem bátyját, sőt egyszer apát helyettesítve bátyjától is búcsúzik. Ez annak lehet következménye, hogy az olasz fogalmazásból kimaradt a bevezető rész az öreg emberről, akinek nincs fia, csak lánya. Végül előbukkan a portugál—spanyol énekek általános befejezése is: lányként jöttem, lányként megyek haza.

Az egyetlen gottscheei német szöveg csak egy lányról tud, aki öreg apját helyettesíteni akarja, férfi ruhát kér tőle s tanácsot, miként viselkedjék a seregben. — Ne vegye le kalapját, mint a többiek, mert vörös copfjáról felismerik, ne énekeljen, mikor a lovat csutakolja, és hasonlók az apa tanácsai, s ha kérdik, miért tesz így, válaszolja, hogy a „mi vidékünkön így szokás” Hét évig van a hadban, leleplező próbákat az ének nem említ, s mikor hazatér, kigúnyolja társait, hogy nem fedezték fel leány voltát.

A gazdag délszláv hagyományban a hadbahívás levél (fermán) vagy hírnök útján történik. A nevek itt a legtarkább sokféleségben szerepelnek. Öreg apa helyett háromszor itt is a bátyját kell helyettesítenie, aki fiatal házasság, azért szomorkodik a hadbahívás miatt. Másutt anyjával, illetve apjával és anyjával beszél meg hadbamenését, s nincs indokolva az apa öregségével; egy esetben pedig a helyettesítendő apát egyenesen „fiatal zászlós”-nak nevezi a szöveg. Ezek a romlás jelei, annak ellenére, hogy a délszláv anyag elég sokszor és részletezve adja elő a hadból kiöregedett apa motívumát. A lányok száma itt legtöbbször kilenc (nyolc esetben), ritkán hét (egy), ill. három (kettő); négy esetben egyetlen lányról van szó s nyolc változathoz, illetve kivonathoz nem derül ki a lányok száma. A hősnő itt is férfiruhát, fegyvert, lovat kér különböző fogalmazásban, apródot sosem, s szolgál két esetben megy vele. Szinte teljesen hiányzik a hajvágás motívuma: egyetlen bosnyák szöveg tud róla; ha másutt haját említik, mindig arról van szó, hogy rejtse el a férfiak elől (kalapja alá, vagy vitéz módra vállára engedi), s a befejezésben is mellét és haját mutatja fel üldözőinek. Tizenkét szöveg adja a gyanakvó ifjú vagy király ajkára, hogy „járása (stb.) férfié, tekintete (stb.) nőé”. A legnagyobb különbséget az eddigiekkel szemben a próbák mutatják. Termés-virág közti választás egyáltalán nem ismeretes, külön termésről (dió) és virágról is egy-egy változat tud. Általános a vásár, vagy bazár és a választás fegyver (puskapor, golyó stb.) és női holmik közt (ékszer, tükör, selyem, s négyyszer *guzsaly*). Itt is találkozunk olyan megoldással, mint néha portugáloknál, hogy a leányholmit választja ugyan, de megmagyarázza: hűgának veszi stb. Négyyszer kell együtt hálnia az ifjúval, egyszer fűvön (ahol nyomát kell eltüntetnie) s igen gyakoriak az erőpróbák: kődobás (6), ugrás, futás, puskadobás (három-

szor) s végül különböző más feladatok (lópatkolás, lovaglás, vagy körtáncban és énekekben való versengés, mind egy-egy alkalommal). A fürdő három esetben van meg eredeti formájában; tizenkétszer át kell úsztatnia folyón; ennek már nem a levetköztetés a célja, hanem szintén erő- és vitézség próba. Itt is előfordul, hogy nem az úsztatás a végső próba, mást még hatásosabbnak érznek utána (3). A levéllel való menekülés ennek megfelelően csak a három fürdési jelenetnél szerepel; az átúszást ugyanis kitűnően megállja, s utána a túlsó partról csúfolja ki a hoppon maradt vitézeket, tehát nem is volna értelme. A három fürdő jelenetben sincs azonban említve a csizmahúzás; vagy akkor jön a hír, mikor gombolkozik, vagy mikor bemegy a fürdőbe. A próbák száma is különböző: egy próba két ízben, kettő négyszer; legtöbb a három (tízszer), de van négy próbáról szóló változat is (2). Meg kell még említeni, hogy isztriai és szlovén változatokban (3., 9—12.) *Dunát* kell átúsznia, éppen ott, ahol a legtávolabb esnek a Dunától, s akár a Dráva, Mura, Száva, akár a tenger közelebb esnek. (Ezt már BAJZA is észrevette.)

A befejezés itt is sokféle. Legfeltűnőbb és sehol máshol nem ismeretes (a széphistórián kívül), hogy a lány mellét, hosszú haját mutatja a túlsó partról a királyfinak csúfságul, hogy nem ismerte fel (7; haját:2). Ez a megoldás oly módon is jelentkezik, hogy valamelyik próbánál megreped ruhája, vagy lepattan egy gombja és kilátszik melle. Másféle befejezések: kicsúfolja a vitézeket, illetve dicsekszik ügyességével (4) szüleinek elbeszéli viselt dolgait (2). Magában mondja, vagy a Drina túlsó partján, hogy felismerhetetlenül szolgált hét évig; hazáig üldözik (5), házasság lesz belőle (4), egyszer hiába kéri feleségül az ifjú, háromszor egyszerűen hazatér a szülők öröme, sőt van olyan megoldás is, ahol a próbákön győztes leányt haza engedik a hadból, a többieket nem.

Igen gazdag a bolgárok gyűjtött anyaga, s legfeltűnőbb benne számunkra, hogy tizenkétszer találjuk benne a *Bankó* nevet, széphistóriánk névadó hőstét, melyet egyetlen délszláv változat sem ismert. Emellett a bolgár anyag részben további kopásokat mutat, részben szorosabb egyezéseket a távoli nyugati és magyar anyaggal. Itt is találkozunk olyan megjelöléssel, hogy apja „mlad junak” tehát fiatal (4).

A lányok száma túlnyomórészt kilenc (13) vagy kilenc s a tizedik a legkisebb (11); nincs szám említve nyolc változatban, csak hét esetben szerepel egy vagy három leány. Néha itt is átkozza az apa lányait (5) egyébiránt legtöbbször sír (20). A sok ruha-kérés (23), ló (29) és fegyver (25) mellett különlegességek is szerepelnek (pl. bivalyszekér). A bőven részletezett kívánságok teljesülésük alkalmából újból elhangzanak (elmentek a vásárba és vettek), ezáltal ez lesz néha az elbeszélés legterjedelmesebb része. Apródról, szolgáról nincs szó, egyszer azonban kísérettel vonul hadba a lány, és hat esetben unokatestvéreivel együtt, akik egyes próbáknál segítenek is neki. Ellenben néha levágatja haját a bolgár lány is (7-szer) mint a portugál és a magyar.

Egyéni vonás a felismerésnek olyan módja, hogy a királyné megálmodja, hogy lány van a seregben (4), vagy a lány Lázár napkor énekel az istállóban, esetleg fennhangon tűnődik, vajon nénéji odahaza éneklék-e a lázárnapi énekeket — s ezt hallja meg a királyné (15).

A próbák itt is a „tönkreéneklés” állapotát mutatják. Tizenöt esetben egyáltalán nincs próba, (hatszor kétségtelenül hiányzik a történetből, kilenc viszont töredék, ahol esetleg régebben meglehetett). Csak egy próba szerepel négy változatban, két próba nyolcszor, három hétszer és még öt próba is háromszor. Itt is a bazár a legáltalánosabb, amelyben igen sokszor *guzsaly*

a nő próbaköve, de csak kétszer fegyverrel szembeállítva, kétszer furulya vagy dob, egyszer furulya és kard, egyszer alma a párja, kétszer van magában a guzsaly, s kétszer csak furulya.

Gyümölcs is szerepel néha, de sosem virággal együtt. A virág külön előfordul hétszer (egy csokrot szed-e vagy kettőt), sőt olyan változat is van (3), ahol külön-külön mind a kettő szerepel, csak más-mással párosítva. A délszlávban annyira kedvelt erőpróbák itt hiányzanak, csak egy céllovásról tudunk, sőt az átúsztatás, ill. tengerbegázolás is csak két-három változatban fordul elő. A fürdő maga — igen megkopott formákban ugyan — de tízszer is előfordul. (Három variánsban nem utolsó próbaként, sőt kettőben mindjárt ez az első.) Hiányzik azonban a levéllel, üzenettel való menekülés, s ugyanígy teljesen kimaradt a cipőhúzás emlegetése. Egyetlen esetben tér ki a próba elől apja halálhírével — ezt a szöveg jóelőre elmondja, — máskor a hírnök a fürdés pillanatában megszólal ugyan, de azzal, hogy aki lány, jelentkezze, mire ő meghajol a császár előtt. Más megoldások: a parton gomboikozik, s kiderül lányvolta, vagy előre megy és meg is fürdik; van, ahol betegséggel ijeszti a sereget a fürdéstől, vagy azzal beszéli le, hogy megfulladnak; ismét máshol maga borotválja az egész sereget, vagy egyszerűen „ment ahová a többi”, illetve azzal bújik ki alóla, hogy anyja megátkozta, ha fürdik. Mindenképpen látszik, hogy ez a rész elvesztette eredeti értelmét, vagy eredeti csatánóját.

A befejezésben ugyanilyen jelenségeket látunk. Háromszor lelepleződik a lány, balladánk általános felfogásával ellentétben. A már ismert megoldások mellett (messziről odakiált a vitézeknek, illetve „lányként jövök haza”) másokat is találunk: a sereg egyszerűen feloszlik; hazatérőben egy más vajdával találkozik, aki előtt leereszti haját; madárrá változva repül apja térdére, ott elalszik, a cár embere visszaviszi s mikor a cár ölében felébred, ijedtében meghal, illetve elárulja magát. Három esetben a befejezés egy mondat: nem ismerték fell!

Míg a bolgároknál kopást, töredékességet látunk, a románoknál mesés továbbképzést, ennek következtében hosszúra nyúlt terjedelmet. Legfeltűnőbb újság a három lány próbára-tétele hadba-induláskor. Az apa ugyanis farkas, medve, sárkány alakban állja útját egymásután vállalkozó lányainak: a két nagyobb visszafordul, csak a legkisebb nem, aki a ménesből kiválasztotta a legrosszabb csikót — táitost — s annak tanácsával legyőzi a veszélyeket, átrepüli a sárkányt. A próbák alatt segítségére van egy kuttyája, vagy varázstüje, amely elmondja mindig a királyné terveit.

Ezek a próbák is eltérnek az eddig látottaktól: vadászaton, vagy sétán „tegyen vele kísérletet a szénaboglyán”, ajánlja a királyné, „ha nő, lelök a szénaboglyáról” (a lány kacag: „tudom, hogy fogok viselkedni”, de a megoldás nincs elmondva); vagy csipőt mérnek a kaszárnyában, de ő levágja a magáéról a húst; vagy le kell feküdnie, de gödröt ás magának, abban nem látszik nagy csípeje stb. Ha buzogány és villa közt választ, akkor is feldobja buzogányát a levegőbe, hogy az kilenc óráig nem esik le és kilenc országot repül át, sőt olyan variáns is van, ahol az első lány eljut a császárhoz, de lel p'ezik lányságát s csak a legkisebb tudja megtartani tükát. Itt-ott azonban feltűnnek ismerős motívumok is: szinte minden változatban lekeretváltatja a lány haját; többször találkozunk a délszláv változatok jelenetével, hogy a lány kigombolja mellét és messziről megmutatja a királynak (ez egyszer az első lány leleplezésénél van elbeszélve), sőt az ugyancsak délszláv kódolás-

versenyt is újra halljuk. A guzsaly és puska (bot) közti választás (3., 4.) a magyarral hozza rokonságra. Azonban az elmondott mesés—fantasztikus továbbfejlesztés és az eredeti történet nagyon megfakult és ritka részletei (fürdőpróba egyszer van levéllel: 2.) arra vallanak, hogy ez a fogalmazás a közös történet végső feloldása.

Görögöknél egy verses töredéken kívül prózai mesés változatról tudok. A történet még a közös tartalomhoz közel áll, de végén mesésen van továbbfejlesztve. Itt is öreg apának kellene hadba mennie; három lánya van, mint a franciában s mint ott, itt sem akarja a két öregebbik vállalni a helyettesítést; sértő szavakkal otthagyják apjukat. A legkisebb elmegy a harcba férfiruhában, győz, s visszatérésekor, idegen herceg veti alá próbának (füvön hálás, de a lány alatt friss marad a fű); a lány távolból itt is odakiáltja az ifjúnak, hogy lány — a továbbiakban azután az esküvőjén megszólaló néma asszony történetéhez kapcsolódik az elbeszélés. Részben ugyanezt vették át az albánok is a görög hősnő Theodora nevével együtt, részben a románoknál is található három próba kerül elő náluk is: az apa folyóvá, majd szörnyé változva ijeszti meg nagyobb lányait. A hősnőnek szőrszálla rálehelve csodás kutya jelenik meg és segít megállni a próbákat (akinek elültetett virágja előbb virágzik, az férfi s a kutya naponként öntözi a lányét) s a továbbiakban vagy a görögben is található mesemotívummal vagy mással kiegészítve fejeződik be a történet.

Szlovákoknál is három lánya van az öregnek, aki végig kérdi őket, mint a francia (és a görög), hogy elmennek-e helyette a harcba, de csak a legkisebb vállalkozik, s lovat, nyeret és fegyvert kér. Apja tanácsot ad, hogy a harcban maradjon hátul, de a lány nem fogadja meg, elől jár a csatában, s mindenkit megöl; vagy már táborba érkezésekor megtetszik a királynak s feleségül kérné, ha lány volna, mire felfedi magát. A próbák itt tehát már szükségszerűen elmaradnak a történet más alakulása következtében. Ez a fogalmazás, néha szóserinti egyezésben, hol egy lánnyal, hol hárommal terjedt el csehektől lengyeleken át oroszokig. (Morváknál ugyan három lányról hallunk, de nincs az apa kérése és a kettős elutasítás.)

A nemzetek változatainak áttekintése után könnyű a kialakulás helyét és a terjedés útvonalát megállapítani. Az egyetlen töredékes francia szöveg (két változata) nem lehet a teljes régi francia hagyomány képviselője. Erre két bizonyítékot hozhatunk fel. Az első az, hogy a katonának öltözött lány tettei a francia hagyományban négy más balladában is fel vannak dolgozva. Egyikben a lány szeretője búcsúzik, mert másnap hadba vonul. A lány vele akar menni a királyt szolgálni. Hét évig katonáskodik anélkül, hogy felfedeznék, akkor megsebesül. Csak akkor hiszik el, hogy lány, mikor felfedi mellét (ROLLAND I, 140). Másikban is hét évig van harcban, hazatérésekor alig ismerik meg férfi-ruhában; nem üdvözlí apját-anyját; három gyermeke van föld alatt, negyedik a karján (CANTELOUBE III, 359). A harmadikban szeretője után megy katonának öltözve a seregbe, de az kegyetlenül fogadja: „Ha tudtam volna, hogy utánam jössz, a tengeren tulra mentem volna” s a lány siratja sorsát (PUYMAIGRE Messin, 33). Több változatban található a negyedik: egy kapitány elcsábítja és elhagyja szállásadója lányát. Az sok pénzt kér atyjától, hogy lovagi öltözetet, fegyvert vehessen, felkeresi a hűtlent és párbajban megöli. A király megkegyelmez neki bátorságáért. (FLEURY, 278. PUYMAIGRE Messin 78. ROSSAT 24 a-f, BEAUQUER 17—18 A-B.)

Mindezek a történetek lehetnek későbbi leszármazottai az eredetinek

s jelzik, hogy a katonalány—történet egykor mennyire kedvelt lehetett; egyúttal megérttetik, miért szorult ki annyira a hagyományból, hogy csak két töredéke maradt fenn: ilyen modern átköltések foglalták el helyét.

A másik érv: hogy a rövid töredéknek is vannak olyan elemei, amelyek felhasználhatók összehasonlító megállapításokra s több nemzet balladájának francia eredetére mutatnak. Ilyen a kezdés, ahol az apa kérleli három lányát egymás után, s csak a legkisebb nem utasítja el. Ez a motívum a görögöknél fordul még elő, és (az egykori Magyarország területén élő) szlovákoknál. Nyilvánvaló mindkét esetben francia származása és odakerülésének útja. A másik elem az apród-kérés. Ez a rész az olaszban helyenként szószerint egyezik a franciával (apródot kér, aki *hű legyen* hozzá), máshol pedig nem ismeretes, vagy csak nyomai vannak (szolga, kíséret, unokatestvérek). Ez összekapcsolja az olasz fogalmazást a franciával. Ugyanekkor még a töredékes francia is sokkal részletesebb, ameddig megvan, mint az olasz, ahol már kimaradt a hadbahívás, s az öreg és a lány párbeszédének nagy része, ami az egész elterjedés-terület tanúsága szerint eredeti motívum. Csak az olasz lehet a leszármazott, s az elbeszélés megszakadása a franciában utólagos pusztulás következménye. Ez még világosabb lesz a magyar változat alapján. Itt azonban már nem a töredékes franciával való összehasonlítás vezet bennünket tovább, hanem a portugál—olasz—délszláv anyaggal való egybevetés. Van ugyanis olyan motívum, amely a spanyol—portugálban, magyarban és délszláv—bolgár—románban egyaránt megjelenik, de teljesen hiányzik az olaszból: a hajvágás. Minthogy az Ibériai félszigetről az olaszok átugrásával nem kerülhetett a délszlávokhoz s tovább hozzánk, (sem fordítva), csakis az eredeti franciának ma már hiányzó részében lehetett meg, onnan kerülhetett telepeseink révén hozzánk, s tőlünk szomszédainkhoz. Erre vall a délszláv anyag kettőssége is: náluk tulajdonképpen megmarad a lány haja, csak egy változat ismeri ezt a mozzanatot — talán bolgár átvételből, ahol gyakoribb.

Van olyan elem is, amely a délszlávban nincs meg egyáltalán, csak a portugálban (háromszor), olaszban (egyszer) s a magyarban: a csizmahúzás szószerint egyező emlegetése. Ez is csak a franciából kerülhetett hozzánk az olaszhoz és portugálhoz hasonlóan. Van azután olyan elem, amely egyedül a portugálban és magyarban van meg világosan, s csak kopott részletei tűnnek fel olaszoknál és szerbeknél: a választás gyümölcs (termés) és virág közt. (Sokszor a portugálban is romlott.) Ezeknek a részleteknek vallomása alapján teljesen világos, hogy a magyar ballada nem szomszédainktól került hozzánk, hanem közvetlenül nyugatról, tehát csakis a franciáktól. A francia Katonalány magyarországi hatását mutatja a szlovákok háromlány—jelenete is. Hogy ez nincs meg az egyetlen moldvai magyar változatban, még nem jelenti, hogy nem volt meg az egykori magyar hagyományban. Az egyetlen, peremterületen fennmaradt változat mellett élhetett még más fogalmazás is a magyarok körében. A szlovák változat elég töredékes; éppen a leghatásosabb rész maradt ki belőle: a nemet leleplező próbák (s ez nem újabb változás, mert az egész északi terület fogalmazása egyezik vele); ez nem vall első forrásból való közvetlen átvételre.

A magyar ballada franciából való származása utólag ismét bizonyítja a teljes történet egykori meglétét a franciáknál. Szövegünk ugyan szinte a szófukarságig kopott (pl. elején és a végén), s vége kétségtelenül romlott (a fürdő próba után a lány már nem lehetett tovább együtt társaival, tehát

csak ő mondhatta, hogy „hét éve együtt voltunk, s nem ismertetek fel” — mint annyi más idegennépi változatban, — s nem a vitézek mondhatják, jelen időben; így értelmes az önleplezés is — távolból). Azonban minden lényeges elemét tartalmazza az elbeszélésnek s a végétől eltekintve helyes sorrendben, helyes értelemben adja elő; s így a teljes ép történet meglétét igazolja mind a magyar hagyományban, mind a franciában.

Meg kell itt említeni, hogy fogalmazásában régies, sőt középkori vonásokat is őriz. Ilyen a *kegyes* ismét a vitézzel szembeállítva, s ilyen a „veressük hajamat” aminek a csonka változatban „vágassák” felel meg; középkori emlékeink használják a *ver* szót ebben az értelemben (NyTSz *ver* címszó).

A franciára mint kisugárzó központra utal a portugál—spanyol anyag másodlagos, széténekelte volta is: a sokféle, háromnál több és sokszor értelmetlen próba, általában a halmozás, ami az apa aggódásában is feltűnő (négy-öt-hat féle kifogást kell a lánynak megválaszolnia); jellegzetes a bőbeszédű előadás is, ami még néha akkor is hosszú szöveget eredményez, amikor fontos részek kimaradnak belőle. A francia balladák elterjesztését Portugáliában is és Katalóniában is éppenúgy a középkori francia királyságnak tulajdonítja WOLF (Proben, 20), mint Görögországban BAUD—BOVY nyomán mi tettük. Jellemző, hogy ebben a két országban nincs történeti epika, de van sok ballada, míg Spanyolországban, ahol francia uralom nem volt, alig van ballada, annál inkább van epikus ének. S balladánknál maradva nem lehet véletlen, hogy egyik spanyol változatban „portugál hajadon”-t látunk hősnőként. A ballada tehát, s köztük a Katonalány balladája is Franciaország felől terjedt először Portugáliában és Katalóniában, s onnan tovább Spanyolországban. A francia eredet régóta, sokaktól vallott nézetét ANDERSON balladánkkal kapcsolatban ugyan némi fenntartással idézi: „Bischer wurde diese Frage so beantwortet, wie dies in ähnlichen Fällen (sowohl hinsichtlich der Volkslieder als hinsichtlich der Prosaerzählungen) in der Regel angenommen wird und wie es auch aus kulturhistorischen Gründen zu erwarten ist: entstanden in Frankreich, weitergewandert nach Italien, andererseits über Spanien nach Portugal. Allerdings liegt eine gewisse Schwierigkeit darin, dass sich in Frankreich (wie schon vermerkt) keine genau entsprechenden Fassungen erhalten haben.” Azonban ő még nem tudhatott a magyar balladák tanúságtételéről, sem egyéb összehasonlító eredményeinkről (s úgy látszik, nem tud a pontosan egyező két töredékről). Különben egy előző mondata arra mutat, hogy ő is lehetségesnek tartja a mai francia Katonalány-formáknak egy előző régebbi formából való alakulását: „... die heutigen französischen Balladen weichen besonders in der Form sehr stark ab” (kiemelés tőlem), vagyis hangsúlyozza mai voltukat.

Mindent egybevetve Franciaországból terjedt el a Katonalány balladája portugálokhoz (közvetve spanyolokhoz) és olaszokhoz; továbbá görögökhöz és magyarokhoz; tőlünk került a bolgárokhöz, ahol még elég gyakori a magyarral közös hajvágás-motívum és a lányok kilenc száma, de a történet már erős szétoldódásnak indult. Részben tőlünk kaphatták a délszlávok is, erre vall a kilences szám gyakorisága, valamint a Duna emlegetése nyugati területeken; De hathatott rájuk az olasz ballada is, erre vall a magyar fürdő-jelenet helyére kerülő víz-átúszás ami tovább változtatja az olaszban még fürdési próbaként felfogott úszási jelenetet; és erre vall az apa helyett szereplő bátya is. Hogy nem fordítva kell a hatást felfognunk, azt láttuk az „apród” mozzanatánál: az olasz közvetlenül a franciából alakult. (S talán a bolgárból kerülhetett a hajvágás mozzanata az egyetlen bosnyák változatba.)

A kopási folyamat még számos más vonásban is jelentkezik, különösen a próbák számában, sorrendjében, értelmében; kopásnak kell tekintenünk, hogy a hajvágásból haj-mutogatás lett, s olyan értelmetlenségeket is, mint öreg apa helyett „fiatal zászlós” anya stb. emlegetését.

Az olyan közös elemek, mint a guzsaly (magyar, bolgár, ritkán szerb és román) szintén kapcsolatra vallanak, s miután már eldőlt az elsőbbség kérdése, a kapcsolat csak magyar származás lehet. Minthogy szerbben is, bolgárban is többször találjuk romlott formában, mint teljes épségben, ez is igazolja az átvétel útjáról vallott nézetünket. Ha pedig a spanyol—portugál változatok *len*-nel kapcsolatos értelmetlen próbáira gondolunk, valamint az olaszok *csévéré*, nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy ez is egy franciáktól hoz-zánk származott elem, ami a latin szomszéd népeknél már csak értelmetlenné válva tartotta fenn a szövés-fonás valamiféle emlékét. Ebben az esetben még világosabb volna az elem magyar származása a Balkánon.

A franciák közvetítésével érthetünk meg olyan egyezéseket, mint amilyen a portugál szövegek, a magyar ballada, sok délszláv változat, a széphistória és egy-egy ritka bolgár variáns közt látható: „O corpo tenia de hombre Os olhos de mulher são” (1.). „Tán ülése hojza, mintha vitéz volna, Személye ugy hojza, mintha kegyes volna” „Na skoku je kano i delija, Na pogledu kano i divojka” (9.) „Te szép tekintésed leány módra vagy, Te járásod neked férfi módra vagy” Търсятъ мясь дивѣкъ, Погледъ мясь млат юнак. S csak így érthetjük meg az ibériai változatok egyezését a bolgárral abban, hogy az öreg átkozza lányait, illetve feleségét, hogy mért csak lányokat szült.

Nem kétséges, hogy magyarországi franciáktól, valószínűleg magyarok közvetítésével jutott balladánk a szlovákokhoz s tőlük morvákhoz, csehekhez, ukránokhoz. A gottschei németek szlovénektől és isztriai horvátoktól kaphatták, mert azokban a változatokban találhatók olyanféle tanácsok a lány viselkedésére vonatkozóan, mint náluk. A másodlagosság (illetve harmadlagosság) következménye ott is, hogy kimaradtak a nem-leleplező próbák (mint az északi szlávoknál, és sok bolgár változatban is). A románok változata pedig valami olyan területre mutat, ahol albánokkal, bolgárokkal és szerbekkel egyszerre érintkeztek; ez magyarázná az albánokkal való egyezést (három lány kipróbálása) olyan elemek társaságában, amelyek csak a szerbben vannak meg (kebel mutogatása) vagy csak a bolgárban (és magyarban) a hajvágás. (Magyar kapcsolatot az albánnal egyszerre nem lehet elképzelni.)

Háttra van még a széphistória és a néphagyomány összefüggése. A szerző vallomását, a horvátból való fordítást különösen két rész erősíti meg: a keblek mutogatása az ének végén és az erőpróbák. A felfedett kebelről való felismerés ugyanis — a más jellegű román szövegeket figyelmen kívül hagyva — egyedül a délszlávban fordul elő. (Bár e tekintetben meggondolkoztató az egyik újabb francia elbeszélés hasonló befejezése!) Hasonlóan tipikusan délszláv vonás a kódobás, a futás-ugrás és hasonló próbák. (Már a borivás-próbát nem merném idesorolni: egyetlen horvát példája, valamint a katalán adat inkább arra mutat, hogy alkalmi variáció.) Nem kétséges tehát, hogy a névtelen szerző csakugyan használt egy horvát szöveget. Erre vallanak a fenti szó szerinti egyezések is, valamint a befejező rész és a VUK változat egyezése, amelyet már PÁVEL és SZEGEDY is idézett.

Vannak azonban nehézségek is ebben a vonatkozásban. Ilyen mindjárt a Bankó név, amely *egyetlen egy délszláv szövegben sem került elő*, ugyanakkor

nagy mennyiségben találjuk a *bolgároknál*. Bolgárból való fordítás nem csak azért tekinthető kizártnak, mert a névtelen szerző kifejezetten horvátot mond, s ezt a környék horvát telepesei is valószínűvé teszik, valamint a végvári katonaság összetétele is, hanem a bolgár változatok tartalma miatt is: azokból nem lehetne a fenti részeket, sőt az egész elbeszélést sem megmagyarázni. Fel kell tehát tennünk azt, hogy a Bankó név a magyar hagyományból került a bolgárba, mint az egész ballada, s a semptei névtelen is a magyar népköltésből merítette. Ennek lehetőségét több olyan elem is alátámasztja, amely arra vall, hogy ismernie kellett a katonalányról szóló *magyar* szövegeket is. Ilyen mindjárt az elején: „... Én szerelmes atyám, beretváltasd hajamot, Huszármódra mostan csináltasd ruhámot...” ami szószerint egyezik a moldvai balladával. S ilyen a történet csattanója, a fürdési jelenet, amely a magyar—nyugati formával egyezik, s nem a horváttal. Igaz, hogy ez a motívum megtalálható igen ritkán a délszláv anyagban is, de éppen a magyar nyelvterülettől távolabb (ső, bcsnyák részekről (Bogišić változata pedig bolgár—szerb érintkezés területéről), ahonnan széphistóriánk forrását nem származtathatjuk. De a próbák felépítése is arra vall, hogy egy megadott szövegbe illesztettek bele újabb elemeket: az első próba még úgy van fegalmazva, mint a ballada: „Ifju vitéz legyha leány leszen, Orsóra, ickkára tekinteti leszen; De ha firfi leszen: melette elmegyen és fényes fegyverre neki szeme leszen... Orsóra, rokkára nem akara nézni, ... stb.” s a végső, a fürdőpróba is teljesen a balladából ismert módon van előadva, csak lebeszédűbb. Közben azonban megváltozik az előadás: elmarad a próbák kitűzése, majd hasonló szavakkal ábrázolt lefolyása, s az egymásután következő próbák ritmikus ismétlődése. A vitézek sorra biztatják leánytársukat újabb versengésre, s ezt a vetélkedést egymásba fonódva, szinte novellaszerűen adja elő az ének. S miután mindenben legyőzte őket a lány, térnek vissza a vitézek a királyhoz, aki gondolkodóba esik a hallottakon, s ismét ő tűzi ki a végső feladatot, amivel újra visszazökkenünk a balladai elbeszélés menetébe. Nemcsak az 1+4+1 próba, hanem az előadási módor megváltozása is előrelép a beillesztést. Ezek alapján arra gondolhatunk, hogy a délszláv változat epikus előadása, és egyes részei tetszettek meg az énekesnek, így találta alkalmasnak a korábban ismert balladát széphistóriai feldolgozásra. A „fordítá” kifejezés jelenthet ennyit is: részletek fordítását, illetve kompilációt, hiszen a naiv költészetben sem a „szörzé” sem a „fordítá” nem jelent még pontosan körülhatárolt fogalmat.

Amennyiben a Bankó név a magyar balladából került a bolgárokhoz, akkor az öreg vitéz nevében kétféle változat élhetett egykor: a moldvai Danci (Dancia) és a széphistória Bankója. Mindkét név középkori magyar személynév, vagy abból magyarázható. Bankót lásd 1222: Bancone comite, 1483: Benedicto Banco (EtSz.); Danci pedig talán a Dancs (1478, EtSz.) moldvai sziszegő változata, kicsinyítőképzővel. S talán nemcsak a Bankó került át szomszédainkhoz, hanem a Danci-Dancsi is. A horvát Danica (22.) és Dunacsics (11.) lehetnek ennek származékai, vagy behelyettesítései.

Most vessünk még egy pillantást témánk tágabb rokonságára is. Balladánk meséjének fő pontjai, a férfiruhába öltözött leány és a leleplezésére kitalált próbák, más történetekbe ágyazva, más műfajokban is feltűnnek, mesében, és középkori legendákban, elbeszélésekben. Ezekben azonban többnyire valóságos nem-cserével van összekötve, ahol a végső (fürdő) próba alkalmával csodálatosan átalakul a lány ifjúvá — ilyen legendákat említett balladánkkal párhuzamban VESZELOVSKIJ, s késői leszármazójukról írt

GRÖRGY (1941, 289 és ua. 1911) — vagy a kijátszott mesebeli démon átkától változik át férfivá, mint a mesékben. (Lásd AARNE-Th 514, BP III 57, ANDERSON, ISTVÁNOVITS.) A nem-próbák más típusban is szerepelnek (Aarne-Th 884, Motif-Index H 1578). Legfeltűnőbb, hogy a balkáni és grúz mesekincsben a nemcsere szüzséje a katonalánynak román—albán változatával olvadt egybe: az apja által próbára tett három lány indul el férfiruhában s a harmadik változik át végül valóban férfivá. ISTVÁNOVITS ezeket a grúz meséket a balkáni szövegek átvételének tartja, mert különben ott sem a katonalány külön nem ismeretes, sem a nem-csere, csak a kettőnek az az összeolvasztása, ami a balkáni mesekincsben található.

Feltűnőbb és meglepőbb az az egyezés, amely egy régi kínai énekkel kapcsolja össze balladánkat. A Mu-lan énekéről van szó, amelyet NAGY László szép fordításában ismer a magyar közönség. (Lásd TÓKEI *Zenepalota*, 80. Erre a kínai énekre utalt már PÁVEL is, közelebbi forrásmegjelölés nélkül.) Ebben nem az apa sír, hanem a lány, hogy apját csatába szólítja a *kagán*. „Az én apámnak nincs legényfia, Szegény Mu-lannak nincs egy bátyja sem, Vásárho megyek lóért, nyeregért, Apám helyett a hadat viselem.” Ezután előadja az ének, hogy szerzi be különböző vásárokon a felszerelést, hogy száguld csatából csatába, hallja „a hu-lovak barbár dobaját” s szerez érdemeket a kagán előtt, s tér vissza örvendező szüleihez; s mikor lányruhába átöltözve megjelenik katona-társai előtt, akik őt hazakisérték, meghökkenve mondják: „Tizenkét évig vitéz volt velünk, Most meg szemünk egy kisasszonyra lát!”

A költemény egy X. században lezárt gyűjteményből származik, de maga a szöveg sokkal régibb, talán 4. vagy 5. századi is. „Abból a tényből, hogy igen vitatott maga a Mu-lan név, nem tudják ugyanis eldönteni, hogy családnév-e, vagy személynév, továbbá hogy a „Menny fiát” a vers több ízben *kagánnak* mondja, arra lehet gondolni, hogy a költemény valami módon kapcsolatban lehet egy „hu” (barbár) nép folklórával.” (TÓKEI *Zenepalota*, 121; lásd még TÓKEI 1958.) Minthogy a szöveg az idézet alapján olyan szoros egyezéseket mutat balladánkkal s olyan sokféle részletben, hogy ezeknek egymástól független együttes kialakulását nehezen képzelhetjük el, nem tartjuk lehetetlennek, hogy a Katonalány alapmeséje a népvándorlás hullámaival került Európába, s itt kapta (esetleg a meséből) a nem-próbák kiegészítését, s úgy alakult francia földön balladává.

Azonban nem akarunk belemélyedni ebbe a bonyolult kérdésbe, sem a nem-próbás katonalány-ballada és a nem-cserés mese-szüzsé elsőbbségének kérdésébe. Számunkra elég annak megállapítása, hogy az általunk áttekintett ballada-változatok az egész téma-rokonságban egy szövegileg szorosan összetartozó csoportot alkotnak, s hogy ennek a csoportnak eredete és elterjedési útvonala úgy határozható meg, ahogy mi a fentiekben megtettük.

A rossz feleség. Változatai:

MAGYAR

1. NÉPR. P. Vitnyéd, Sopron m. 2. MNGY VIII, 193 Nagylengyel, Zala m. 3. BN, 173 Boda 4. Ethn. 1907, 156 Ghymes, Nyitra m. 5. MF 2391a Kisgyőr, Borsod m. 6. EA 2584, 168 Szentgyörgypusztá, Pest m. 7. KÁLM Sz I 3. sz. Szeged, Felsőváros 8. Uo. II, 15 Tiszahegyes. 9. EA 621, 189 Nagyszalonta, Bihar m. 10. EA 2276, 66 Györgyfalva, Kolozs m. 11. MNGY VIII, 18 Nyárádszentanna. 12. SEPRŐDI 1903 Kibéd, Marosszék 13. EA 2276, 65 Sepsikőröspatak, Háromszék m. 14. MF 4210d Énlaka, Udvarhely m. 15. SzNd

33. sz. Ditró, Csík m. 16. Uo. 27. sz. Kásonimpér Csík m. 17. Cs—V 126 sz. = Pt 315 sz. Kásonimpér 18. SzNd 14. sz. Kásonújfalu, Csík m. 19. M. Sz. 6369 Bogdánfalva, Moldva 20. ERD III, 170 21. EA 3640,24 Lovászpátona, Veszprém m. 22. Kézirat Szandavaralja, Nógrád m.

NÉMET

A német változatok tömegéből említsük E—B 910 sz. a—d, MARRIAGE 196 sz. és KÖHLER—MEIER 209. sz.-ot (ugyanott lásd a további nyomtatott változatok felsorolását is). Dalunk a német nyelvtérület minden részén feltalálható a volgai telepeseektől a brazilai kivándorlókig (mint a publikációk, a DVA kérdésemre adott felvilágosítása, valamint anyagának helyszíni átnézése alapján meggyőződhettem).

HOLLAND

LOOTENS—FEYS 91. sz. továbbá kézirat a DVA-ban.

GÖRÖG

LÜBKE, 45.

AROMUN

WEIGAND II, 56—57.

BOLGÁR

SbNU 10, 108 2. sz.

Rész variáns:

FRANCIA

1. ROLLAND I 31. sz. a. 1724-ből 2. Uo. b. Lorient körny. 3. Uo. c. (töred.) 4. Uo. d. Jura 5. LIBIEZ III 15. sz. Hainaut, Belgium 6. CANTELOUBE IV, 335, Cherbourg 7. FLEURY 359/I. Basse-Normandie 8—11. De la GRUYÈRE 16 (4. var.) Svájc 12. BEAQUIER 125 Jura, Svájc 13. CANTELOUBE III, 332 Franche-Comté 14—16. BUJEAUD, 67 (3 var.) Bas-Poitou, Angoumois, Aunis 17—18. DECOMBE 46. sz. Miniac-Morvan és 48. sz. Rennes 19. CANTELOUBE III, 165 Bas-Limousin 20. TIERSOT Mélodies II/40.

OLASZ

1—2. NIGRA 84. sz. A—B Torino körny. 3. NIGRA 107. sz. uo. 4. BERNONI, Punt. XI. 3. sz. 5—6. GIANNINI, 197 26. sz. + var. (kontamináció).

PORTUGÁL

1. BRAGA II, 257 IV/18. sz. Madeira.

A DVA felvilágosítása szerint dán, horvát és liv változatai is vannak.

IRODALOM

KÖHLER—MEIER 209. sz. magyar, görög és aromun változatokra utal a német anyaggal kapcsolatban (Schnorr's Archiv 14, 206. G. Meyer és 15, 108 Harsu nyomán). ORT: német változatokra utal E—B alapján, D = ORT; CS—V: E—B. alapján német eredetű.

18. Jöjjön haza édesanyám,
Mert beteg az édesapám!
Várj, lányom egy kicsit,
Hadd táncoljak egy kicsit.
Mingyár én is menyek.
Egyet-kettőt fordulok,
S minnyár otthon leszek!

Jöjjön haza, édesanyám,
Dörgölje meg édesapám!
Várj, lányom, stb.

Ezután sorra

Gyóntassuk meg, édesapám,

Már meghót az édesapám,

Már meghót az édesapám,

majd

„Temessük el édesapám!

Itt változik a refrén:

Mondd meg: akik viszik,
Hogy kert mellett ne vigyék,
Mer horgas a karja,
Megakad a karóba,
Visszajő a nyakamba!

Végül:

Jöjjön haza, édesanyám,
Eltemették édesapám!

Erre az asszony sirat, de nem urát, hanem lepedőjét:

Jaj, jaj, lepedőm,
Szép fehér lepedőm!
Mer én urat még kapok,
De lepedőt nem szabok,
Mer én fonni nem tudok,
Lepedőt sem csinállok.

Ez a lepedő-siratás ritka. (11, 13, 18—19.) Gyakoribb, hogy az asszony akkor tér házába vissza, amikor a temetés után kérők jönnek hozzá.

Az utóbbi formát mutatják a német szövegek is. A magyarral való egyezés olyan fokú, hogy — délnémet változatokban — még a dallam kétféle tempója is megvan bennük: a lány hívó szavainak lassú, vontatottsága s az asszony feleletének pattogó táncüteme, ami minden dallammal feljegyzett magyar dalban megtalálható. Egyébként is a kétféle szöveg szinte egymás fordításának hat.

Megvan azonban a lepedő-siratás egy hasonló francia és olasz balladában, amely viszont egész menetében — rokonvolta ellenére is — eltérő. A férj beteg, orvost, vagy valami ennivalót kér; felesége úgy megy el érte, hogy húsvéttól szt. Denis-ig odavan. Mikor visszatér, hallja a halálharangot. Hálát ad Istennek. Mikor belép a házba, látja, hogy férje hat sing vásznába van becsavarva. Ekkor siratja a vásznat, vagy ha az ki is marad, neki áll ollójával, és levagdossa róla. Mikor szájához ér, fél, hogy megharapja, kezénél, hogy megveri. Neveti és kicsúfolja a temetést, majd egyes változatokban a klerikust ágyába viszi, vagy egyenesen férjhez megy.

A sok „Je regrettais bien ma toile et mon peloton de fil” „Je ne regrette que la toile Qu’ il m’a emporté pourri” „Je me suis mis à pleurer Mais ce n’était pas pour li. C’était pour mes deux aunes de toile Qui étaient autour de li.”

stb., valamint az olaszban még kifejezettebb „a filare ci vuol pena, dei mariti ce n'e cosi” (Fonni bánatot okozna, nem úgy uramért) kétségtelen összefüggést jelent a magyarral. Német területen viszont „Varianten, in denen die Witwe ihr Leintuch beweint, sind uns nicht bekannt”, írja kérdésemre SEEMANN Erich a Deutsches Volksliederarchiv teljes anyaga alapján. Ugyancsak nincs meg az olyanfajta részlet, mint „Horgas a karja, megakad a karóba”, amire viszont a francia asszony féltelme emlékeztet, hogy ura keze megüti, szája megharapja. S nincs az eleje: „Mondd meg: akik viszik, Hogy kert mellett ne vigyék”, amire a portugál dalból jön a visszhang: „Hívja a sirásokat; Gyertek, komáim vigyétek egyenes uton, hogy mielőbb odaérjete.”

A lepedősiratás a francia balladában általános, erre vannak a nagyszámú változatok felépítve: ez a csattanójuk. A magyarban viszont egy-két változatban tűnnek fel, s ezek nélkül is hatásos a történet. Nyilvánvaló, hogy mi vetjük át s nem fordítva. (Az olaszokat itt is csak rendkívül szűk és távoli területen találjuk: mindössze két feljegyzése van Turin mellől. Innen nem kerülhetett a magyarokhoz.) Kérdés csak az, mint magyarázzuk a német és magyar ballada nagyfokú egyezését?

Feltűnő, hogy a magyar fogalmazás teljesen egységes abban, hogy az asszony (illetve két esetben a férfi) *táncból* nem akar hazamenni haldokló párjához. Ez a vonás a német változatok túlnyomó nagy részében hiányzik, csak Ausztria, Bajorország és Csehország területén, valamint a Rajna mentén tűnik fel, tehát a francia és magyar határ mentén. Egységes továbbá a magyar abban is, hogy lánya hívja az anyát. Ez is felbukkan német területen néhány változatban, a Rajna mentén is, egyébként személytelenül hívják haza az asszonyt, leggyakrabban „Madame” megszólítással. A férfi szerepcseréjével holland és német területen szintén találkozunk szórványosan.

Feltűnő továbbá, hogy pontosan a magyarnak megfelelően, *táncból* hívják haza az asszonyt a görögben, aromunban és bolgárban. Ezek a szövegek összekötő kapocs nélkül, délen elszigetelve sem magyarból sem a németből nem magyarázhatók, azonban franciából, mint tudjuk, igen. Ugyanekkor a piemonti olaszok is dalolnak egy hasonló éneket, ahol szintén *táncból* hívják haza, de nem az édesanyát, hanem a lányt különböző halott családtagjaihoz. Itt tehát megvan a kettő együtt: a lepedősiratásos, általános francia forma is és a *táncból* való hazahívás; azonban az utóbbi már a teljes előfordulási területtől eltérő megoldással, tehát kétségtelenül elhomályosultan, másodlagosan.

Feltűnő az is, hogy a magyarok a kétségtelenül francia eredetű lepedősiratást ebbe az énekbe olvasztották bele. Ha német eredetű volna e ballada, nehéz elképzelni, hogy egy más néptől kölcsönzött elemet olvasztottunk volna bele, viszont arra sok példa van a ballada-vándorlások történetében, s eddig is láttuk sokszor, hogy ugyanattól a néptől hallott két ének elemeit összeolvasztja az átvevő.

Ha a német anyagot vesszük szemügyre, mind a táncjelenet kiesését, mind a személytelen hívást kopásnak kell minősítenünk. Tánc szerepel az összes népnél, beleértve a németeket is; erre utal a dallam felépítése is a lassú párbeszéd utáni gyors táncritmussal, ami szintén megtalálható a *németeknél* is. Ehhez képest kétségtelenül kopottabb az a változat, ahol elvont párbeszédet hallunk, nem tudjuk, hol van az asszony, csak azt, hogy nem kíván hazamenni, és minden rosszat kíván az urának. Mégis ezek a változatok vannak túlnyomó többségben, a személytelen hívással együtt. Maga a német anyag is azt mutatja

tehát, hogy a francia és magyar határ felől fokozatosan elszíntelenedve terjedt el dalunk az óriási német nyelvterületen.

Mindent egybevetve megerősödik az a meggyőződésünk, hogy itt is egy elveszett balladaszerű francia szöveggel kell számolnunk, amelyet átvettünk s helyenként össze is olvasztottunk a vele rokon másik francia szöveg elemével; s hogy ez a ballada is két oldalról hatolt be a német területre, a francia és magyar határon keresztül, ugyanúgy, mint a már tárgyalt „Három árva”.

A hűség próbája. Változatai:

MAGYAR

1. MNGY III, 15 (Udvarhely m.?) 2. ERD I, 422 (Nyelvjárása alapján moldvai csángó) 3. MCsB 12c Trunk, Moldva (részletek, kontamináció). 4. MF 106a—b Tordátfalva, Udvarhely m. (Lejegyzetlen, „A hűséges lány”, rossz henger, semmit sem hallani” megjegyzéssel.)

FRANCIA

1. MILLIEN II, 178A⁺ var.⁺ Nivernais 2. Uo. 168.⁺ PIGUET⁺ még 5 változatát sorolja fel.

PORTUGÁL

1—15. BRAGA I, 33 = GEIBEL—SCHACK, 371; I, 36, 39, 40, 42, 45—48, 50, 52, 57, 59, 62 Madeira sz., 64 Azóri sz., 67 Rio de Janeiro.

SPANYOL

1. WOLF—HOFFMANN 156. sz. = GEIBEL—SCHACK, 375 2—3. WOLF—HOFFMANN II, 155 és 217 (= 168. sz.) 4—13. COSSIO—SOLANO 108—117. sz. 14—5. MENÉNDEZ PIDAL Asturiano 31—2. sz.

KATALÁN

1. MILÁ 202. sz.⁺ = WOLF Proben 67. sz. 2. MILÁ? sz.* = WOLF uo.

OLASZ

1—4. NIGRA 54. sz. A—D Piemont 5. FERRARO B. M. 35. sz. 6. FERRARO Monf 41. sz. 7. GIANANDREA, 270 7. sz. Marchigia 8. WIDTER—WOLF 91. sz. Velence 9. BABUDRI, 176 12. sz.⁺ Veneto 10. GIANNINI, 151 7. sz.? Lucca 11. MARCOALDI, 151 Piemont vagy Liguria 12. BOLZA, 53. sz. 13. PERGOLI 23. sz. 14—5. BERNONI, Punt. V. 6. sz. és IX. 1. sz. 16—17. FERRARO Ferrara, 14 2. sz. Ferrara és 105 18. sz. Pontelagoscuro. 6 változatra utal NIGRA és DVA, Faenza, Firenze, Dalmácia, Lombardia és Trentino területéről.

HOLLAND

1. Horae b. 26. sz. = WOLF Altholländ. 28. sz. 2. LOOTENS-FEYS 48. sz.

ANGOL

1. JAF 1909, 379⁺ 2. MACKENZIE, I 63A⁺

NÉMET

A rengeteg német változathoz lásd: E—B 67 sz. a—f, HAUFFEN 55, 55a sz. MITTLER 56. MEINERT, 243 stb.

VEND

1. HAUPT—SCHMALER 43. sz. 2. KUHAČ, 974. A DVA további 7 variánst tart nyilván.

SZERB—HORVÁT—SZLOVÉN

1. KUHAČ 104. sz. Jeruzalem, Štajer 2. Uo. 103. sz. Zilska dolina u Koruskoj 3. Uo. 238. sz. Muravidék 4. Uo. 973. sz. Koruška mell. 5. Uo. 973 var. Krajin. 6—27. ŠTREKELJ I 773—794. sz. Muravidék, Nyugatdunántúl és Szlovénia. 28. VUK (bécsi kiad.) II, 382

CSEH—MORVA

1—2. SUŠIL 114/245—6. sz. 3—8. BARTOŠ—JANÁČEK 103 a—f. DVA még 12 változatot tart nyilván.

SZLOVÁK

1. HORÁK 22. sz. = Sl. Sp. II. 63. sz. Újbánya 2. Sl. Sp. III 308. sz. 3. SL'P I 365. sz. Hrinová 4. U.o. 158. sz. Lysá p. Makytou 5. ? ČERNÍK 219. sz. 6. KOLLÁR II, 382 (töredék).

GÖRÖG

1. LÜBKE, 227, BAUD—BOVY, 228—32. Lásd még D. Vlr. IV., 145 (76. sz.-hoz) felsoroltakat.
Részvétel:

LENGYEL

1—7. KOLBERG Pícsni 24 a—g

IRODALOM

ABAFI Két népballada: magyar—német összevetés. FIGUET⁺ 1927 francia változatokról. BAUD—BOVY 1936 görög változatok a franciából. DÁNOS: magyar változatok katalán, holland, német (és téves) skót megfelelői, a magyar a németből. ORT³: elfogadja DÁNOST. CS—V: elfogadja DÁNOST. D. Vlr. IV, 145 1957: feketetengeri görög változatok a „Kegyetlen anyós”-sal kapcsolatban.

1. Ihon nevedék Egy arany almafa,
Körül folyta tövét Gyenge gyopár virág;
Alatta üldögél Szegény árva leány.
Köti koszorúját, Siratozza magát:
Sem apám, sem anyám, Sem gondom viselő!
Az ajtón hallgatja Egy kevély katona:
Ne sirj, ne keseregj Szegény árva leány!
Leszek apád s anyád, Mint gondod viselő!
Nekem bizony ne légy Te kevély katona,
Mert nekem is vagyon Jegyösöm, gyűrösöm,
Kiért én elvártam, Hét szép esztendeig,
Hét szép esztendeig Teljes harmadnapig.
De én még elvárom Hét szép esztendeig,
Hét szép esztendeig; Teljes harmadnapig;
De ha akkor sem jó, Én aztán elmegyek
Az apácák közé, Az apáca földre,
Ott én amíg élek, Istent is szolgállok.
Ha pedig meghalok, Isten előtt állok.

ERDÉLYI változata néhány mozzanatban tér el tőle.

Ahol felnőtt vala egy édesz almafa.
Szárig gyopár virág alatta nőtt vala,

Szegény árva lyánka alatta ül vala,
 Maga koszorúját kötögeti vala,
 Hova gyopár nem ér, bila gyöngyvel toldgya.
 Bila gyöngyvel toldgya, aranyval nyomtatja.
 Énekei vala tanolt énekeit,
 Törölgeti vala keserves könnyűit.
 Isztemem, isztemem, szerelmesz isztemem!
 Apa sz anyá nélkül, hogy kell így megélnem!
 Attya fiju nélkül, egy hitesz társz nélkül!
 Mit fogok csinálni éitemben, egyedül?
 Csak ajtón szólamlék egy idegen szózat:
 Ne szirj, ne keszeregj, e szavakra biztat,
 Apád, anyád (helyett) sz atyádfija leszek,
 Hitesz társzad helyett litesz társzad leszek.
 Ne hitessz ingem te kevély idegen,
 Mert nekem isz vagyon jegyesszem, gyűrüsszem,
 Jegyesszem, gyűrüsszem, jegybéli szép mátkám,
 Ő lesz életemben nekem apám sz anyám.
 Ki moszt isz oda van hadba hadakozni,
 Hadba hadakozni, zászlót elhordozni.
 Holnap délelöttre tán jó hirt fog hozni,
 Hajnalkor akarok elibe indulni.

Egy trunki Zsivány felesége ballada is fenntartotta néhány sorát. Mikor az asszony panaszkolja, hogy tolvajnak adták, a szövegben az áll: „... Ki moszt isz oda van *Hadba hadakozni*, |Vaszkaput rontani:| Ermén papot ömi”, majd később: „*Cak ajtómnál szólla Egy kevel katana: Erressz bé jingemet*” stb. (3.) Balladánk tehát Moldvában is több változatban élhetett, aminthogy VIKÁR tordátfalvi adata (4.) is tanúskodik egykori gazdagabb hagyományáról.

A színhely nyilván kert, erre vall az almafa alatt ülő lány s az ajtón megszólaló idegen.

A ballada érezhetően nincs befejezve. Ez nyilvánvalóvá válik, amint európai rokonságát is szemügyre vesszük. Eszerint csak szerelmi próbatétel volt a „katona” ajánlata, valójában ő a visszatért szerető. A felismerés mozzanata azonban már kimaradt a magyar szövegekből.

Eddig csak német megfelelőjéhez kapcsolták (ERK—BÖHME 67.). Ennek az elterjedt balladának állandó kezdőmotívuma a völgyben álló hatalmas hársfa, amely alatt búcsúzik az ifjú kedvesétől: vagy lét évre elmegy vándorolni, vagy háborúba, megy s nyárra igéri a visszatérést. Néha gyurút ad a lánynak zálogul. Letelik az idő, nem jön a kedves. A lány kimegy az erdőbe (van olyan változat, ahol e ponton először kertet emlegetnek, aztán mégis az erdőbe megy ki sétálni) s lovaggal találkozik. Az kérli, mit csinál itt, talán titkos szeretője van? Mire a lány megmondja, hogy kedvese visszatérését várja. „Láttam a szomszéd városban” mondja a lovag, „lakodalmát üli egy más lánnyal.” A lány akkor is áldást mond rá, mire a szerető felfedi magát, s levonja a tanulságot: ha átkot mondott volna rá, örökre elhagyta volna. A történet nagyjából ugyanígy van meg, a hársfa-alatti kezdő-jelennel együtt már egy 1592-i ponyván is. Egyes szintén XVI. sz.-i ponyva-változa-

tokban a búcsúzási jelenet hiányzik, csak a viszontlátás van a hársfa alatt, lényegében azonban a ballada mozzanatai kezdettől fogva változatlanok. Itt tehát nem csábítja kedvesét a visszatérő szerető, hanem saját hűtlensége hírével teszi próbára szeretetét. Már a hollandoknál csábítja is a lányt kedvese hűtlenségének híre után, s itt nincs búcsúzás a kezdetén, sem tanulság a végén (ha átkot mondtál volna...). Egyebekben hasonlít a holland fogalmazás a németre, főképp abban, hogy itt is áldást mond a lány kedvesére hűtlensége ellenére is (bár nincs szó lakodalmáról). (1.) Ez a forma közép-helyet foglal el a német ballada és az alább tárgyalandó déli szövegek között.

Az olasz változatok igen egységesek (kivéve 10.-et, amely talán nem is tartozik ide), azonban elég röviddek és kopottak; viszont a német fogalmazáshoz képest új mozzanatokat tartalmaznak.

Mindjárt az eleje emlékeztet a magyarra: Dalolj, leányka, dalolj, míg férjhez nem mész! Nem akarok énekelni, sem nevetni, szívem szenved, mert kedvesem elment a háborúba, hét éve nem tért vissza. (A magyarban: Énekelni vala tanolt énekeit... stb.) Ezután elébe megy az úton, s találkozik egy ifjúval. Kérdi, nem látta-e kedvesét? Mire az ifjú viszont kérdi, hogy volt öitözve. A lány leírására azt feleli, hogy látta, mikor éppen temették. A lány bánatában földre rogy. Erre felfedi magát kedvese, (néhány változatban azonban a lány csak akkor hisz neki, mikor előmutatja a gyűrűt, amit tőle kapott). Ez a ballada egész Észak-Olaszországban el van terjedve. Lássuk ezekután a portugál—spanyol formát.

Itt találunk egyedül asszonyt lány helyett, aki azonban a magyarhoz hasonlóan kertjében ül, mégpedig gyümölcsös kertben, mint a későbbiek során kiderül, mikor narancsfáit akarja ajándékozni. Odajön az idegen — ez esetben egy tengerről érkező hajó kapitánya, — akitől az asszony kérdi, nem látta-e férjét. Itt is le kell írnia, milyen volt, s az olaszhoz hasonlóan itt is azt mondja az idegen, hogy meghalt, látta elesni a harcban. (Itt következik a három nagy sebről szóló, más balladából is ismert kép, melyről még szólni fogunk.) Az asszony jajgatja sorsát, mire az idegen kérdi, mit adna, ha mégis idehozná férjét. Erre az asszony felsorolja, kincseit, növekvő értékben, a mi „Csillagom-révészem” énekünk mintájára, egészen három lányáig (ez a jelenet a halálhír után értelmetlen s későbbi betoldás lehet). Végül az idegen kijelenti, hogy neki az asszony maga kell. Az úrnő felháborodva szolgálát kiáltja elő, ura felfedi magát, s a hitetlenkedő asszonynak gyűrűjét mutatja elő. Csak hűségének próbája volt az ajánlat.

Újabb részletek tűnnek fel a két katalán változatban. Franciaországba távozott a férj, felesége a kikötőben vár rá. A visszatérő és fel nem ismert urától kérdez utána. Az áztatja, hogy látta, s utasítását hozza, hogy menjen máshoz férjhez, mert ő is elvette a francia király lányát. Az asszony ekkor is áldást mond férjére, s csak az apóst átkozza. Majd — WOLF szavaival — így folytatja: „sieben Jahre habe sie als glücklich Vermählte auf ihn gewartet, sieben andere wolle sie als verlassenen Witfräulein noch ferner auf ihn warten; kehre er auch nach diesen sieben Jahre nicht zu ihr zurück, so wolle sie Nonne werden.” Ezután következik a felismerési jelenet. Amint látjuk, az idézett rész szinte szószerint megfelel a KRIZA—változat végének.

A másik katalán szöveg halványabb és romlottabb, viszont az eleje közelebb áll a magyar, német és portugál formához. Itt ugyanis azzal kezdődik a történet, hogy a fenyőfa tövében alszik a szép asszony. Jön egy lovag, nem akarja felébreszteni, ibolyakoszorút vet a keblére. (Lásd a magyarban: Köti

koszorúját.) Az asszony felébred, kérdi hogy mi újság abban az országban, ahonnan érkezett. A válasz: egy zarándok meghalt. Mikor leírja, hogy milyen volt, ráismer férjére. Mindenáron oda akar vándorolni, hogy még egyszer láthassa, hiába ijeszti az idegen a nagy távolsággal és az életveszélyekkel. Ezután megismerteti magát.

A spanyol változatok a portugállal nagyjában egyező menetűek, azoknak más balladából beleszőtt mozzanatai nélkül (három tátongó seb, az asszony ígéretei, ha visszahozná urát). Viszont más eltérések látszanak benne utólagos betoldásnak: a visszatérő férj aznap még nem fedi fel magát, csak másnap, mikor feleségét gyászruhában találja, halott férjét gyászolva. Itt is megtaláljuk azonban a magyar balladának azt a mozzanatát, hogy az asszony apáca akar lenni a halálhíre.

Franciáknál és angoloknál (amerikaiaknál) csak egészen új hangú szövegekben ismeretes a hűségpróba. Az angol változatok kétségtelenül ponyvai eredetűnek látszanak. A francia szövegek viszont a XVIII. sz.-i pastourelle hangján adják elő az ismert történetet: két évi várakozás után pásztornak megy a lány — gyermekével karján — ott találja az idegen katonát, aki szintén halálhírét hozza kedvesének, s mikor a kétségbeesett lány gyermekével együtt vízbe akarja ölni magát, felfedi kilétét, előhúzza a gyűrűt, amelybe a lány neve volt bevésve (1.). A másodikban hat év múlva tér vissza a katona, meg akarja kísértetni, s csak a visszautasítás után árulja el kilétét (2.). Hogy itt is csak későbbi, átalakult formával van dolgunk, amely nem a teljes régi formát őrzi, csak egyes mozzanatok az eredetiből, azt az összehasonlító vizsgálatból fogjuk látni: a többi népnél fennmaradt régi balladaformák egyöntetűen mutatnak egy korábbi, francia balladára, amelyből mind levezethető. Mint-hogy a kelet-európai formák vagy a német, vagy a magyar származékai, ezeknek áttekintését későbbre hagyjuk, egyedül a görög változatokat vesszük előre, amelyek az egykori kisugárzó központ megállapításában segítségünkre vannak.

Náluk is asszonyról és visszatérő férjéről van szó, mint a spanyolban. A tartalom általában a következő (BAUD—BOVY szerint): „A jelenet majdnem mindig egy forrásnál játszódik le, ahol az asszony vizet merít, vagy fehérneműt mos. Egy lovag jelenik meg és inni kér, az asszony sír, mikor meglátja, mert hasonlít urára. Az idegen azt állítja, hogy férje meghalt, ő temette el saját kezeivel. Felajánlja magát az asszonnak társul, de az elborzad az ajánlattól. Így, megbizonyosodva hűségéről, a férj felfedi magát.” LÜBKE változatában a kolostorról is szó van: már tizenkét éve vár urára, de még három évig vár, és azután mint fekete apáca fog kolostorba vonulni. Ilyen részleteket idéz a D. Vlr. a Fekete-tenger partjáról. Ezek közt olyan kontaminációk is akadnak, ahol a hűségpróba és a kolostor emlegetése a híres francia „les métamorphoses” dallal van összeolvasztva (azonos tartalmú ének Petőfi „Fa leszek, ha fának vagy virágja” versével: a lány különböző alakokat akar felvenni hogy meneküljön szeretője elől, aki megfelelő átalakulásokkal akarja követni). Ez az ének egyetlen angol változatán kívül (CHILD 44. sz.) kizárólag és rendkívül nagy számban francia földön ismeretes. Ez is erősíti a görög Hűség-próba francia származtatását, amit ettől függetlenül is BAUD—BOVY a következőképp foglal össze: „Notre chanson de l'épreuve de la femme à la fontaine a donc dû naître dans les Sporades méridionales, vraisemblablement à l'époque de l'occupation franque. Cette hypothèse est corroborée par la fréquence de ce thème dans les littératures populaires des péninsules ibérique

et italique.” (A szerző figyelmeztet rá, hogy a „franke” szó itt — a görög szóhasználat szerint — általában neolatint jelent.)

Tegyük most egymás mellé a fő változatokat, hogy világosan lássuk összefüggéseiket és eltéréseiket. Az összeállításban aláhúzás jelzi a magyarban és még legalább egy nemzeti változatban előforduló mozzanatokot, ritkított betű a magyarból hiányzó, de legalább két nemzetenél szereplő, s nagybetű az egyetlen népnél található motívumokat.

magyar	német	holland
<u>Kertben, gyümölcsfa</u>	BÚCSÚ A VÖLGY-	lány kimegy a h á r s-
<u>alatt énekel, koszorút</u>	BEN	h o z,
<u>köt, várja kedvesét,</u>	HÁRSFA ALATT	nem találja kedvesét
<u>aki 7 éve hadban van</u>	kert néha értelmetle-	Jön egy úr kérdi,
<u>BESZÓL egy katona,</u>	nül	mit csinál, virágot
<u>csábítja;</u>	g y ű r ű, zálogul	szed?
<u>elutasítja</u>	7 év hadban	Elvesztettem
<u>még 7 évig vár,</u>	NYÁRRA VISSZAJŐ	kedvesemet,
<u>aztán apáca lesz</u>	kimegy sétálni	szeretnék hírt
<u>hajnalkor akar</u>	találkozik	hallani róla
<u>elébe indulni</u>	KÉRDI: VAN-E	Zeelandban van, a
	FÉRJE?	szép asszo-
	áltatja, hogy	nyokkal szóra-
	lakodalmát üli	kozik
	Áldást mond rá	A z é g vezérelje
	Próba volt, fel-	Aranyláncot kínál a
	ismertetés	lánynak,
	HA ÁTKOZTÁL	ha nem gondol többé
	VOLNA	r á
	ITT HAGYTALA	Ha az égből a földig
	VOLNA	érne, akkor is rágon-
		dolnék inkább
		Előtted áll,
		akit kívántál
		Légy a felesé-
		gem

Az összeállításból kiderül, hogy a németben van a legtöbb olyan részlet, amely sehol másutt nincs. Mindjárt ilyen a búcsúzási jelenet az elején. A portugál katalán, olasz, görög és magyar egyöntetűen a viszontlátással kezdi a történetet, az előzményeket is ekkor tudjuk meg, utólag. Ez a koncentrált forma megfelelőbb is a balladai stílushoz, s így elfogadhatjuk eredetinek.

A találkozás a portugálban és magyarban úgy esik, hogy a kertben ülő nőhöz bejön az idegen. Az olaszban és németben elébe megy az őt váró leány. Erre van utalás a magyarban is; a lány válaszában halljuk, hogy másnap akar kedvese elé menni. Valószínűleg ez lehetett az eredeti forma, s az *utalást*

G y ú r ú

Olasz

Énekelj kislányNINCS KEDVEM,
kedvesem 7 évre had-ba mentElébe megy az útonTalálkozás,
kérdi kedvesét
Milyen volt
ruhája„Meghalt
Lány földre-
rogyFelismerés
Milyen jelt
adsz?

Gyűrűt

katalán

KIKÖTŐBEN várjaférjét (Fa alattalszik)Idegen jön, koszorútdob ráFérje után kér-
dezPARANCSOT HOZTŐLE: MENJENFÉRJHEZ,Ő is elvette afr.
királylánytFérjre áldástmond,apósra ÁTKOT7 évig vártammég 7 évig, ha nemjön, apáca leszek

Felismerés

portugál

Lugasban-kertben ül,
idegen jön HAJÓN(narancsfák)Férje után kér-
dezMilyen volt
Harcban ele-
settHÁROM NAGY SEBAsszony siratMIT ADNÁL? HAIDEHOZNÁM?ARANYAT STB.3 MALMOT3 LÁNYÁTTe magad kelleszHarag-elutasításFelismerés,
Próba volt,
gyűrű jel

spanyol

(SZÍNTÉR NINCS JELÖLVE)Nő szólítja megalovagot,
kérdi férjéről„Milyen volt?”Meghalt,Volt egy kedvese,aki megsíratta3 LÁNYOMMAL MIT CSINÁLJAKGyere hozzám feleségülNe kívánd tőlem!Inkább kolostorba vonulokMÁSNAP GYÁSZOLJA,„Én vagyok a férjed”

görög

FORRÁSNÁL MERÍT, VAGY MOSLovag jön, INNI KÉRHASONLÍTURÁRA, ASSZONY SÍRFérje meghalt, ő temetteEl akarja venni,Visszautasítja,Még 3 évet vár, apáca leszFérj elárulja kilétét

alakították ki a németek és olaszok *valóságos* találkozássá, mert a kertben való találkozás másként nem volna elképzelhető. Ennek eredetiségét jelzi a kert-nélküli változatokban is szereplő *fa* (német, katalán) s a németben értelmetlenül emlegetett kert, mikor a völgyben, erdőben van a találkozás.

Különben igen sok változat emleget még náluk kertet a visszatéréskor. (A DVA anyagában 14 változat.)

A magyar lány *ének* a kertben. Ez homályosan előkerül az olaszban is, mint egy személytelen szózat a lányhoz — „dalolj lányka”. Erre mondja, hogy kedvese hét évre elment a háborúba, ami a kerti találkozásnál hangzik el a magyarban. Az olasz lány ezután a személytelenné váit — tehát valószínűleg másodlagos — rész után megy ki az útra és találkozik kedvesével.

A következő mozzanat, hogy a nő kérdezi az idegentől, nem látta-e kedvesét, az kéri, írja le öltözetét, aztán halálhírét költi, mire a nő kétségbeesik. Ez lényegében azonos az olaszban és portugálban, tehát valószínűleg eredeti motívum. Viszont teljesen kiesett a magyarból, a németben pedig egészen egyénien alakult: nem a lány kérdez kedvese után, hanem az idegen, s nem halálhírét költi, hanem lakodalmát (ez a katalánban is felbukkan). Ennek megfelelően a befejezés is teljesen elütő a többitől: nem is hűségét teszi próbára, hanem jószívét. Az olasz beéri a halálhírrrel, mint próbatétellel, a portugálban és görögben van a magyarral egyező megoldás, hogy megkíséríti csábítani. Valószínűnek látszik, hogy a halálhír (vagy hűtlenségének híre) is és az utána következő ajánkozás is hozzátartozott egykor a történethez. Az elutasítással a magyarban megszakad az esemény; ezután következhetett a felismerés (az összes többi népi változat tanúsága alapján). A bejelentés — hogy csak próbára akarta tenni — szintén eredeti lehetett (német, portugál), sőt a gyűrűvel való bizonyítás is, ami olaszban is előfordul, németben is (néha már az elején, csonkán).

Összegezzük a tanulságokat. A magyarban hiányzik több lényeges mozzanat a balladai esemény közepétől kezdve, ami töredék-voltából következik, viszont *minden* meglevő mozzanat máshol is kimutatható, tehát *eredeti* motívum. A németben van a legtöbb máshol nem létező, másodlagos elem — ez tér el legjobban az általános formától. Ugyanakkor a magyarnak legtöbb közös eleme — lényeges különbségek ellenére is — a spanyol–portugál formával van, azután az olasszal, s legkevesebb a némettel — velük csak az közös, ami máshol is megvan, vagy mindenhol.

Azonban ha sok is az általános elem az olaszban és portugálban, másodlagos voltak mégis nyilvánvaló. A portugálban világosan utal erre az a beillesztett, kerek, külön kis ballada, amely a „Csillagom révésem”-szerű kérdés-feleletekből tevődik össze, s ügyetlenül kapcsolódik a férj halálhíre és az idegen szerelmi ajánlata közé, valamint a három nagy sebről szóló rész, amely szintén csak a portugál változatokban található. Spanyolban ilyen a szintén elég ügyetlen másnapi gyász és kétszeri találkozás. Az olaszban különösen a kezdés elcsúszott voltá esik ki a balladai stílusból és a változatok összképéből. Nyilvánvaló, hogy eredetibb az a reális jelenet, ahol a lány bánatcsán énekel, siratja elagyatottságát, s erre szólítja meg a jövevényt — mint ahol elhangzik egy személytelen felhívás: „dalolj” a lány megtagadja és elpanaszolja sorsát, s csak ezután válik konkrét jelenetté a történet: kimegy az útra és találkozik az idegennel. A magyar töredék nagy hiányokkal őrítette meg a történetet, de ami megmaradt benne, az eredetinek látszik és stílusában is igen balladai.

Szövegünk nem származhat a velünk szomszédos németektől. Ami kevés közös benne az övékkel, az is inkább különbözőség. Az a megoldás náluk, hogy a lány elébe megy kedvesének, a magyartól teljesen eltérő szerkezetet hoz létre, s csak rejtett kapcsolatban áll a magyar ballada zárómondatával. A kert

is — balladánk színhelye — náluk csak elmosódott és második színhely, inkább említés, s mellette a valóságos színhely a völgyben álló hársfa. Minden egyéb eltér a magyartól.

Viszont a közvetlenül, sőt szószerint egyező részek a távoli, tőlünk elszigetelt portugál és katalán nyelvterületen maradtak fenn. Azonban ezekről is mélyreható különbségek választanak el. Mindez kényszerítően vezet egy francia ballada feltevéséhez, amelyet mi is közvetlenül a franciából vettünk át, mint a többi nép, de amazoknál jobban megmaradtunk az eredeti forma mellett.

Milyen elemek maradtak fenn a régi énekből az új francia „pastourelle”-ben? A legfőbbekre rá lehet ismerni az erős modernizálás alatt is. A szerető „bevonult” két vagy hat évre katonának — ez egyezik a hadba vonuló kedvessel, csak a szokványos hét év változott meg modern fogalmak szerint. Új elem viszont, hogy a leány pásztornak megy és legeltetés közben találkozik az idegennel. Ez a jelenet talán a Porcheronne-Kegyetlen anyós öröksége, és a pástorköltészet divatja keltette új életre. Megjegyzendő, hogy PIGUET a Porcheronne későbbi változatának, a Germiné-nek olyan variánsát idézi, amelyben az asszonyt visszatérő és fel nem ismert férje *kertben*, virágszedés közben találja. Látható, hogy a visszatérő katona-férj és a visszatérő katona-kedves rokon történetei többször keresztezik egymást. (A Germiné-ben is férje kísérti meg elcsábítani az asszonyt.) Ezért a Hűségpróba francia történeteiben PIGUET a kettőt állandóan egymás mellett említi, mikor a variánsok tartalmát előadja: „met à l'épreuve la fidélité de la bergère, sa femme (ou fiancée), en lui disant que son mari (fiancé) est mort...” stb. Ez az összefonódás mutatkozik a szomszédnépi átvételekben is: olasz (magyar) *lány* — spanyol, portugál *feleség* hösnőben.

Kettősség mutatkozik a próbatétel módjában is 1.-ben halálhírét költi, 2.-ban pedig, mikor a lánynak mondja, hogy szeretőd vagyok, az nem ismeri fel, csábításnak véli s „vissza tőlem” szavakkal elutasítja. Vagyis a halálhírrel, illetve csábítási kísérlettel való próbát találjuk itt egymás mellett, míg a többi nemzetnél vagy egyiket, vagy másikat. Ilyen kettősség lehetett meg a régi franciában is. A többi mozzanat már teljesen azonos az eddig megismertekkel, s csak modern fogalmazásban tér el tőlük: a találkozás, a lány kérdése, hogy nem látta-e kedvesét, a halálhír fölötti kétségbeesés, utána a felismerés és a gyűrű (illetve gyémánt). Mindaz tehát, ami az átvételek közös vonásának látszott. Egyedül a kolostor emlegetése maradt ki, ezt azonban a pástorköltészet hangulata tökéletesen indokolja. S továbbra is egyéni megoldásnak látszik a németek átalakított szerkezete: a modernizált francia énekben sincs búcsú az elején, csak személytelen elmondásban tudjuk meg az előzményeket — ez is jellemzője a modernizálásnak — viszont jelenet-szerűen csak az újratálalkozásnál indul meg a költemény; s különlegesség marad a lakodalommal való próbatétel és az áldással felelő lány motívuma is.

Ez a megoldás terjedt el mindenfelé cseh-morva-szlovák területen. Néha még a búcsúval való kezdés is, mindenütt a lakodalom híresztelése és a lány áldása, majd felismerés és gyűrű. Ez tehát a német forma kisugárzási területe.

A délszlávok közt viszont másik forma él, szintén egyöntetűen: kertben virágot ültet a lány, mikor hozzá lép az ifjú katona és *koszorút* kér. „kilenc éve nem adtam koszorút senkinek, mióta kedvesem a hadba ment.” „Kedvesed meghalt, vegyél engem másiknak.” „Nem kell másik, az elsőt szeretem.”

S egyetlen változat (20.) ehelyt a következő mondatot is tartalmazza: „Sim sedem lét ga čakala, Se sedem ga bom žalvala. Če ga med tem nazaj ne bo, Bo dekle zvésto v klošter šlo...” (Vagyis még hét évet akar várni, s ha aztán sem tér vissza, kolostorba vonul.) Az előzmények után fölösleges bizonygatni, hogy ez a változat a magyar fogalmazás átvétele.

Ezek mellett van a közvetlenül franciából származó görög ballada. A kelet-európai népek tehát három különböző forrásból kapták balladánkat: franciáktól, németektől és magyaroktól.

* * *

Ezekután olyan magyar balladáról lesz szó, amelyeknek nem ismerjük ugyan francia párhuzamát, vagy pontos megfelelőjét, mégis francia átvételből kell magyaráznunk őket elterjedésük részletbemenő vizsgálata alapján.

A szegénybeesett lány (Angoli Borbála). Változatai:

MAGYAR

137 változatát használtam. Ebből 103 magyarországi és csehszlovákiai, 34 erdélyi és Kárpátokon túli. Az utóbbiak az eseményt már csak a vőlegény érkezésétől adják elő, általában töredékek és más balladákkal sokszor össze vannak olvasztva.

PORTUGÁL

1—24. BRAGA I, 309, 356 = GEIBEL—SCHACK, 83, 359, 364, 368, 371, 374, 376, 378, 382, 384, 387, 390, 392, 397, 399 (Azóri szig.), 402, 405, 407 (Brazília), 411, 414, 416, 417, II. 222, 25. HARDUNG, 195, 26. WOLF Proben, 109.

SPANYOL

1—2. WOLF—HOFMANN II, 191, 192. 3. Uo. 158 = GEIBEL—SCHACK, 407, 4. uo. 138 5—8. COSSIO—SOLANO I 18/58—61. sz.

ANGOL

1—8. CHILD 65. sz. A—H 9—10. SHARP—K. 17. sz. A—B.

NÉMET

1—3. D. Vlr. 67. sz. 1—3 1. aus dem oberen Schwarzwald, 2. Zürich környék 3. Wolgokolónia, eredetileg Zweibrücken környék. Rész-variánsok: a) kezdőformula.

ANGOL

1—2. CHILD 100, A, D 3. CHILD 101. 4. CHILD 66A

NÉMET

1—329. D. Vlr. 55. 330—389. Uo. 73 (egyres változatai).

GÖRÖG

L. D. Vlr. III., 47—49.

FRANCIA

1. LEGRAND 25. sz. b) záróformula. 2. DECOMBE 96. sz.

SZLOVÁK—MORVA

1. SUŠIL 89/181 2. SREZNĚVSKIJ VII sz. 3. KOLEČÁNY 13. sz. 4. MEDVECKY D, 253 5. Sl. Pohl. 1897, 497 6. SUŠIL 92/193 (2—6.-t lásd „Kegyetlen anyós”-nál).

A lány szoknyája elől rövidedik, hátul hosszabbodik, s mikor anyja kérdezi, azzal védekezik, hogy „Szabó nem jól szabta, varró nem jól varrta. Ez a szobaleány reám nem jól adta.” Végül csak bevallja hét hónapi terhességét. Börtönbe vetik, hogy kivégezzék. Odajön bátyja (ritkán néneje, vagy maga a kegyetlen anya). A lány kéri, hogy engedjék levelet írni, illetve bátyja tanácsolja, hogy írjon levelet kedvesének. Néha ujjával írja s vére (egyszer), ill. könnye a tinta. Madárral küldi el kedveséhez. „Ha délbe érsz oda, tedd a tányérjára, Ha este érsz oda, tedd a párnájára, Tudom, elolvassa, könnyével áztatja, Sűrű könnyeitől a betűt nem látja. Kocsisom, kocsisom, leggyorsabb kocsisom, Fogd be a hat lovat, azt is a legjobbat! Te legyél villámlás, én meg csak sillámlás, Életbe találjuk Hangoli Boriskát!” De mire odaérnek, már megtörtént a kivégzés. Ezután itt is következik a szerető már ismert küldözgetése, végül kiderül, hogy a lány halott, s a vőlegény is öngyilkos lesz kedvese holtteste fölött, e szavakkal: „Te meghaltál értem, én meghalok érted! Vérem a véredde egy patakot mosson, Testem a testeddel egy sirba nyugalodjon, Lelkem a lelkeddel egy istent imádjon!”

Főszereplőjének neve volt az, ami először felhívta figyelmemet a balladának — s egyáltalán balladáinknak — francia eredetére. Többnyire ugyanis Angoli Borbála a hősnő; ebből eltorzulva Hangoli Boriska s végül Homlódzi Zsuzsanna vagy Londonvár Ilonka, illetve Londonvári Dorka, ebből Landervári sőt Undorvári Dorka, végül Hédervári Kata. Általáncs tapasztalat a balladai nevekkal kapcsolatosan, hogy amikor ideg n származású személyekről van szó, ezek mindig *szomszédos* népek nevét viselik. Nálunk német és török az idegenföldi vőlegény, Erdélyben túlnyomó a moldvai, Moldvában lengyel. Francia balladákban általáncs a spanyol és az *angol*. (Ilyen például az angolhoz férjhezadott francia királylány, aki mindvégig „átkozott angol”-nak szólítja vőlegényét, míg végül, a nászéjszaka után elfogadja „kedves angol”-nak.) Elvértve még nyugatnémet változatok is említik az „angol király fiát” (például a halálatánál történetükben), és olaszok — szintén franciáktól kölcsönzött balladákban. De angol balladában angol, a franciában francia mint név nem szerepel sose. Ez a név tehát francia—németalföldi környezetet sugall balladánk származási helyéül. Nézzük meg, milyen tanulságot nyújt elterjedése.

Németeknél balladánk epikus anyaga három külön típus közt szétosztva jelentkezik. Az egyik a „König von Mailand” címmel három változatban ismert történet, mely csak a francia határ mentén, Zweibrücken és Zürich közt a Rajna vonal három pontján került elő, a másik „Ritter und Magd” néven ismeretes, s egész Németországban elterjedt, a harmadik a „Schwaben-töchterlein” (D. Vlr. 73.). Az első tartalma: Egy királynál nagy vendégség van; az egyik vendég a király lányával szeretkezik, azután eltávozik. A lány titokban megszüli gyermekét, bátyja segít titokban tartani. De anyja megtudja, ráveszi az apát, hogy a lányt kivégeztessék. A lány levelet ír kedvesének, egyik változat szerint ujjával, amit bátyja visz el neki. Nem találja otthon éppen kilovagolt. Mikor visszatér, meglátja a levelet, könnybe borulnak szemei, hogy alig tudja elolvasni. Nyergelteti lovát, lovagjaival siet kedvese megmentésére. Mielőtt akasztanák, kéri a lány, hogy várjanak, mert hallja kedvese paripájának dobogását. A hóhér megszánja, s várnak a kivégzéssel. Kedvese meg is menti, anyját leszúrja, kedvesét hazaviszi. Az apa később meglátogatja őket és kibékülnek.

Ez a történet amellett, hogy a távoli Rajna-vidékről nem kerülhetett hozzánk a nagy német nyelvterület átugrásával, minden részlet-egyezése mellett is döntő különbségeket tartalmaz: nincs benne a jellegzetes szoknyarövidülési mozzanat; a gyermek megszületik; a vége pedig átalakult tragikusból kiengesztelődéssé; kisebb eltérés, hogy az eleje kibővül s így nem *in medias res* kerülünk, mint nálunk, valamint az üzenet-küldés, mely nem madárral történik.

A másikban egy lovag egy parasztlánnyal szerelmeskedik, reggel pedig ki akarja fizetni, illetve szolgáját ajánlja fel neki. A lány elutasítja és szomorúan hazamegy. Anyja a városon kívül találkozik vele, s messziről kiáltja: Hogy volt sorod lányom? Szoknyád hátul hosszú, elől igen rövid! (Egyes változatokban vigasztalja is, hogy majd elteszik láb alól az újszülöttet.) A lány ágyba fekszik, szül és meghal. A lovag álmot lát kedveséről, felkerekedik, hogy meglássa, de már csak a temetési menettel találkozik; megcsókolja halott kedvesét, majd törét saját keblébe döfi. E történet egy román és germán népeknél egyaránt igen elterjedt ballada csoportba tartozik, a haldokló kedvessel már csak a temetésen találkozó ifjú balladatípusába. Ebben a szoknya—rövidülési mozzanat idegen, s egészen más összefüggésben, a közepén jelentkezik, így a mi balladánkkal nem hozható kapcsolatba. Ugyanez áll D. Vlr. 73-ra is, ahol szintén csak a szoknyarövidülésről szóló formula fordul elő.

Mit találunk angol nyelvterületen? A megfelelő szövegben egy lord lányát sokan és hiába kéri feleségül; végül a lány bevallja, hogy állapotos egy más lovagtól. Megtudják szülei, apja megnézi és látja állapotát. Ki akarja végeztetni. „Hol van egy fiu” kiáltja a lány, „aki elvinné levelem”. Apród viszi el kedveséhez, a lovag azonnal nyergelteti paripáját. A lány a máglyán már hallja a közelgő lódobogást, de hiába kéri bátyját, hogy oltsa ki a tüzet. A későn érkező szerető bosszút áll a lány családján.

Egyetlen változat van, ahol a lány bátyja a következő szavakkal veszi tudomásul húga állapotát: „Mi történt zöld ruháddal, mely egykor oly hosszú volt? mi történt hosszú szoknyáddal, mely egykor oly bő volt? De a némethez hasonlóan más balladába is átmént ez a motívum (lásd a „részvariánsokat”): a teherbeesett lányt apja, a király levetkőzteti, hogy lássa, lány-e. Szoknyája rövid volt, csipője kerek, arca sápadt és fakó” vagy „Alsó szoknyája oly rövid volt, Teljes kilenc hónapja viselés volt.” Itt tehát annyival vagyunk közelebb a magyar balladához, hogy legalább egy változat tartalmazza magában az eredeti történetben is a rosszul álló ruha mozzanatát, másrészt nincs még szülés, s a vége is tragikus: a szerető már a halál után érkezik. A magyarban szereplő formulák is feltűnnek egyéb balladatípusban: (CHILD 66a) a szerető levelet küld kedveséhez: „amint az első sort elolvastam, bánattal tettem meg a szíve — Ahogy a következő sort olvastam, könnyű elhomályosította szemét.”

Még közelebbi vonásokat tüntet fel a megfelelő spanyol—portugál ballada. Ezt többféle, nem egységes előtörténet vezet be, mely elmondja a szerelmesek együtt töltött éjszakáját, a fiú fogadását, hogy elcsábítja a lányt, a titok kiderülését; több változatban a lány egy bizonyos forrás vizétől esik teherbe. E bevezetés azonban többször el is marad: mindez arra vall, hogy ez a sokféle előtörténet másodlagos. Ahol elmarad, ott rögtön a ruha-rövidüléssel kezdődik az esemény s itt már nemcsak a szoknya elrontott alakja van meg, hanem a lány védekezése is, hogy a szabók rontották el. Pl. „Apjával ült egy asztalnál, az nagyon bámulta. Dona Areria, úgy látom, terhes vagy.” „A szabók a bűnösök, rosszul szabták szoknyámat.” Magához hívta a szabókat

egy zárt terembe. Azok egymásra néztek és így szóltak: nincs itt a szoknyának semmi baja, kilenc hónap múlva már újra leér a földig (BRAGA, 382). Az apa elfogatja lányát, s készíti a máglyát. A lány egy apródot küld levéllel kedveséhez. „Ha alszik, ébresszék fel, ha ébren találjátok, a levelet adjátok át,” vagy „ha vacsoránál találjátok, állítsátok fel, ha sétál, azonnal nyujtsd át neki.” „Ha ablaknál találod — nyujtsd át” stb. olyan variációkban, mint nálunk. Amint olvasni kezdi a levelet, sirva fakad. Lovait nyergelteti, patkoltatja. Azután jön az ibériai eltérés: barátoknak öltözik, s a kivégzés helyén jelentkezik meggyóntatni a lányt, s így szökteti meg. Itt tehát ismét szerencsés kimenetel van a tragikus helyett. Ez a jelenet bő részletekkel van kiszínezve.

Egyes katalán változatokban a tinta helyett vérrel írt levél is szerepel, amita távoli németanalógiák miatt a német összkiadás össze nem függő vándormotívumnak tart (Bei uns konnten wir diesen Zug sonst nirgends nachweisen, wohl aber ist er in gleicher Situation (der Gefangene hat keine Tinte zur Verfügung) im Südslavischen häufig zu finden.) S egyáltalán a felsorolt balladák összefüggését tagadja, csak távoli, közvetett összefüggésüket ismeri el, annyira eltérnek egymástól, s területi kapcsolatuk olyan nehezen elképzelhető.

Ezt a kapcsolatot azonban megadja a magyar Angoli Borbála létezése. Ez ugyanis együtt tartalmazza mindazt az elemet, ami külön-külön, szét-szórta feltalálható a spanyol—portugál, az angol és a három különálló német balladában. Sőt még a madárral küldött üzenetet is megértjük, ha arra gondolunk, hogy a madárral való üzenetküldés francia lírai dalokban és balladákban milyen általános közhely. Így csak azt képzelhetjük el, hogy volt, de elvesztett egy francia ballada, amely mindazt az elemet tartalmazta, amelyet a magyar is, felépítése is olyan lehetett, mint a miénk, vagyis mindjárt a rövidülő szoknya emlegetésével kezdődött — mivel a francia balladák is kitűnően tudják a lényeges elemekre letömöríteni s mindjárt az események közepén, hatásosan kezdeni a történetet. Innen került át a szomszédos népekhez köröskörül, több-kevesebb átalakítással, kihagyással vagy bővüléssel és elhomályosulással, és közvetlenül tőlük került hozzánk, ahol nagyjából hasonlóan, kihagyás nélkül maradt fenn a mai napig.

Elképzelhetetlen az összes mozzanatot egyesítő magyar változat a közbeeső francia nélkül. Annyiféle helyről nem szedhettük össze a különböző elemeket, és nem egyesíthettük új történetbe! Gondoljunk csak a kezdő jelenetre: a németek más történetbe ágyazott ruha-motívuma áll szövegszerint legközelebb a magyarhoz: Szoknyád hátul hosszú, elöl rövid. Viszont a spanyol—portugálban van egyedül a mentegetőzés: szabó rosszul szabta. Itt meg kell jegyezni, hogy a motívum egészen elhomályosulva előbukkan egy francia ballada dalban is: a szülők lányuknak ruhát csináltatnak, „mely hátul rövid és elöl hosszú”. Így persze nincs is semmi értelme, viszont kétségtelenül bizonyítja a motívum egykori meglétét a francia nyelvterületen. (Francia I. Ezt megerősíti a motívum feltűnése görög területen is.) Ha tehát nem számolunk egy francia ballada létezésével, akkor a magyaroknak a következő válogatást kellett elvégezni a kölcsönzésnél: átvenni a német változat mesevázát, amely csak a francia határ mentén élt vagy az angolt (mert az áll aránylag legközelebb a mienkhez); ebből elhagyni az előtörténetet, és egyes spanyol—portugál változatok példájára mindjárt a leleplezéssel kezdeni, ezt azonban egy másik német ballada közepéről vett formulával, az anya kérdésével fogalmazni, s ismét az ibériai változatok folytatásával kiegészíteni. Ugyancsak az ibériai változatok üzenet-küldését illeszteni bele a történetbe,

majd az angoltól venni át a tragikus befejezést, megelőzőleg azonban még saját magunktól is közbeiktatni a vőlegény elküldözgetésének jelenetét. Azt hiszem, nyilvánvaló, hogy ez képtelenség. A közbeeső francia balladával viszont szépen megmagyarázható minden. Eddig is tapasztaltuk, hogy a francia balladák a szomszédoknál több-kevesebb módosulást szenvednek, mindegyiknél másképpen. Ez a sokféle mozaik egy középpont körül önmagában is felhívta volna a figyelmet a francia területre és megkívánta volna az elveszett francia fogalmazás feltevést. Még inkább megköveteli ezt a magyar ballada, amelynek átvételét (de még esetleg átadását is) csak a francia nyelvterület közbejöttével lehet elképzelni. Azt pedig, hogy egy francia ballada feledésbe merül, míg mi több más néppel együtt fenntartottunk, azt a francia balladák erős kopásának és XVIII. századi átfogalmazásának láttán nem kell csodálnunk.

Egyetlen reális magyarázat tehát — s ezt a magyar ballada angolra utaló nevei is kétségtelenül elárulják —, hogy ezt a történetet is egy francia balladából vettük át, mint a többi mind, amelynek máig fennmaradt francia eredetije.

A halálra rugdalt feleség. Változatai:

MAGYAR

1. ORT 1955. 16. sz. Szabéd, Erdély 2. (részben idetartozó) MSz 6331 Klézse, Moldva.

FRANCIA

1. BLADÉ II, 51 Gascogne 2. DELZANGLES 71. sz. Auvergne.

Részben idetartozó:

PORTUGÁL

1. BRAGA, 42 2. Uo. 209 = GEIBEL—SCHACK 18. sz. 3. BRAGA, 211.

HORVÁI

1. KUHAČ 649. sz.

E balladánk legutóbbi publikációjáig a Néprajzi Múzeum adattárában, figyelemre nem méltatva lappangott Kanyaró Ferenc kéziratos hagyatékában. Eddig senki sem foglalkozott vele. Kevésbé ismert volta miatt teljes terjedelmében leközöljük.

Ma hét esztendeje, Teljes harmad napja,
:Hogy mi együtt vagyunk:|
Egy falás kinyeret Együtt meg nem ettünk,
Egy pohárnyi vizet Együtt meg nem ittunk.
Istenem, istenem, |:Mi ennek az oka:|
Vitéz Egri János?
Jól tudod, jól tudod, Kálnoki Zsófia,
Annak az az oka, Hogy én téged nem is
Szerettelek soha: Soh se is szeretlek.
|:Akkor ugy megrugá:|
Az asztaltól fogva, Az ajtóig rugá.
Az ajtótól fogva Az asztalig rugá.

Szóval így felmondta Kálnoki Zsófia:
 Elég immár, elég Vitéz Egri János,
A bal oldalomon A nap is besütött
 A jobb oldalomon A vérem kiömlött.
 Szóval így felmondta Vitéz Egri János:
 Szógám, édes szógám, Én *nagyobbik* szógám!
 Vedd fel az öledbe, S tedd fel az ágyába!
 Szógám, édes szógám, Én *nagyobbik* szógám,
 Mennyünk el nyulászni, Nyulászni, vadászni,
 — Szóval így felmondja Kálnoki Zsófia:
 Szógám, édes szógám, Én *kisebbik* szógám,
 Huzzad elé, huzzad Én gyászos hintómat;
 Fogd belé, fogd belé Sebes lovaimat!
 A hintó a tüze, A ló a kutyáké!
 Hajtsad, úgy elhajtsad, Amint csak te tudod,
 Az édesanyámhoz, Kálnoki Pálnéhoz;
 Jó napot, jó napot Lelkem édesanyám,
 Adjon Isten, fiam, Lelkem jó leányom!
 Nem öröme jöttem, Hanem halni jöttem.

Szógám, édes szógám, én *nagyobbik* szógám

(mondja tehát megint a férj)

Hágy fel err' a fára: Nézd, hol látsz világot!
 Nem látok én sehol, Csak nagyasszonyomnál,
 Gyer' oda, gyer' oda, Az én anyósomhoz.
 Jó estét, jó estét Édes öreg anyám!
 Adjon Isten fiam, Édes vejem uram!
 Hogy hadta, mint hadta Az én leányomat?
 Jól hadtam, jól hadtam, Egészségben hadtam!
 Ő is el-bémene Az ő kis házába,
 Rejték kamarába,
 Egy karé kenyeret Levág asztaláról,
 Egy pohárnyi vizet Kitót korsójából:
 Ugy egye ke' fiam, Édes vejem uram,
 Mint leányom húsát,
 Ugy igya ke' fiam, Édes vejem uram,
 Mint leányom vérét!

Magyar párhuzama egy Moldvából beküldött szövegben van, amely három különböző balladából van összekeverve: a Lengyelországba eladott lányból, mely átmegy a Gögös feleség-történetébe, s mikor azt végre ura megveri, az alábbi jelenet következik, mely ismét átmegy a Zsivány felesége formájába:

„S ő es csak felvevé a tatár korbácsát,
 Útni s verni kezdé e karcsu derekát.
 Elég ennyi, elég, elég édes uram,
 Egyik ódalamon besütött a *napfény*,
 Másik ódalamon kisütött a *hódfény*! 2.

Portugál balladákban — más történetben — hasonló módon, bár kétségtelenül félreértett, romlott formában jelzik, a sebek nagyságát a csatatéren maradt hős holttetemén: „Egyik sebén a napot, másikon a holdat, harmadikon egy szép játékkockát lehetett látni” (BRAGA, 42.), vagy „Egyiken bement a nap, másikon a hold, a legkisebben egy repülő sas” (Uo. 209=GEIBEL-SCHACK, 18. megcsontkítva); vagy „Egyiken bement a nap, másikon a hold, a legkisebben pedig egy királyi sas, kiterjesztett szárnyakkal, anélkül, hogy bevértezte volna magát.” (Uo. 211.) Tehát a törött bordák közt tátongó nyílás stiizált képe helyett itt már a sebek nagyságának szertelen túlzásává vált a kép. A portugál formulák és a magyar ballada közé hidat ver egy francia ballada, amelynek története is halványan emlékeztet a miénkre, s a formula is elhomályosulva megtalálható benne. Egy gascogne-i szövegben három gavalér különböző kijelentéseket tesz egy asszony állítólagos kegyeiről. Ura meghallja, s úgy összeveri, hogy „egyik oldalán egy bordája törött, másikon lánya feje betörött” (tehát állapotos volt.) Mielőtt meghal, hagyakozik: urát akasszák föl, anyját égessék meg, hamvait szórják szét a lyoni szép hídról. Minthogy az anya szerepe nem kivehető, nyilvánvalóan nem a teljes történet maradt fenn ebben az elhomályosult szövegben. Egy auvergne-i gyűjteményben (2.) még elmosódottabban találjuk: „Az első ütésre, amit neki adott, Három bordája betört, A másodikra, amit neki adott, ágnak esett.” S itt már több szóhoz jut az ellenséges *anyós*, anélkül, hogy kivehetnők valóságos szerepét. Annak ellenére, hogy homályos, tehát töredékes az ének, a gyűjtő szerint a hajcsárok és munkások közkedvelt dala volt. Nyilván északfranciáknál, a ballada igazi hazájában élt teljesebb formája, mely a miénkhez is közelebb állt. De bármennyire kopott is az ismert változat, arra alkalmas, hogy összekösse a kétségtelenül egyező portugál és magyar formulát, amely a csángó változat tanúsága szerint is könnyen válik önállóvá, s így önállóvá válva kerülhetett át a portugálba is. Meggondolandó, hogy a magyar ballada is már félig reáissá változtatta a képet, (egyik oldalamon a nap is bésütött, A jobb oldalamon a vérem kiömlött), amit a francia teljesen azzá tett!

A horvát éneken Asanaga sétál állapotos feleségével és látja Demir szép lányát. Oda akar menni hozzá. Ezen összeszólalkozik feleségével, s úgy szíven rúgja, hogy annak vére elered és halott fiat szül. Anyja ápolja lányát, aki halála előtt elsorolja, mit hagy neki, hűgának, bátyjának, férjének és vetélytársnőjének. Halála után, a negyedik évben ura elveszi a szép lányt.

Itt tehát ismét más mesekeretben találjuk a közös magot, s teljesen eltűnt a sebek jellegzetes ábrázolása is. Az asszony halálra-rugdósása a magyarral egyezik, (a francia férj bottal veri feleségét), s itt is az asszony anyja szerepel lánya pártján. Viszont megvan a franciából az asszony állapotossága és hagyakozása, amit a magyar szövegben nem találunk. Az egykori Magyarországról való két szomszédnépi változat együtt még világosabban tanúskodik a francia ballada egykori meglétéről.

A hiányzó elemekből — egy-egy magányos változat alapján — még nem sokat következtethetünk a magyar és horvát szöveg egymáshoz való viszonyára. Az olyan elem viszont, amely mindhárom népnél fennmaradt — az asszony tönkretételének módja például — arra mutat, hogy a horvát a magyarból származik. Erre vall meséje is, amely már legjobban eltávolodott a francia történettől. (A franciában még az asszony vélt hűtlensége az

ok, a magyarban az asszony panaszkodik ura szeretetlenségére, a horvátban már másra veti szemét a férj.)

Tehát mindhárom népnél egy régi ballada igen elkopott maradványai élnek, amely a földrajzi elterjedés alapján francia eredetű lehetett, s mindeképpen a francia-magyar kapcsolatokról tanúskodik.

Két kápolna-virág (Kádár Kata) Változatai:

A. 1. MNGy I, 239 Kolozsvár 2. MSz 6287 Vajdakamarás, Kolozs m. 3. MNGy XI, 11 Udvarhelyszék 4. Uo. 13 uo. 5. MNGy III, 67 uo. 6. EA 2276, 16 Etéd, Udvarhely m. 7. EA 2276, 19 Kercsed, Aranyosszék 8. Nyr 23, 534 Kadicsfalva, Udvarhely m. 9. BARTALUS III, 7. sz. uo. 10—11. MF 1028a és 1035 Gyergyótekerőpatak 12. Ethn 1908, 48 uo. 13. MSz 1295 uo. 14. SzNd 127. sz. Gyergyóditró 15. Ethn 1908, 48 Gyergyótölgyes 16. MF 1037b Gyergyóújfalu 17. Ethn 1908, 49 uo. 18. SzNd 113. sz. Kászontaltiz 19. Ethn. 1911, 50 Borszék, Csík m. 20. MNGy III, 70 Karatna, Háromszék m. 21. MCSB 1/a Lábnik, Moldva 22. Uo. 1/b Ploszkucén, Moldva

B. 1. ABAFI Dömötör Göcsej (?) 2—3. KALLÓS 5—6. sz. Klézse, Moldva. (6. ott hibásan: Lészped, és dallamok felcserélve.)

PORTUGÁL

1—16. BRAGA I, 263 = GEIBEL—SCHACK, 339 = WOLF Proben, 92; I, 265, 267, 268, 270, 272 = HARDUNG, 220; 273 = HARDUNG, 221; 275 = HARDUNG, 223 („Conde Nillo”) 277, 283, 286, 290, 293, 297 = HARDUNG, 225; 301 = HARDUNG, 229; 305 („Princeza peregrina”) = GEIBEL—SCHACK, 357

SPANYOI

1—12. COSSIO—SOLANO I 13/35—46. sz. 13—4. MENÉNDEZ PIDAL Asturiano 26—6. sz.

OLASZ

1. FERRARO B. M. 10a

ANGOL

1—3. CHILD 17. sz. A—H 9—17. Uo. 75. sz. A—1. A sirvirgára lásd még CHILD 7., 64., 73—4., 76., 85., 87., 222. sz.-ot. Későbbi változatok pl. JAF 1954, 265. sz., 252 SHARP—K 21. sz. A—E, GREIG, 10 (15. var.), BRONSON 17. sz. (+17 var.)

DÉLSZLÁV

1—2. HNP V 174—5. sz. (175 = m. f. VUJICSICS, 8) 3—62. Uo. 175-höz dodatai 63. Uo. X 61. sz. 64. RAIĆ, 38 3. sz. 65. TORDINAC 1. sz. 66. VUK I 341. sz. = m. f. VUJICSICS, 7 67. Uo. 342. sz. 68. OSVETNIK, 49 8. sz. 69. BUGARINOVIĆ, 24 70. BILTEN, 113 36. sz. 71—93. ŠTREKELJ I 246., 726—747. sz.

NÉMET

1—2. HAUFFEN 59—60. sz. Gottschee. Részletvariáns: E—B 92. sz.

BOLGÁR

1—6. SZTOIN Timok 366—7., 481., 260—4. sz. 7—9. Uo. Szredna 2162—4. sz. 10. Uo. Trakija 1425. sz. 11. Uo. Rodop 652. sz. 12. VERKOVIĆ 137. sz. 13. MILAD 288. sz. 14. Uo. 497. sz. 15. SbNU 44 IVANOV 114. sz. 16. CIOELKOVA 71. sz. 17. Uo. 101. sz. 18—21. A—V 50—3. sz. 22. Izv. Etn. Muz. 8, 133 7. sz. 23. SbNU 38 BURMOV 68. sz. 24. SbNU 42 IVANOV 103. sz.

ROMÁN

1. ALEXICS, 287 Kávásd, Bihar m. 2. Uo. 287 Lagerdorf, Temes m. 3. Uo. 286 Kápolnás, Krassó-Szörény m. 4. MARIENESCU, 50 Erdély 5. CANDREA—D, 42 = TIP-

LEA, 19 Biserica-Alba, Máramaros m. 6. TIPLEA, 31 23. sz. uo. 7. MOLDOVÁN, 64 8. BUD, 4 SZLOVÁK

1. HORÁK 14. sz. = Sl. Sp. I 216. sz. = MEDVECKY 1. sz. Ružbachy, Szepes m.
2. KOLEČÁNY 16. sz. Hrušov, Szepes m.

OROSZ

1—2. BEZSZONOV I. 167—8. sz.* 3. ČUBINSKIJ V, 711 309. sz.* és V, 1208 50. sz.*
4. HILFERDING

VOTJÁK: Ethn 1904, 238 = VASZILJEV, 129

IRODALOM

ABAFI 1876 (1.): a sírvirág nemzetközi elterj. CHILD 1882—92: a sírvirág nemzetközi elterj. BÄSSEL 1906: Bernauer-monda. REICHARD 1910: a Telamon, a Bernauer-monda és a magyar ball. összefüggése. KIRÁLY 1924: a m. ballada olasz novellából délszlávon keresztül. GR 1926: az előző irod. eredményeit elfogadja, főleg román—délszláv változatok. D. Vlr. I, 83 és 101—2 1935: a sírvirág német formájáról, s a balladánkkal rokon „Heimkehr des Ehemannes” nemzetközi összefüggéseiről. ÖRT 1936: elfogadja KIRÁLYT — a magyar b. a délkelet-európai csoporthoz tartozik, a nyugatiak eltérő szerkezetűek. SOLYMOSSY 1937: a m. ballada nemzetközi összefüggései az előző irod. alapján. D 1938: az addigi irod. alapján nemzetközi összefüggései balladánknak. KARDOS 1941: a m. ballada a Telamonból; „... a magyar földolgozás van minden változat közül legközelebb Tristan és Iseut történetéhez.” ÖRT³ 1948 = ÖRT bővített irodalommal. CS—V 1954: a m. ballada különböző kapcsolata az addigi irod. alapján.

Általánosan ismert balladánknak csak mozzanatait soroljuk fel az elbeszélés sorrendjében. A gőgös úrnő fia jobbágylányt akar elvenni. Anyja nem engedi, mire az ifjú elbujdosik „országrol országra”. Egyes változatokban a lány búcsúzáskor kendőt ad szeretőjének; annak színe változásáról tudja meg, hogy baja történt. Visszaforul, találkozik egy pásztorral, akitől megtudja, hogy kedvesét anyja feneketlen tóba vetette. Ruháit, lovát neki adja, csak mutassa meg azt a helyet; ott a halott kiszól hozzá, mire ő is beleveti magát a vízbe, s lent összeölelkeznek. Anyja kihalásztatja a holttesteket, s eltemeteti oltár elé és háta mögé. Piros és fehér virág nő ki a sírjukból, s az oltár, vagy a templom felett összeölelkezik. A kegyetlen anya azt is elpusztítja, mire a fiából nőtt virág megátkozza.

Balladánkról azt tartottuk, hogy részleteiben különféle európai ballada-motívumokkal rokon, különösen általános a sírvirág motívuma; a szegény lány vízbefojtása pedig a Bernauer Ágnesről szóló német ének hatása, akit az uralkodó a Dunába vettetett, hogy fiát elvállassza morgánatikus házastársától.

A nyugateurópai balladával közös mozzanatok közt nyilvántartottuk azt az angol balladát, (CHILD 75 „Lord Lovel”), amelyben a főúri férj elbúcsúzik feleségétől, hogy „idegen országokat látogasson”, közben rossz sejtelmek támadnak, hazatér; éppen huzzák a lélekharangot; kérdésére a néptől megtudja, hogy feleségét temetik — akit különben francia nyelven képzett névvel Nancy Bellenek hívnak. A lord felnyitja a sírt, megcsókolja a halottat, s utánahal. Egyiket az oltárnál temetik el, másikat a kórusban. Mindkettőből virág illetve fa nő ki, s a templom teteje fölött összefonódik.

A másik angol ballada („Hind Horn”) más részleteket tartalmaz Kádár Katánkból — a felesége esküvőjére hazaérkező férj történetébe ágyazva. Itt a távozó férj gyűrűt kap feleségétől, amelynek színe-változása jelzi, hogy

szerelme is megváltozott. A jelre visszaforduló férj egy koldussal találkozik. „Mi hír, mi hír, szólt az ifjú Hind Horn. — Semmi hír, semmi hír, szólt az öreg koldus; egyáltalán semmi hír; csak éppen lakodalom van a király csarnokaiban.” Erre koldusi gúnyjáért cserébe adja skarlát köpenyét és lovát, s bemegy átöltözve az esküvőre, ahol a gyűrűről felismeri felesége. (Itt természetesen nincs sírvirág).

Tegyük mellé Kádár Katánk megfelelő jelenetét, ahol román pásztor vagy moinár gazda kerül a visszatérő ifjú elébe. „Molnár gazda, molnár gazda, Mi hír vagyon a faluba? Nincsen bizony ugyan semmi; Kádár Katát elvesztették... Vigy el engem épen oda... Neked adom pej paripám, Minden drága, ékes ruhám...”

Ha ezeknek a feltűnő egyezéseknek háttérében meghúzódó valóságos összefüggéseket akarjuk felderíteni, abból a tényből kell kiindulnunk, hogy balladánk legjellegzetesebb mozzanata, a *sírvirág német területen ismeretlen*. Van ugyan egyes balladáik végén valami hasonló: némelyik balladahős sírjából liúom nő, rajta felirat, hogy ártatlan volt, vagy hogy lelke az égbe szállt; de a halott szeretők porából kinőtt és összeölelkező virág vagy fa képzete hiányzik. Ezt maga a német összkiadás szögezi le egy gottschei, szlovéniai változattal kapcsolatban, ahol motívumunk szlovénból kölcsönözve a miénkel egyező formában jelentkezik: „...délslávból való kölcsönzésre kell gondolnunk, minthogy németben a Trisztán-mondán kívül hasonló módon nem kerül elő, s a különböző német Trisztán költeményekben is másképp alakul.” (D. Vlr. 9. sz.; I, 83) Angolban viszont kilenc különböző ballada igen sok variánsában találjuk meg, sőt egyikben-másikban még az utólagos letérés is előfordul, bár itt nem mindig indokolja a kegyetlen szülő, vagy az ellenség bosszúja. (Van úgy is, hogy egy klerikus töri le véletlenül.) Francia balladákban elég ritka és kopott: inkább a szeretők sírjára *ültetett* virágról van szó, amely összeölelkezik. Viszont az egész képzet legkorábban a francia Trisztánmondában jelentkezik, még a balladastílus megjelenése előtt. Náluk tehát csak utólagos kopásról lehet szó. Magának a Kádár Kata mesének részletei viszont nem mutathatók ki a francia balladákból. Ismét viszontlátjuk azonban őket a spanyolban és a portugálban.

A portugál Conde Nillo a király leányával esik szerelembe, az apa nem engedi őket egymásnak; meghalnak, sírjukból összeölelkező virág fakad, amit az apa letépet. Egy másik típusban, a Princeza peregrina-ban annyi val bonyolódik a történet, hogy a királyi udvarban nevelkedő szegény lovag elmenekül a király haragja elől, s más feleséget vesz. A királylány utánamegy, s mikor megtudja szeretője házasságát, meghal. Az ifjú is utánahal, s a sírvirágot itt a féltékeny feleség pusztítja el — tehát nő, ha nem is anya. A nemesjobbágy ellentét ott királyi sarj és egyszerű nemes ellentétében jelentkezik, csak fordítva, mert a lány az előkelőbb. A sírvirág már pontosan a magyaroknak megfelelően fordul elő: itt is egyiket az oltár mögé, másikat a templom bejáratához temetik. „Az egyikből ciprus nő ki, a másikkól narancs” (és hasonló sokféle változatban). „Egyik is nőtt, másik is nőtt, összeölelkeztek. A király megtudta, tüstént kivágatta őket. Az egyikből vér, a másikkól királyi vér folyt.”

Ennél a pontnál azonban a legtöbb portugál változatban új elem következik, amelyet az angolok nem ismernek: a levágott virágból két galamb támad, vagy a lányból galamb, a fiúból sas. Ezek néha a király vállára röpködnek és fülébe sugdossák, hogy a halálban sem válnak el egymástól, vagy

esőkolózva az égbe repülnek. Másutt elmosódottabb a madarak szerepeltetése a virág viszont egészen hasonló a mi képzetünkhöz: a két szeretőt a templom mellé temetik, s a lányból *fehér* jázmin lesz, a fiúból *vörös* róza (pontosan úgy, mint a magyarban: 4., 7., 10–11.,? 14., 16–7., 20.); „egymáshoz hajoltak, összeölelkeztek, oly magasra nőttek, hogy az égig értek. A világ minden madara, rájuk szállt dalolni, párosodni.”

Ezeket a madarakat a magyar hagyomány is ismeri, csak nem az erdélyi Kádár Kata szövegében, hanem a magyarországi Angoli Borbálában, ahol igen gyakori a sírvirág. Itt a következőképp találjuk a portugál motívumot: „Egyiket temették napkeletje felől, másikat temették napnyugotja felől. Egyiknek a sírján két szál rozmaring nőtt, másiknak a sírján két pár gilice kőtt” (Ghymes, Nyitra m.). „Az egyikön támadt fehér galambocska, a leányon támadt fehér kakasocska”, s tanulságot turbékolnak-kukorékolnak, hogy nem szabad a szeretőket elválasztani egymástól (Szeged vidéke). „Egyiknek a sírján két szál rozmaring szál, A másiknak pedig bús gelice sétál” s szintén a tanulságot turbékolja (Ricsé, Zemplén m.). Itt is megvan tehát a virág és a madár együttese, csak nem egymás után, hanem egymás mellett; ez már bizonyára romlás, mert a két-két rozmaring és galamb arra mutat, hogy nem egy sírból támadtak, hanem külön-külön kettőből. Hogy mennyire a Kádár Kata sírvirág-képzetéhez kapcsolódik ez a motívum, bizonyítja, hogy az északi területen, Nyitrától Beregig kilencszer találunk olyan formulát, hogy „Engemet tegyenek templom elejibe, Én kedves Dorkámat templom közepébe. A mi kisdedünket oltár elejibe”, ami a kápolna-virág egyéb mozzanatát őrzi. Ezenfelül találunk olyat mint: „Testem a testedvej egy sirba tevőgyön, A sírunk tetején két rozmaring nőjjön, Ott is kimutassa a szeretünket.” Sőt még a gyilkos anya is megjelenik: „A mi kisdedünk is oltár tetejiben! Három szál rozmaring Nyílt ki a fejében. Odament az anyja, Hogy majd leszakajtya. Menj innen, menj innen Te átkozott anya! Nem egyet öletél, Hármát veszejtettél”. S Baranyából is ismerünk két változatot, ahol az anya letöri a két sírvirágot, mire azok megszólalnak és megátkozzák. Tehát a Kádár Katából legalább is a sírvirág-motívum általánosan ismert volt Magyarországon is, sőt egy olyan momentumot is megőrzött, ami Erdélyben nem maradt fenn: a virágokkal együtt szereplő madarakat. S hogy ez nemcsak az Ibériai félszigeten, hanem Franciaországban is meg lehetett, azt bizonyítja egy gael-nyelvű breton ének vége: „Csodás látvány volt éjszaka, azután, hogy egy sirba temették a hölgyet úrával, látni, hogy új sírhalmukból két tölgy nyúlik a levegőbe; ágain két fehér galamb, oly ugrándozó, oly vidám! Ott daloltak hajnal hasadtáig, majd szárnyra keltek az ég felé.” Minthogy a számtalan angol sírvirágban ez a motívum hiányzik, csak a franciáktól kerülhetett hozzájuk.

Az olaszban olyan gyéren és elmosódottan van képviselve motívumunk, hogy e tárgyalásban figyelmen kívül hagyhatjuk.

Délszlávok közt viszont gazdag változatsort találunk a szeretők sírján kisarjadó virág motívumából, de egészen más történetbe ágyazva. Az ifjút anyja mással házassítja össze (nincs kimondva a gazdag-szegény, vagy előkelő és alacsonyorsú szerető ellentéte); a lakodalom alatt meghal, vagy öngyilkos lesz a fiú, kedvese pedig utána hal. Sírjukból két fenyő (fenyő és virág) támad és egymásra fonódik. Szlovénoknál mással erőltetett házasság helyett papnak megy a fiú. Találkozunk olyan megoldással is, hogy a legény az eljegyzés után nem jön a lányért, s ezért anyja máshoz erőlteti, de találunk még

egyebeket is, ahol többnyire egészen röviden van jelezve a szeretők elválás-tása. Egyedül a társadalmi különbséggel indokolt portugál-magyar mese hiányzik és az angollal közös részletek (bajt jelző kendő, fiú távollétében meghaló kedves, az ifjú visszatérése, kérdése, hogy „mi újság a várásban” és a vele kapcsolatos jelenet, valamint, hogy az ifjú hal kedvese után). Sőt a sírvirág is sokkal egyszerűbb a délszláv szövegekben, mint a portugál-magyar: nincsenek a madarak, nincs a letörítés, a goncsz szülő síron túl tartó gyűlölete. Többször el is marad teljesen az elbeszélésből.

Akik olasz novellákból magyarázták balladánkat délszláv közvetítéssel, figyelmen kívül hagyták ezeket a körülményeket, mivel más útvonal olasz és magyar közt nem volt elképzelhető. Viszont az olasz novellák is csak nagy általánosságban hasonlítanak balladánk meséjére, liányoznak belőlük is a portugál és angol balladák részlet-egyezései. A délszláv mesevázak pedig annyira eltérnek a miénktől, hogy ha nem volna a sírvirággal való befejezés, semmi kapcsolatuk sem volna balladánkkal, s mikor ez a motívum néha el is marad belőlük, meg is szűnik vele minden hasonlatosságuk.

Még távolabbi a meséje a bolgárok megfelelő énekeinek. Itt néha már két-három sor mondja csak el, hogy a szeretők nem lehetnek egymásé; vagy kígyómarástól hal meg a leány; néha mostohája mérgezi meg. A sírvirágban azonban közelebbi vonások is feltűnnek és kétségtelen kapcsolatot árulnak el a magyarral. A két szeretőt templom előtt és mögött temetik el (sokszor azonban a falu elején és végén), s Gyulainé kegyetlensége is megjelenik átalakult formában: a mostoha forró vízzel öntözi a lányból kinőtt virágot. Egyetlen változat szerint pedig madarak szállnak fel a virágból az ég felé, néha azonban csillagokká lesznek és felroppennek az égre.

Hasonló kapcsolat áll fenn a szlovák balladákkal. A történet csak abban egyezik a Kádár Katával, hogy két szerető nem lehet egymásé és meghalnak. Egy anya nem engedi lányát kedveséhez, „befalaztatja” — mondja a szöveg. De a későbbiek során a lány él s anyja nem engedi, hogy meglátogassa a bánatában meghalt legényt ravatalán. Végül mégis csak eljut hozzája és meg is hal holtste fölött. Ezután következik a miénkhez hasonló sírvirág: egyiket temették a templom egyik oldalára, másikat a másikra. Rozmaringszál és aranycs tulipán nő ki belőlük, s a templom felett összefonódik. A lány anyja sarlóval elmetszette őket, mire vér cseppent a szárukból. Az anya megbánva tettét, megátkozza magát. Itt is kitetszik még az összefüggés a magyarral a mozzanatokban szegényebb előtörténet ellenére is, a sírvirággal kapcsolatos jelenetben. Hasonlóképpen halvány a rokonság az orosz énekek előtörténeteivel, s többé-kevésbé rokon bennük a sírvirág.

Az északi és déli szlávok balladája, úgy látszik, a magyarból csak a sírvirágot vette át, mely az egymásért meghaló szerelmesek porából nőtt, előtörténetül pedig ennek az alapötletnek vagy csak tartalmi kivonatát csatolták, vagy különböző saját leleményű meséket. Fordítva nem történhetett az átvétel, mert mindegyikből éppen azok az elemek hiányoznak, vagy csak hiányosan, megfakulva találjuk bennük, amelyek a magyart a portugálhoz és angolhoz kapcsolják.

Meg kell azonban említenünk, hogy nekünk, magyaroknak is van ilyen vázlatosabb formánk: a Moldvában nemrég felfedezett Magyarai császár Lázár fia és egy régóta ismert dunántúli szöveg, a Dömötör János úrfi (lásd B. alatt a felsorolásban). Az utóbbi azonban műköltői fogalmazás nyomait viseli magán és KÖVÁRY kétes hitelű gyűjtéséből származik. Amennyiben ez csak

a fogalmazás sajátosságaira korlátozódnék és a mozzanatok hitelesek volnának, (aminek különben megvan a valószínűsége), akkor ez lehetne az összekötő kapocs a Kádár Kata és a szomszédnépi formák között. Itt még megvan a nemesúrfi és jobbágylány szerelme, de a továbbiak szinte csak kivonatban: anyja nem egyezik bele szerelmébe, bujdosni indul, a lánnyal találkozik, magával viszi s együtt halnak meg; sírjukon kivirul egy tulipán. Mindez öt négysoros strófában! A moldvai ugyanilyen vázlatos s társadalmi különbségről nincs szó benne. Az anyag csekély volta nem engedi eldönteni, hogy magyar eredetű formával van-e dolgunk, amely a Kádár Katával párhuzamosan élt nálunk, mint egy rövidített forma, vagy szomszédaink egyszerűbb meséjű valamelyik változatának átvétele.

Az utóbbi lehetőség ellen szól a moldvai balladánál az, hogy éppen a románból magyarázható legkevésbé. Egyetlen szomszédnép van ugyanis, amelynek megfelelő énekei többet tartalmaznak a Kádár Kata mesemozzanataiból is, s ez a román — tehát a Magyar császár éppen náluk nem talál megfelelő párjára. Náluk is megvan a színéthyagó kendő (megolvad rajta az arany), s megvan a kedves *tóba*-öletése is; a férfi itt is visszatér katonaságból a jelre, faluszéi pásztortól tudja meg, hogy kedvesét atyja megölette; utána ugrik a tóba. Kiemelik, kolostor mellé temetik őket, s a belőlük támadó sírvirág a kolostor felett összekapcsolódik. Különbség viszont, hogy férjről és feleségről van szó, s a férjnek hadba kell mennie; néha az anyós végez a menyecskével, s ilyenkor tulajdonképpen a Kegyetlen anyós kezdetével indul a történet. Az apa tette semmivel sincs indokolva, s a császár véteti ki a holttesteket a pásthor jelentésére. Társadalmi különbség nincs — hiszen egymásé is lett a két szerető —, ezért nem is folytatódik a sírvirág leszakításával az elbeszélés, s madárrá válásnak sincs nyoma. Csupa olyan jellegzetes különbség, amely eltávolítja a románt a nyugati formáktól. Viszont a magyarral kétségtelenül összefűzik a felsorolt egyezések, amelyek közt a tóbaölés és a holttestek kiemelése csak a magyar fogalmazásban fordul elő, s már a Telamon széphistória is tartalmazza. Ezek szerint a román formát csakis a magyar származékának tarthatjuk, annál is inkább, mivel nagyrésze a Kárpátokon belüli gyűjtés.

Mindezek a szomszédnépi változatok csak a magyarból magyarázhatók tehát, s nem vernek hidat a magyar, portugál és angol ballada közé.

Kellett tehát lenni egy francia balladának, amely közvetítette a déli és nyugati szomszédhoz, valamint hozzánk is a különböző elemeket; amelyben megvolt a társadalmi különbség, a szerelem akadályai, mint nálunk és a portugálban, az ifjú elbujdosása, mint nálunk, az angolban és más beállítással a portugálban; a visszatérő ifjú kérdezősködése és ruha-ajándékozása (cseréje), mint az angolban és magyarban; valamint a sírvirág a madarakkal és a bosszúálló anyával (apával, feleséggel), ami különböző elemeivel maradt fenn a portugálban, angolban és bretonban. A tóbaölés mozzanata pedig továbbra is a Bernauer-monda utólagos hatásának látszik, amit eléggé megmagyaráz ennek a népszerű történetnek XVI. sz.-i református prédikációs könyvben való előfordulása.

A francia ballada meglétét az is valószínűsíti, hogy az említett angol balladák egyike, ahol a koldussal váltott ruha jelenete szinte szószerint egyezik a magyarral, egy műköltői eredetű történettel is egyezik (*Gest*-el, illetve *romance*-al), amely mind az angoloknál, mind a franciáknál fennmaradt XIII–XIV. századi kéziratokban. (Lásd CHILD 17. sz., I, 188–93.) Jele-

netünk a francia szövegben szintén megvan. Nyilván egy ilyen terjedős—kalandos verses regénynek mese-anyagából alakult egy rövid francia ballada, amelynek felépítését és részleteit Kádár Kata története tartotta fenn, a franciáknál pedig feledésbe merült. Az angoloknál azonban máig fennmaradtak részletei rokontárgyú balladákban, s ott emléket megőrizte a benne előforduló francia név is: Nancy Belle — a szép Nancy.

Befejezés

Ezzel lezártuk a közvetlenül és közvetett úton francia-eredetűnek nyilvánítható szövegeink sorát. Ez a lezárás természetesen még nem végleges. Több balladánknak és rokonjellegű népdalunknak van olyan európai rokonsága, amely sejteti, hogy a jövő kutatás hasonló eredményre juthat velük kapcsolatban, sőt olyan is, amelyről már ma is nagy valószínűséggel ki lehetne mutatni ugyanezt az eredményt a fentieknél bonyolultabb eljárással. Ezekkel azonban nem akarom bizonytalanná tenni az eddigi eredmények körvonalait. Az eddigiekből is elég meggyőző méreteken bontakozik ki egy összefüggő, francia-eredetű réteg képe a magyar balladakincsben.

Ilyen méretű hatás természetesen további jelenségekben is megmutatkozik. Ilyen mindjárt a balladai formának egy sajátos vonása, a sorismétlés. Lükő Gábor mutatott rá (a Néprajzi Társaság előtt tartott előadásában), hogy a sorismétlés a neolatin népek közös formai sajátossága, s szerinte a magyarok is a románoktól vették át, mert főleg a románokkal vegyes területen élnek vele. Ez bizonyos mértékig igaz is, mert Erdély és Moldva egyes vidékein lírai szövegekben is következetes sorkettőzés érvényesül. Azonban balladáinknak ez általános tulajdonsága, magyarországi területeken is él, ahol lírai és egyéb szövegekben nyomát sem találjuk. (Pl. baranyamegyei Fodor Katalinában vagy a pécsi Szálláskereső Jézusban. CS—V 63—4., 19. sz.) Következetes sorkettőzés van azonkívül orosz és szlovák balladákban is. (Lásd CSERNÜSEV több darabját — pl. 36. sz-t — és Slov. sp. számos darabját.) Azonban nemcsak egyszerű sorkettőzés van balladáinkban, hanem az előző versszak utolsó sorával való kezdés a következő versszakban: „Fölöltözött ruhájába, Ugy vágtatott hazájába. Ugy vágtatott hazájába, Bíró uram udvarába” (Keszthely, Mónár Anna) „Angoli Borbála kis szoknyát varratott, Elül kurtábbodott, hátul hosszabbodott. Elül kurtábbodott, hátul hosszabbodott. Szép karcsu dereka egyre vastagodott...” sőt, különösen hosszabb sorokban, 12-esekben az utolsó félsor megismétlése a következő sor elején, ami lényegében az előbbivel azonos. Például: „Kiment a kisasszony arany-székre ülni, Aranyszékre ülni, arany inget varrni... Kisasszony, kisasszony nem látok én senkit, Nem látok én senkit, nem látok én semmit... Bárcsak isten adná: míg ide jönne nek, Míg ide jönne nek ki is terítnének!” (Ung m.)

Ez mind jellemző vonása a francia balladáknak. Azoknak ugyanis háromféle gyakori formája létezik. 1) sorismétlések különböző belső és záró refrénnel keverve. Pl. La Pernette se lève Trala lalala la Tralala la londeri ra La Pernette se lève Deux heures d'avant jour, Deux heures d'avant jour — Deux heures d'avant jour. 2) Az egyszerű sorkettőzés, vagyis egy versszak két-két ismételt sorból áll. Ez igen gyakori az úgynevezett complainte típusban; azokat rendszerint 8 szótagos sorokból álló nem táncszerű dallamra énekelik ilyen formában. 3) Két sor egy versszak, refrénnel vagy refréntelenül, s a megismételt második sor alkotja a következő versszak első sorát. Pl. Der-

rier chez nous Y a-t-un ptit bois. Nous y allions cueillir des noix. Nous y allions cueillir des noix, J'en cueillis deux, j'en mangis trois stb. Balladáinknak ezt a formai sajátosságát tehát szintén kapcsolatba hozhatjuk a francia népköltéssel.

Tudnunk kell azonban, hogy az utolsó felsor megismétlése a következő sor elején gyakori a bolgárban is és egyes horvát vidéken is (ŽGANEC zagorjei gyűjteményében például). Úgy látszik, hogy inkább a balladákban fordul elő a bolgároknál, s teljesen hiányzik mindkét nép hőseinek, a legtisztábban nemzeti formájú epikából, sőt szlovákoknál, morváknál és ukránoknál is felbukkan a teljes sorkettőzés mellett (Slov. sp. II. 737. sz. = a magyar Útközben haldokló menyasszony és BARTOŠ—JANÁČEK 17. sz. = a magyar Komáromi szép lány, KOLBERG Pokucie II, 194 359. sz. = Három árva). GÁLDI László figyelmeztet rá, hogy az obiugor verselésben szintén gyakori. Nem lehetetlen tehát, hogy régi magyar verselési sajátosság volt az ismétlésnek ez a formája, s a hasonló francia stófaszerkezetek hatása alatt a balladában közhellyé vált — helyenként szomszédainknál is. Ez a kérdés azonban még alapos vizsgálatra szorul, mielőtt a végső szót kimondhatnánk benne.

Nem lehet elképzelni ilyen méretű kapcsolatot dallamátvétel nélkül sem. Ilyen irányban még elég kevés eredményt tudunk felmutatni, de egy igen meggondolkodtató példánk máris van, ez a Roi-Renaud-hoz kapcsolódó francia dallam, ami nálunk egyszer a halálatáncoltatáshoz, egyszer a lófar-kához kötött lányhoz, két esetben pedig az Angoli Borbálához, tehát mindig francia balladához kapcsolódva került elő. (Lásd cikkemet: NÉ 1958, 155.)

A továbbiakban ennek a francia-eredetű rétegnek keletkezéséről, magyar földre való kerüléséről szeretnék néhány szót szólni.

Egy pillantás a térképre (273. l.) meggyőzhet bárkit, hogy a középkori Magyarország területén jelentékeny francia települések voltak a 12–16. században. Legfontosabbak és legnagyobb számúak Észak-Magyarországon, kisebb részt Bihar vármegye területén, elszórva azonban majdnem mindenütt az országban. Van ezek között olyan, amelynek neve középkori francia szóból ered s elárulja alapítói nemzetiségét — ilyen például Tállya < taille, annyi mint irtás, vágás, vagy Mecsedelfalva, melynek középkori neve, Mytschelet tehát a Michel kicsinyítéséből keletkezett. Egész sora van aztán az oklevelekből és más forrásokból (pápai tizedlajstrom, pápai legátus jelentése. Rogerius éneke a tatárjárásról stb.) megállapítható francia falvaknak és városrészeknek. A francia, vallon nyelv használatára még a 16. század elejéről is van adatunk.

Fontosabb még ennél is, hogy telepeseink és nyugati rokonaik között, illetve Magyarország és Franciaország, valamint Belgium között bizonyos időken igen élénk volt az érintkezés, s ennek nyugaton is megvannak a nyomai. BÁRCZI Géza, középkori francia kapcsolataink összefoglalója, különösen a belgiumi magyar vonatkozásokat kutatta fel Liège tartomány kiadott okleveleiben. Kiderült, hogy a 14. század folyamán Liège városában és a tartomány különböző pontjain voltak „Magyar”-nak nevezett helyek, utcák, emberek — még hozzá városi tanácsosok, polgármesterek is — ami arra vall, hogy a Liège-i polgároknak szoros kapcsolataik lehettek a magyarokkal, sőt, talán magyarok is kerültek közéjük. Ezt alátámasztja egy vallon néprajzi kifejezés, olyasféle jelentésben, hogy „magyarul beszélni” aminek mai értelme az, hogy „idegen, furesa nyelven beszélni, dadogni”. Hallaniok kellett magyar szót azoknak, akik ezt a jelentést adták a „hongre-hanke” kifejezésnek.

Esztergom 13. századi életében ki is mutatható ez az élénk kapcsolat. MEZEY László mutatott rá, hogy 1272-ben egy ganti kereskedő „a kövér Jean” egy esztergomi polgártól szőlőt fogad el tartozásai fejében, s hogy egy posztó újfajta közkeletű neve „ganti” volt, ami még latin oklevelekbe is így kerül bele, mint magyar vendégszó. S a század elején már megjelenik a város társadalmi életében a flandriai vallási és szociális mozgalomnak egy fajtája: a beginizmus a legtipikusabb flandriai formában. Mindez élénk, közvetlen kapcsolatokra utal. Pedig egyelőre francia vonatkozásban csak egy vallon tartomány nem is teljes forrásanyagának feldolgozása történt meg; magyarországi vonatkozásban is várhatunk további eredményeket az új szempontú kutatástól.

Nagy Lajos aacheni kápolnája, mely magyar zarándokok számára épült, szintén erről az érintkezésről tanuskodik. Francia balladákban (sőt még portugálban is) nyoma van a francia-magyar kapcsolatnak: a főszereplő gyakran a magyar király, magyar király fia; a kis dobos pl., akitől a király meg akarja tagadni lánya kezét, arra hivatkozik, hogy apja az angol király, anyja a magyar királyné. A franciáknak telepeseink révén ugyanúgy szomszédai voltunk, mint a spanyolok vagy angolok. A magyar király, mint fogalom, csak a középkorban lehetett ismeretes és elterjedt Európában, mert a 16. század közepétől fogva, amióta Habsburg uralkodóink vannak, azok a külföld előtt nem magyar királyi minőségben szerepeltek, hanem mint osztrák illetve német császár. A középkori magyar királyság viszont igen tekintélyes és ismert volt Európában. Nem véletlen az sem, hogy Villonnak a különböző nemzetek női szépségéről írt versében a franciákkal szomszédos nemzetek valamint a klasszikus olvasmányokból ismert görög és egyiptomi mellett egyedül a magyar szerepel a felsorolt népek között.

A 14. század végéig jelentkező sűrű érintkezés franciák és magyarok között a 15. század folyamán erősen meggyérült, annyira, hogy egy 1447-ben Eger-vidékről Liègebe érkező vallon zarándok-csoport már óriási feltűnést kelt „tökéletes liégi francia” beszédével, s eredetüket okiratokban kezdi kutatni. Elvben azonban, a francia hatás lehetősége fennáll a 15. század végéig; a 16. század elejének zavaros viszonyai azonban, majd az utolsó francia nyelv-szigetek felszívódása végett vetett a további kölcsönzés lehetőségének.

Ha tehát balladáink átvételének idejét akarjuk meghatározni, a fentieket kell szem előtt tartanunk. Hazai francia telepeseinktől a magyarsághoz elvileg legkésőbb a 15. sz. végéig kerülhettek át balladáink; azonban Franciaországból Magyarországra legkésőbb a 14. század végéig kellett eljutniuk. A 15. századi, esetleges gyér érintkezés már nem lehetett alkalmas ilyen nagy mennyiségű néphagyomány-anyag átvételére, amit csakis sűrű, közvetlen érintkezés indokolhat. Az átvétel kezdetének időpontja viszont ebből még nem állapítható meg, minthogy az első telepések megjelenésükkor már hozhattak magukkal balladát, amennyiben akkor már léteztek balladák; az átvett szövegek franciaországi keletkezésére pedig még kevésbé vonhatnánk következtetéseket, minthogy telepeseink hozhattak volna magukkal esetleg már régen meglevő balladákat is. Így a terminus post quem-et majd más megfontolások alapján kell megállapítani.

A hatás felső határának helyességét az is igazolja, hogy nem találjuk az átvételek közt azokat a balladákat, amelyek a 15. század végén megjelennek francia kéziratokban, amelyek tehát annak az időnek legnépszerűbb darabjai lehettek s máig a legnépszerűbb francia balladáknak számítanak:

a Roi Renaud, Pernette, Lajos király lánya és hasonlók. (Lásd PARIS-t, GEROLD-t.) Elképzelhetetlen, hogy olyan méretű kölesönzés esetén, mint amilyent a fentiekben megismertünk, épp ezeket a legnépszerűbb balladákat ne terjesztették volna el köztünk francia honfitársaink, ha már akkor is meglettek volna, amikor a többi balladát átadták nekünk. Ez egyfelől azt bizonyítja, hogy a 15. sz.-i feljegyzések nem egy-két vagy több évszázada élő szövegeket rögzítettek, hanem a 15. század közepe felé kialakult és divatossá lett énekeket; másfelől, hogy amiket mi átvettünk, azok korábbiak, a 14. század folyamán már meglettek. Így igazolódik a francia kutatóknak az a véleménye is, hogy a Porcheronne pl. — amiből a mi „Kegyetlen anyós” történetünk lett — korábbi változata ugyanannak a témának, amelynek későbbi feldolgozása a „Germine”, mert az már nem került el parasztságunkhoz. Igen régi rétegre vall átvételeinkben az a tény is, hogy sok köztük az olyan ballada, amely nálunk is, franciáknál is teljesen kopottan, alig egy-két változatban él, vagy franciaországi meglőte már csak kikövetkeztethető.

Az elmondottak alapján a francia kutatásnak is majdnem kétszáz évvel korábbra lehet tennie balladaköltészetük kialakulását, amit eddig igen kritikusan csak a 15. század végétől számítanak, az első feljegyzések megjelenésétől. A magyar kutatás pedig még többet nyer, mert nálunk Solymossy 17. századi időmeghatározásai annyira megkötötték a kutatást, hogy még a 16. sz.-ra is alig mertek helyezni egy-egy balladát. Természetesen ténybeli fogózó nélkül nem is volt rá lehetőség. Most megvan a fogózónk, amellyel balladáink zömét az Anjouk Magyarországra helyezhetjük el.

Ez még másra is felhívja figyelmünket. Arra ugyanis, hogy a középkori magyar birodalom szervezete, nemzetközi kapcsolatai lehetővé tették, hogy népünk közvetlenül vehessen át műveltségi javakat a messzi nyugatról, s ne szoruljon rá arra, hogy a közbeeső népek adják tovább neki. A „kulturlejtő” elmélete ebben a korban még parasztságunkra sem alkalmazható; az Árpádok, Nagy Lajos, Mátyás Magyarországon parasztságunk itthon érintkezett a francia szellemmel, s műveltségét francia minták szerint alakíthatta, átnyúlva a közbeeső népek feje felett.

VARGYAS LAJOS

Köszönetet mondok mindazoknak, akik munkámat segítették. Legnagyobb köszönettel tartozom a Deutsches Volksliedarchivnak és vezetőjének, SEEMANN Erich professzornak, hogy ösztöndíjjal lehetővé tette a náluk felhalmozott német balladák és európai változataik tanulmányozását. E lehetőség és sok személyes felvilágosításuk nélkül munkám fáradságosabb és tökéletlenebb lett volna. Hálásan köszönöm BAUD-BOVY Samuel-nek és VAKARELSZKI Hrisztonak könyve szíves megküldését, az előbbinek több görög vonatkozású útmutatását, BOGLÁR Lajosnak portugál, katalán és spanyol gyűjtemények közös átnézésének és fordításának fáradságos munkáját, VUJICSICS D. Sztojánnak és családjának sok szíves útbaigazítását és a délszláv irodalom felkutatásában nyújtott segítségét, számos könyve kölcsönzését, NÉMETHY Lajosnak, DOMOKOS Pál Péternek és NAGY Lajosnak több délszláv és román szöveg lefordítását, s TŐKEI Ferencnek felvilágosításait valamint tanulmánya megküldését.

Az idézett művek jegyzéke

A *-gal jelletteket nem tudtam elérni, csak anyaguk egyes részeit használtam fel idézet alapján. A + -el jelölteknél a DVA-ban levő másolatot vagy fordítást használtam az idézett műből.

AARNE, A.—THOMPSON, S.: *The Types of the Folk-Tale*. FFC 74. Helsinki, 1928.

ABAFI L.: *A halhatatlanság eszméje a népköltészetben*. 1876. Kisf. Társ. Évlapjai 12, 169—205. (1.)

ABAFI L.: „Dömötör János úrfi” című balladáról. Figyelő 1, 29—37. 1876. (2.)

ABAFI L.: *Két magyar népballada*. Kisf. Társ. Évlapjai 12, 131. 1876. (3.)

ABAFI L.: *Szép Orszébet*. Figyelő 18, 27—33. 1885.

ALECSANDRI, V.: *Posii populare ale românilor*. Bucuresci, 1866.

ALEXICS Gy.: *Vadrózsapör*. Ethn. 1897, 73, 184, 279, 362.

AMMAN, H.: *Die französischen Südostwanderungen im Rahmen der Mittelalterlichen französischen Wanderungen*. Südostforschungen 14, 406—428. 1955. 2. Halbbd.

AMPÈRE: *Instructions relatives aux Poésies populaires de la France*. Paris, 1853.

ANDERSON, W.: *Fabula* 2, 297—300. 1959. (PIRES DE LIMA könyvének ismertetése.) *Antologie de literatură populară*. I. Poezia. București, 1953.

ARBAUD, D.: *Chants populaires de la Provence*. 1—2. Aix, 1862—4.

(ARNAUDOV) АРНАУДОВЪ, М.: Народни песни и приказки отъ с Своя. SbNU 38. 1930.

(ARNAUDOV) АРНАУДОВЪ, А.: Фолклоръ отъ Еленско. SbNU 27. 1913.

A—V = АНГЕЛОВЪ, Б.—ВАКАРЕЛСКИ, Х.: Снѣки изъ невиделица. Книга на българската народна балада. Széflia, 1936.

(ASZTANOVA) АСТАХОВА, А. М.: Билины севера. Moszkva—Leningrad. 1. 1939. 2. 1951.

AUNER M.: *Latinus*. Századok 1916, 28—41.

B = BARTÓK B.: *A magyar népdal*. Bp. 1924.

BABUDRI, F.: *Fonti vive dei Veneto-Giuliani*. Milano, 1926.

BAJZA J.: „Bankó leányá”-nak nyugat-magyarországi horvát változata. Irodalomtörténet 1934, 9—20.

BARBEAU, M.—SAPIR, E.: *Folk Songs of French Canada*. New Haven, 1925.

BARBI, M.: *Saggio di canti popolari pistoiesi*. Archivio per lo studio delle tradizioni popolari pistoiesi. 8. 1889.

BARBILLAT, É.—TOURAINÉ, L.: *Chansons populaires dans le Bas-Berry*. 1—5. Paris, 1930—31.

BARTALUS, I.: *Magyar népdalok. Egyetemes gyűjtemény*. 1—7. Bp. 1873—96.

BARTOŠ, F.: *Národní Písň Moravské*. Brunn, 1889.

BARTOŠ, F.—JANÁČEK, L.: *Národní písň moravské v nově nasbírané*. V Praze, 1901.

BARTOŠ, F.—JANÁČEK, L.: *Kytice z národních písň moravských, slovenských i českých*. 4. kiad. Praha, 1953.

BAUD-BOVY, S.: *La chanson populaire grecque du Dodécanèse*. 1. Les textes. Paris, 1936.

BAUD-BOVY, S.: *La strophe de distiques rimés dans la chanson grecque*. *Studia Memoriae B. Bartók Sacra*. Budapest 1956, 355—73.

BÁRCZI G.: *Quelques documents sur les premières colonies françaises en Hongrie*. *Revue des Études Hongr.* 7, 113. 1929.

BÁRCZI G.: *A középkori vallón—magyar érintkezésekhez*. Századok 1937, 399—416.

BÁRCZI G.: *A magyar nyelv francia jövevényszavai*. Bp. 1938. A M. Nytud. Kézik. I. 12. fa BÄSZEL E.: *Bernauer Ägnes a német költészetben*. EPhK. 1906, 586, 680, 723.

BEAUQUIER, C.: *Chansons populaires recueillies en Franche-Comté*. Paris, 1894.

BEAUREPAIRE, E. de: *Étude sur la poésie populaire en Normandie et spécialement dans l'Avranchin*. Avranches-Paris, 1856.

BELDEN, H. M.: *Ballads and Songs Collected by the Missouri Folk-Lore Society*. The University of Missouri Studies. Vol. 15. Number 1. 1940.

BERNONI, D. G.: *Canti popolari veneziani*. Venezia, 1872.

BERNONI, D. G.: *Nuovi canti popolari veneziani*. Venezia, 1874.

BERNONI, D. G.: *Tradizioni popolari veneziani*. 1—3. Venezia, 1875.

BN = BERZE NAGY J.: *Baranyai magyar néphagyományok*. 1. Pécs, 1940.

(BEZSONOV)* БЕЗСОНОВЪ, П.: Калѣки переходные. Сборник стихов и исследований. 1—2. Moszkva, 1861—4.

BIBICESCU, J. G.: *Poesii populare din Transilvania*. Bucuresci, 1893.

Bilten Instituta za Proučavanje Folkloru Sarajevo. 2. sz. 1953.

BLADÉ, J.-F.: *Poésies populaires de la Gascogne*. 1—3. Paris, 1881—2.

BLAŽINČIĆ, V.: *Narodne pjesme sakupio ih u Slavonii*. Petrinja, 1920.

- BOGIŠIĆ, V.: *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*. Biograd, 1878.
- BOJATZIDES, * M. M. K.: *Das neugriechische Volkslied. Κόνη ταξιδεύτρια*. Berlin, 1911. Mitteil. des Seminars für oriental. Sprachen. 14/2., 207—210.
- BOLZA, G. B.: *Canzoni popolari comasche*. Wien, 1867. Sitzungsber. Akad. Phil.-Hist. Kl. 53.
- (BONCSEV)* БОНЧЕВЪ, Н.: Сборникъ отъ Български народни песни. Varna, 1884.
- BRAGA, T.: *Romanceiro geral portugez*. 2. ed. Lisboa 1. 1906. 2. 1907.
- BRĂILOIU, C.: *Cântece bătrânești din Oltenia, Muntenia, Moldova și Bucovina*. București, 1932.
- BRONSON, B. H.: *The Traditional Tunes of the Child Ballads with Their Texts, according to the Extant Records of Great Britain and America*. Princeton, 1959.
- BUCHON, M.: *Noëls et chants populaires de la Franche-Comté*. Salins, 1863.
- BUD, T.: *Poezii populare din Maramureș*. București, 1908.
- BUJEAUD, J.: *Chants et chansons populaires des provinces de l'Ouest, Poitou, Saintonge, Aunis et Angoumois*. 2. ed. 1—2. Niort, 1895.
- BUGARINOVIĆ, M.: *Sarajke. Srpske narodne ženske pjesme*. Mostar, 1904.
- (BUKORESLIEV) БУКОРЕШЛИЕВЪ, А.: Средно-Родопски песни. SbNU 39. 1934.
- (BURMOV) БУРМОВЪ, А.: Народни умотворения отъ с. Белачеркова (Търновско). SbNU 38.
- BVA = *Berliner Volkslied-Archiv*. Institut für deutsche Volkskunde Berlin.
- CĂNDREA, J. A.—DENSUSIANU, O.—SPERANȚIA, T. D.: *Graiul nostru*. Texte din toate părțile de români. 1—2. București, 1906—8.
- CANTELOUBE, J.: *Anthologie des chants populaires français*. 1—4. Paris, 1951.
- ČERNÍK, J.: *Zpěvy moravských kopaničářů*. Praha, 1908.
- CHILD, F. J.: *English and Scottish Popular Ballads*. 1—5. Boston, 1882—98. Új kiad. 1956.
- (CICELKOVA) ЦИЦЕЛКОВА-БОЖКОВА, З.: Български народни песни от Средногорieto. 1. дял. Песни от Копривница. 2. дял. Песни от с. Всинялово. SbNU 46. 1953.
- COSSIO, J. M. de — SOLANO, T. M.: *Romancero popular de la Montaña*. Santander. 1. 1933. 2. 1934.
- CUSSEMAKER, * E. de: *Chants populaires des Flamands de France*. Gand, 1856.
- CREIZENACH, W.: *Geschichte des neueren Dramas*. Halle, 1893. 1. Sotternie.
- CS—V = CSANÁDI I.—VARGYAS L.: *Röplül páva, röplül. Magyar népballadák és balladás dalok*. Bp. 1954.
- (CSEHLAROV) ЧЕХЛАРОВЪ, А.: Народни умотворения записани преди Освобождението отъ разни места. SbNU 26. 1912.
- (CSERNŮSEV) ЧЕРНЫШЕВ, В. И.: Русская баллада. Leningrad, 1936.
- (CSOLAKOV)* ЧОЛАКОВЪ, В.: Български народен сборник. Ч. I. Belgrad, 1872.
- (CSUBINSZKI)* ЧУБИНСКИЙ, П. П.: Труды этнографическо-статистической экспедиции в западнорусский край... Югозападный отд. Материалы и исследования. 1—5. Sanktpeterburg, 5. köt. 1874.
- CZERNIK, Stanisław: *Polska epika ludowa*. Wrocław—Kraków, 1958.
- D = DÁNOS, E.: *A magyar népballada*. Bp. 1938.
- DAVENSON, H.: *Le livre des chansons ou introduction à la connaissance de la chanson populaire française*. Neuchâtel, 1944.
- DECOMBE, L.: *Chansons populaires recueillies dans le département d'Ile-et-Vilaine*. Rennes, 1884.
- De la GRUYÈRE: *Chants et contes populaires*. Romania 1875, 195—252.
- DELZANGLES, F.: *Folklore Cantalien. Chants populaires d'Auvergne*. Aurillac, 1910.
- DÉGH Kálm. hgy. I. = KÁLMÁNY Lajos népköltési hagyatéka. Szerk. ORTUTAY Gy. 1. Történeti énekek és katonadalok. Sajtó alá rendezte..... a jegyzeteket készítette (1—112. sz. dal) DÉGH Linda. Bp. 1952.
- DgF = *Danmarks Gamle Folkeviser*. Udgivne Svend Gruntvig, 1853—
- DJORDJEVIĆ, V. P.: *Srpske narodne melodije*. (Južna Srbija.) Skopje, 1928.
- DOBŠINSKI = *Slovenské národní piesne*. 4. (Sbierka Dobšinského.) Turc. Sv. M. 1874.
- DOBŠINSKÝ : *Prostonárodní povesti*. * I.
- DOMOKOS PÁL Péter: *A moldvai magyarság*. 3. kiad. Kolozsvár, 1941.
- DONCIEUX, G.: *Le romancero populaire de la France*. Paris, 1904.
- DOZON, A.: *Bulgarski narodni pesni*. — *Chansons populaires bulgares inédites*. Paris, 1875.
- DÖMÖTÖR, S.: *Szalai Veronka balladája*. — *Büki népmesék*. Szombathely, 1954.
- DVA = *Deutsches Volksliedarchiv* kéziratok anyaga.
- D. Vlr. = *Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien*. Hrsg. vom Deutschen Volksliedarchiv. Bd. 1—3. Hrsg. von J. Meier. Bd. 4. Hrsg. von E. Seemann. Berlin, 1935—1959.

- EA = Kéziratok anyag a budapesti Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában.
- ERBEN,* K. J.: *Pisně národní v Čechách*. 1842. (2. kiad. 1852—6.)
- ERBEN,* K. J.: *Prostonárodní české písně a říkadla*. V Praze, 1864.
- E—B = ERK, L.—BÖHME, F. M.: *Deutscher Liederhort*. 1—3. Leipzig, 1893.
- ENTWISTLE, W.: *European Balladry*. Oxford, 1939.
- ENTWISTLE, W. J.: *New Light on the Epic-Ballad Problem*. JAF 1949. vol. 62. No. 246, 375—81.
- ERD = ERDÉLYI J.: *Magyar népdalok és mondák*. 1—3. Pest, 1846—8.
- ET SZ = GOMBOCZ Z.—MELICH J.: *Magyar etymologiai szótár*. Bp. 1914—
- FARAGÓ J.: *Romániai magyar népballada-kutatói eredmények és feladatok*. Kézirat. Kolozsvár, 1956. okt.
- FERRARO B. M. = FERRARO, G.: *Canti popolari del Basso Monferrato*. Palermo, 1888.
- FERRARO Ferrara = FERRARO, G.: *Canti popolari di Ferrara, Cento e Pontelagoscuro*. Ferrara, 1877.
- FERRARO, G.: *Canti popolari monferrini*. Torino—Firenze, 1870.
- FERRARO Spigolature⁺ = FERRARO, G.: *Spigolature di canti popolari parmigiani e monferrini*. Archivio per la tradizione popolare. 9. 1890.
- FLEURY, J.: *Littérature orale de la Basse-Normandie (Hague et Val-de-Saire)*. Paris, 1883.
- GAGNON, E.: *Chansons populaires du Canada*. Québec, 1900.
- GEIBEL, E.—SCHACK, A. F. von: *Romanzero der Spanier und Portugiesen*. Stuttgart, 1860.
- GEROLD, T.: *Chanson populaires des XVe et XVIe siècles avec leurs mélodies*. É. n.
- GIANANDREA, A.: *Canti popolari marchigiani*. Roma—Torino—Firenze, 1875.
- GIANNINI, G.: *Canti popolari della Montagna Lucchese*. Torino, 1889.
- GIANNINI Padovani* = GIANNINI, G.: *Canti popolari padovani*. Archivio per la tradizione popolare. 11. 1892.
- GIUGLEA, G.—VÁLSAN, G.: *Dela români din Serbia*. București, 1913.
- (GOLOVACKIJ) ГОЛОВАЦКИЙ, Я. Ф.: *Народные песни галицкой и угорской руси*. 1—3. Moszkva, 1878.
- GR = GRAGGER, R.—LÜDEKE, H.: *Ungarische Balladen*. Berlin—Leipzig, 1926.
- GRAGGER, R.: *Magyar népballadák*. (Sajtó alá rendezte Gálos Rezső.) Bp. 1927.
- GREGUSS A.: *A balladáról és egyéb tanulmányok*. Bp. 1886.
- GREIG, G.—KEITH, A.: *Last Leaves of Traditional Ballads and Ballad Airs*. Aberdeen, 1925.
- GRÜN, A.: *Volkslieder aus Krain*. Übersetzt von —. Leipzig, 1850.
- GYÖRGY L.: *Könyi és D'Aulnoy*. Bp. 1911.
- GYÖRGY L.: *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941.
- GYULAI P. lásd. a MNGY I. jegyzetét.
- HAHN, J. G. von: *Griechische und albanesische Märchen*. Leipzig, 1864.
- HARASZTI Gy.: *A francia népköltészetéről*. Erd. Múz. 1896, (195—210, 241—257,) 255—56.
- D'HARCOURT, M. et R.: *Chansons folkloriques françaises du Canada*. Québec—Paris, 1956.
- HARDUNG, V. E.: *Romanceiro portuguez*. Leipzig, 1897.
- HAUFFEN, A.: *Die deutsche Sprachinsel Gottschee*. Graz, 1895.
- HAUPT, M.: *Französische Volkslieder*. Leipzig, 1877.
- HAUPT, L.—SCHMALER, J. E.: *Volkslieder der Sorben in der Ober- und Nieder-Lausitz*. Grimma, 1841—3. Neudruck: 1953.
- HERMANN A.: *Beiträge zur Vergleichung der Volkspoesie*. Ethn. Mitt. aus Ungarn I, 12, 33, 63, 89 II, 203, 211 III, 292, 319 IV, 292, 454. 1887—95.
- (HILFERDING) ГИЛФЕРДИНГ, А. Ф.: *Онежские былины*. 1—3. Moszkva—Leningrad, 1949—51.
- HNP = *Hrvatske narodne pjesme*. Skupila i izdala Matica Hrvatska. Zagreb. 1. Broz, J.—BOSANAC, S.: *Junačke pjesme*. 1896. 2. BOSANAC, S.: *Junačke pjesme*. 1897. 3—4. MARJANOVIĆ, L.: *Junačke pjesme (muhamedovske)*. 1898—9. 5—6. ANDRIĆ, N.: *Ženske pjesme*. 1909, 1914. 10. ANDRIĆ, N.: *Haremske pričalice i bunjevačke grokotalice*. 1942. Több kötetéhez nem tudtam hozzáférni.
- HOLAS,* Č.: *České národní písně a tance*. Díl 5/6. Praha, 1910.
- HONTI, J.: *A Szilágyi és Hajmási-monda szövegtörténete*. IK 1930, 304.
- HORAE belg. = HOFFMANN von FALLERSLEBEN: *Niederländische Volkslieder*. — *Horae Belgicae*. 2. ed. Hannover, 1856.
- HORÁK, J.: *Ze studií o lidových baladách*. 1. Sirotek. Národopisný věstník Československý 1917, 418—440.
- HORÁK, J.: *Slovenské ľudové balady*. Bratislava, 1958.
- IK = *Irodalomtörténeti Közlemények*.
- Istarske narodne pjesme*.⁺ Trieszt, 1924.

- ISTVÁNOVITS M.: *A nemek cseréje (Aa—Th 514) típusú mese grúz lokálfolklorjának genezis-problémája*. Kézirat. Rövidtve megjelent: Проблема генезиса грузинской локальной редакции сказочного типа "перемна пола". Автореферат. Tbiliszi, 1959.
- IVANČIĆ,⁺
(IVANOV) ИВАНОВЪ, Г.: Народни песни отъ Шуменско. SbNU 42. 1936.
Izv. Etn. Muz. = Известия на Народния Етнографски Музей в София.
JAF = Journal of American folklore.
(JASZTREBOV)* ЯСТРЕБОВ, И. С.: Обычаи и песни турецких сербов. 2. izd. Szankt-peterburg, 1889.
JbfvH = Jahrbuch für Volksliedforschung.
KAČIĆ—MIOŠIĆ: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Velence, 1756.
(KACSANOVSKIJ) КАЧАНОВСКИЙ, В.: Памятники болгарского народного творчества. Вып. I. Сборник западноболгарских песен. Szanktpeterburg, 1882.
KALLÓS Z.: *Ismeretlen balladák Moldvából*. Néprajzi Közlemények III/1—2., 51—70. 1958.
KARÁCSONYI J.: *Furmint*. MNY 1906, 273—4.
KARDOS T.: *Középkori kultúra*. Bp. 1941.
(KARSKIJ)* КАРСКИЙ, Е. Ф.: Бялорусы. Moskva, 1916.
KÁLM ALF = KÁLMÁNY L.: *Alföldi balladák*. Kálmány-hagyaték II. Sajtó alá rendezte ORTUTAY Gyula. Bp. 1954.
KÁLM Sz = KÁLMÁNY L.: *Szeged népe. 1. Ős-Szeged népköltészete*. Arad, 1881. 2. *Temesköz népköltészete*. Uo. 1882. 3. *Szeged vidéke népköltészete*. Szeged, 1891.
KÁLMÁNY L.: *Ballada a török világból*. Komáromi szép lány. Ethn. 1914, 36—8.
KERÉNYI Gy.: *Erdélyi népzene*. Éneklő Ifjúság, 1944. március, 80.
KIRÁLY Gy.: *Kádár Kata balladája*. Nyugat, 1924 I, 48.
KNIEZSA I.: *Pseudorumenen in Pannonien und in den Nordkarpaten*. II. Archivum Europae Centro-Orientalis 1936, 84—178.
KOLBERG, O.: *Pieśni ludu polskiego*. Serya 1. Warszawa, 1857.
KOLBERG, O.: *Lud. Jego zwyczaję... pieśni, muzyka i tańce*. Kraków. Serya 5 (1871)—17 (1884). Több kötetéhez nem tudtam hozzáférni.
KOLBERG, O.: *Mazowsze. Obraz etnograficzny*. 1. t. Kraków. 1885.
KOLBERG, O.: *Pokucie. Obraz etnograficzny*. 1—4. Kraków, 1882—3, 1888—9.
KOLEČANY, M.: *Slovenské ľudové balady*. Rožňava, 1948.
KOLLÁR, J.: *Národné spievanky*. Bratislava, 1953. (= *Národné Zpiewanky čili pjesně světské Slováků v Uhrách*. Buda, 1834—5. új kiadása.)
KOZŁOWSKI,* *Lud Mazowsza Czerskiego*. Warszawa, 1867.
KÖHLER, C.—MEIER, J.: *Volkslieder von der Mosel und Saar*. Halle, 1896.
KÖHLER, R.: *Kleinere Schriften zur neueren Literaturgeschichte, Volkskunde und Wortforschung*. 1—3. Berlin, 1900.
KUHAC, F. S.: *Južno-slovenske narodne popievke*. 1—4. Zagreb, 1878—81.
KURELAC, F.: *Jačke ili narodne pjesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župan Soprunskoj, Mošonjskoj i Železnoj na Ugrih*. Zagreb, 1871.
LAMBRETZ,* M.: *Die geflügelte Schwester*. Albanesische Volksmärchen. 1952.
(LAVROV) ЛАВРОВЪ, П. А.: Сборник Отдела русского языка и словесности Российской Ака. Н. XCV/5. Petrograd, 1920.
LEGRAND, É.: *Chansons populaires recueillies en octobre 1876 à Fontenay-le-Marmion, arrondissement de Caen (Calvados)*. Romania 1881, 365—96.
LIBIEZ, A.: *Chansons populaires de l'ancien Hainaut*. Bruxelles. 1. 1939. 2. 1941. 3. 1951. A 4. kötetét nem tudtam elérni.
LOOTENS, A.—FEYS, I. M.: *Chants populaires flamands avec les airs notés et poésies populaires diverses recueillies à Bruges*. Bruges, 1879.
LÜBKE, H.: *Neugriechische Volks- und Liebeslieder in deutscher Nachdichtung*. Berlin, 1895.
MACKENZIE,* W. R.: *Ballads and Sea Songs from Nova Scotia*. Cambridge, 1928.
MARCOALDI, O.: *Canti popolari inediti umbri, liguri, piceni, piemontesi, latini*. Genova, 1855.
MARIENESCU, A. M.: *Poesia populara. Balade*. Pest'a, 1859.
MARJANOVIC,* L.: *Hrvatske narodne pjesme, što se pjevaju u gornjoj hrvatskoj krajini i u turškoj hrvatskoj*. Zagreb, 1864.
MARRIAGE, M. E.: *Volkslieder aus der Badischen Pfalz*. Halle, 1902.
MCsB = FARAGÓ J.—JAGAMAS J.: *Moldvai csángó népdalok és balladák*. Bukarest, (1954.)
MEDVECKY D = MEDVECKY, K. A.: *Detva. Monografia*. Detva, 1906.
MEINERT, J. G.: *Alte deutsche Volkslieder in der Mundart des Kuhländchens*. 1. Wien—Hamburg, 1817.

- MELTZL H.: *Edward ein Székler. Der uralten Volksballade Archetypon unter den transilvanischen Magyaren.* Acta Comparationis Litterarum Universarum. 1880. Kol. 27—34, 139—49.
- MENÉNDEZ PIDAL, J.: *Poesia popular. Coleccion de los viejos romances que se cantan por los Asturianos.* Madrid, 1885.
- MEZEY L.: *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén.* Bp. 1955.
- MEZEY L.: *Középkori magyar írások.* Bp. 1957.
- (МИХАЙЛОВ) МИХАЙЛОВЪ, П.: *Български народни песни от Македония.* Szófia, 1924.
- MF = Fonográfhenger (és lejegyzése) a budapesti Néprajzi Múzeum népzenei osztályán.
- (МИЛАДИНОВИ) МИЛАДИНОВИ братья: *Български народни песни.* Szófia, 1942.
- MILÁ Y FONTANALS, * M.: *Romancerillo catalan.* 2. ed. Barcelona, 1882.
- MILLIEN, A.: *Chants et chansons. Littérature orale et tradition du Nivernais.* Paris 1. 1906. Egyetlen kötetét használtam.
- MITTLER, F. L.: *Deutsche Volkslieder.* 2. Ausg. Frankfurt a. M., 1865.
- MNGY = *Magyar népköltési gyűjtemény.* Bp. 1. 1872. 3. 1882. 7. 1905. 8. 1906. 11. 1911.
- MOLDOVÁN G.: *Román népdalok és balladák.* Kolozsvár, 1872.
- MOÓR E.: *Ein Beitrag zur Symbiose von Sage, Märchen und Volkslied.* Ungarische Jahrbücher 5, 428. 1925.
- MSz = Kéziratoss dallamfeljegyzés a budapesti Néprajzi Múzeum népzenei osztályán.
- NEGOESCU, C. S.: *Balade.* București, 1896.
- NEMCOVA, * B.: *Dilo.* Praha, 1929.
- NÉPR P. — Néprajzi pályázat anyaga a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában.
- NIGRA, C.: *Canti popolari del Piemonte.* 2. ed. Torino, 1888.
- NIKOLIĆ, * T. A.: *Srpske narodne pesme.* Novi Sad, 1888.
- NYTSZ = SZARVAS G. — SIMONYI Zs.: *Magyar nyelvtörténeti szótár.* Bp. 1890—3.
- OLEŠKA, W. z (= Waclaw Zaleski): *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego.* Lwow, 1833.
- OLRIK, A.: *A Book of Danish Ballads.* Princeton, 1939.
- ORT = ORTUTAY Gy.: *Székely népballadák.* Bp. 1936. (A 3. kiad. 1948.)
- ORT 1955 = ORTUTAY Gy.: *Magyar népköltészet.* 2. köt. Népballadák. Bp. 1955.
- OSVETNIK, M.: *Razne srpske narodne pjesme. Sakupio po Boci Kotorskoj i okolini Dubrovačkoj i tumac dodao.* — Novi Sad, 1888.
- PAPAHAGI, T.: *Graul și folklorul Maramureșului.* București, 1925.
- PARIS, G. — GEVAERT, A.: *Chansons du XVe siècle.* Paris, 1875.
- PAULI, * Z.: *Pieśni ludu ruskiego w Galiczy.* 1—2. Lwów, 1839—40.
- PAVEL Á.: *A Bankó leányáról szóló széphistória délszláv forrásai.* EPhK 1913, 104—112.
- PAVLINOVIC⁺
- PERGOLI, B.: *Saggio di canti popolari romagnoli.* Forli, 1894.
- PIGUET, * E.: *L'évolution de la pastourelle.* Bâle, 1927.
- PIRES de LIMA, FERNANDO DE CASTRO: *A mulher vestida de homem.* (Contribuição para o estudo do romance „A Donzela que vai à Guerra”.) Coimbra, 1958.
- POLJANIN, G.: *Hrvatske narodne pjesme, što se pjevaju po Istri i kvarnerskih otocih.* (Preštampane iz „Naše Sloge.”) 1—2. U Trstu, 1879.
- POMPILI, M.: *Balade populare române.* Jassi, 1870.
- POPOVICI, J.: *Poezii populare române.* Oravița, 1909.
- POUEIGH, J.: *Chansons populaires des Pyrénées Françaises.* 1. Paris, 1926.
- PRODANOVIC, J. M.: *Ženske narodne pesme.* Antologija. Beograd, 1925.
- PUYMAIGRE comte de: *Chant populaires recueillis dans le Pays Messin.* Metz—Paris, 1865.
- PUYMAIGRE Th. de: *Chants populaires recueillis dans la Vallée d'Ossau.* Romania 1874, 89—102.
- PUYMAIGRE comte de: *Folk-lore* Paris, 1885.
- RATČ, B.: *Narodno blago.* Subotica, 1923.
- RAJKOVIĆ, D.: *Srpske narodne pjesme.* U Novom Sadu, 1869.
- REICHARD P.: *Telamon históriája.* EPhK 1910, 199.
- RMKT = Régi magyar költők tára. Bp. 6. 1896. 8. 1930.
- ROLLAND, E.: *Recueil de chanson populaires.* 1—6. Paris, 1883—90.
- ROSSAT, A.: *Les chansons populaires recueillies dans la Suisse Romande.* Bâle-Lausanne, 1917.
- S = Próba lemez a budapesti Néprajzi Múzeum népzenei osztályán.
- SANDU TIMOC, C.: *Poezii populare de la români din Valea Timocului.* Craiova, 1943.
- (САРКАРЕВ) ШАПКАРЕВЪ, К. А.: *Сборникъ отъ български народни умотворения.* 1. часть. Простонародна българска поезия или български народни песни. 1—8. Szófia, 1891.
- Sb. Mat. Sl. = *Sbornik Matice Slovenskej pre jazykospyt, národopis a liter. históriu.*

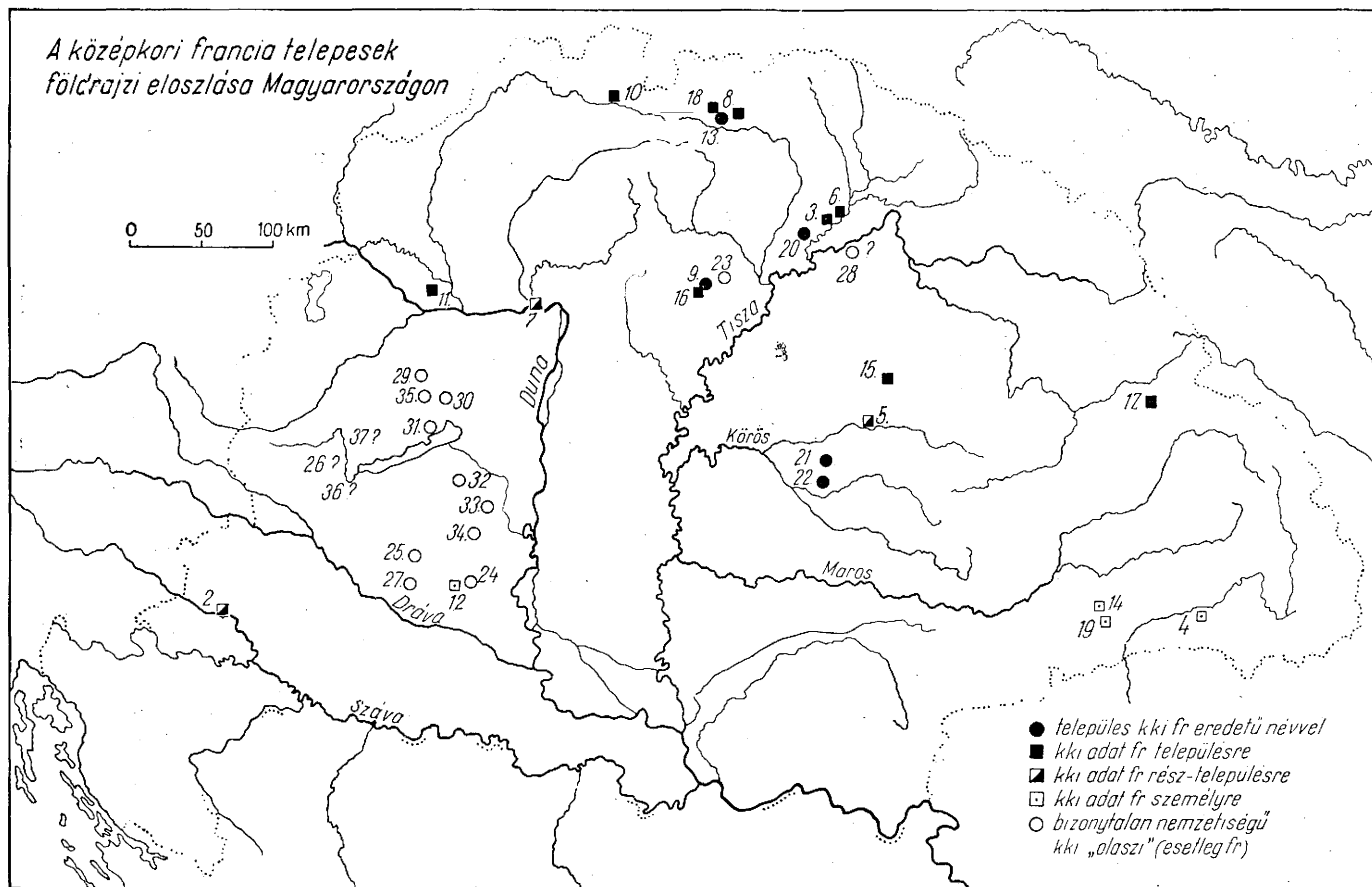
- Sb. sl. n. p. = *Sbornik slovenských národních písní*. Vyd. Matica Slovenska. I—II. 1870, 1874.
- SbNU = Сборник за народни умотворения и книжнина. (26-tól:) и народопись.
- SEBESTYÉN Gy.: lásd a MNGY 8. jegyzeteiben.
- SEEMANN, E.: *Deutsch-litauische Volksliedbeziehungen*. JbVf 8, 142—211, 1951.
- (SEJN)* ШЕЙН, П. В.: Материалы для изучения быта и языка русского населения северо-западного края. I/1—2. Sanktpeterburg, 1887, 1890.
- SEPRÓDI J.: *Marosszéki dalgyűjtemény*. Ethn. (Rossz feleség:) 1912, 357.
- SEVASTOS, E. D. O.: *Cîntece moldovenești*. Jași, 1888.
- SHARP—K = SHARP, C. J.: *English Folk Songs from the Southern Appalachians*. Edited by M. Karpeles. 1—2. London—New York—Toronto, 1952.
- SIMON, F.: *Chansons populaires de l'Anjou*. Angers, 1926.
- SIMON, H.: *Chansons et Romances recitės à Sincé et environs, près Liège*. Wallonia 1900, 82.
- SL'P = *Slovenské ľudové piesne*. Bratislava. 1. sv. 1950. 2. 1952. 3. 1956.
- Sl. Pohl = *Slovenské Pohľady*.
- Sl. Sp. = *Slovenské spevy*. Túrőcszentmárton 1. 1880. 2. 1890. 3. 1899.
- SMITH, V.: (*Szövegközlések Velay és Forezből*) Romania 1872, 352—9 1873, 59—71 1874, 365—70 1875, 108—118 1877, 428—32 1878, 52—84 1879, 121—6 1880, 288—93 1881, 194—211.
- SOLYMOSSY S.: *Ballada. A magyarság néprajza*. Bp. 2. kiad. 3, 73—126. 1943.
- SREZNĚVSKY = HORÁK, J.: *I. I. Srezněvského sbírka lidových písní slovenských*. Národopisný Věstník Českoslov. 1925, 117—133.
- STOJANOVIĆ, Lj.—VITEŽICA, V.: *Zbornik junačkih epskih narodnih pesama*. Beograd, 1930.
- ŠTREKELJ, K.: *Slovenske narodne pesmi*. 1—4. Ljubljani, 1895—1923.
- SURÁNYI B.—BÁRCZI G.—PAIS D.: *Adalékok a „gallicus”-ok nemzeti hovatarozásának kérdéséhez*. MNy 1957/3—4., 450.
- SUŠIL, F.: *Moravské národní písně*. 4. kiad. Praha, 1951.
- SWOBODA, W. A.: *Sbírka českých národních písní — Sammlung böhmischer National-Lieder*. Prag, 1845.
- SZEGEDY R.: A „Béla király és Bankó lánya” forrása. Bp. Szle. 1913. 404—422.
- SZILÁDY Á.: lásd jegyzeteit a RMKT 6, 312-n.
- SzNd = („Székely népdalok”) BARTÓK B.—KODÁLY Z.: *Erdélyi magyarság. Népdalok*. Bp. 1923.
- (SZOKOLOV) СОКОЛОВ, Ю. М.: Онежские билины. 1948.
- (Szov. Folk.) Советский Фольклор.
- (SZOZONOVICS) СОЗОНОВИЧ, И.: Песни о девушке воине и былины о Ставре Годиновиче. Русский Филологический Вестник. 1886, 301—337 1887, 369—394 1888, 282—328.
- (SZTOILOV) СТОИЛОВЪ, А. П.: Показалецъ на печатните презъ XIX. векъ български народни песни. Szófia 1. 1815—1860. 1916. 2. 1861—1878. 1918.
- (SZTOIN Rodop) СТОИНЪ, В.: Родопски песни. SbNU 39 1934.
- (SZTOIN Szredna) СТОИНЪ, В.: Народни песни отъ средна северна България. Szófia, 1931.
- (SZTOIN Timok) СТОИНЪ, В.: Народни песни от Тимокъ до Вита. Szófia, 1928.
- (SZTOIN Trakija) СТОИНЪ, В.: Български народни песни от източна и западна Тракия. Szófia, 1939.
- TARBÉ P.: *Romancero de Champagne*. 1—5. Reims, 1863—4.
- TEODORESCU, G. D.: *Poesii populare române*. Bucuresci, 1885.
- THOMPSON, S.: *Motif-Index of Folk-Literature*. 1—6. 1932—6. Indiana Univ. Studies vol 19—23 = FFC 106—9, 116—7. Bloomington—Helsinki. (H 1578. 1., 1—5 D 11 és K 1837.)
- TIERSOT, J.: *Chansons populaires recueillies dans les Alpes françaises (Savoie et Dauphiné)*. Grenoble-Moutiers, 1903.
- TIERSOT, J.: *Mémoires populaires des provinces de France*. 1—4. Paris, é. n.
- TIPLEA, A.: *Poesii populare din Maramureș*. București, 1906.
- TOCILESCU, G. G.: *Materialuri folkloristice*. 1—2. Bucuresci, 1900.
- TOMMASEO, N.: *Canti popolari Corsi, Illirici, Greci, Toscani*. 1—4. Venezia, 1841—2.
- TORDINAC, N.: *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*. Vukovar, 1883.
- TÖKEI F.: *Poésie chinoise et poésie des peuples du Nord*. Acta Orientalia Hung. 1958, 313—9.
- TÖKEI F.: *Zenepalota*. (Jo-Fu.) Válogatta, kínai eredetiből magyar prózára fordította, az utószót, a magyarázó jegyzeteket írta —. Bp. 1959.
- VÁCLAVÍK, A.: *Podunajská dedina v Československu*. 1925.

- VALAŠTAN, * B.: *Slovenský ľudový spevník*. 1948.
- VARGYAS L.: *Egy francia—magyar dallamegyezes tanulmányai*. NÉ 1958, 155.
- VARGYAS L.: *Dallamegyezések magyar, szlovák és morva balladákban*. Népr. Közl. 1959/4.
- VASILIU, A.: *Cântece, urături și bocete de-ale poporului*. București, 1909.
- VIKÁR B.: *A Kalevala és a székely népköltés*. Erd. Múz. 1889, 72, 148.
- (VATEV) BATEBŮ, C.: Народни песни отъ Софийско и отъ близките краища... SbNU 43. 1942.
- VERKOVIĆ, S. I.: *Narodne pesme makedonski bugara. 1. Ženske pesme*. U Beogradu, 1860.
- (VESZELOVSZKIJ) ВЕСЕЛОВСКИЙ, А. Н.: Lásd jegyzeteit az Archiv für Slavische Philologie 1887, 224—33-on.
- (VESZELOVSZKIJ) ВЕСЕЛОВСКИЙ, А. Н.: Croissans-Crescens и средневековые легенды о половой метаморфозе. Сб. Огн. Отдела Русского Языка и словесности Имп. АН.
- VIDOSSY, * G.: *Canzoni popolari narrative dell' Istria. Miscellanea Scritti Vari a cura della Facoltà di Magistero di Torino*. Torino, 1951.
- VILLEMARQUÉ, H. de la: *Barzaz Breiz. Chants populaires de la Bretagne*. 6. éd. Paris, 1867.
- VUJICICS D. Sz.: *A koszovói lányka. Szerb—horvát hősi énekek, románcok*. Ford. Kiss K. Válogatta, a szöveget filológiaiilag ellenőrizte és a jegyzeteket írta —. Bp. 1957.
- VUK S. K.: *Srpske narodne pesme*. 1—9. Beograd, 1891—1902.
- VULCANU J.: *Román népdalok*. Bp. 1877.
- WALDAU, A.: *Böhmische Granaten. Czechische Volkslieder*. 1—2. Prag, 1858—60.
- WARRENS, R.: *Germanische Volkslieder der Vorzeit*. 1. *Schwedische Volkslieder*. Leipzig, 1857. 2. *Dänische Volkslieder*. Hamburg, 1858. 3. *Schottische Volkslieder*. Uo. 1861. 4. *Norwegische, Isländische, Färöische Volkslieder*. Uo. 1866.
- WASILJEV, J.: *Übersicht über die heidnischen Gebräuche, Aberglauben und Religion der Wotjaken*. MSFOu. 18. Helsingfors, 1902.
- WECKERLIN, J. B.: *L'ancienne chanson populaire de France*. Paris, 1887.
- WECKERLIN, J. B.: *Chansons populaires de l'Alsace*. 1—2. Paris, 1883.
- WECKERLIN, J. B.: *Chansons populaires du Pays de France*. 1—2. Paris, 1903.
- WEIGAND, G.: *Die Aromunen. 2. Volksliteratur der Aromunen*. Leipzig, 1894.
- WIDTER, G.—WOLF, A.: *Volkslieder aus Venetien*. Wien, 1864.
- WÓJCICKI, * K. W.: *Pieśni ludu Białychrobaków, Mazurów i Rusi z nad Bugu*. 1836.
- WOLF, M. F.: *Proben portugiesischer und catalanischer Volksromanezen*. Sitzungsb. Ak. Phil.-Hist. Kl. Bd. 20 H. 1—3, 17—168. Wien, 1856.
- WOLF, F. J.—HOFMANN, C.: *Primavera y flor de romances ó coleccion de los mas viejos y mas populares romances castellanos*. Berlin, 1856.
- ZAGIBA, F.: *Ungarische Balladenmelodien aus dem Neutraer Gebiet*. Jahrb. des Österreichischen Volksliedwerkes. 1954, 63—85.
- (ZSDANOV)* ЖДАНОВЪ, И.: Песни о князе Михаиле. Живая Старина 1890. 1/1, 1—30, 2, 3—23.
- ŽGANEC, V.: *Hrvatske narodne pjesme*. Zagreb, 1950.
- ŽGANEC, V.: *Narodne pobječke Hrvatskog Zagorja*. Zagreb. 1. Napjevi. 1950. 2. Tekstovi. 1952.
- ŽGANEC, V.: *Hrvatske pučke pobječke iz Medžumurja*. 1. sv. Zagreb, 1924.

A térkép adatai:

A magyarországi, középkori francia telepések adatai időrendben. (A számok a térkép számaira utalnak.) KARÁCSONYI, AUNER, BÁRCZI 1929, 1937, 1938, KNIEZSA, AMMAN és SURÁNYI—BÁRCZI—PAIS alapján.

1. 1103—1124: belga katona fiával M-ra költözik, birtokát barátoknál letétbe helyezi. M-n meghal. Barátok egy rendtagot M-ra küldenek megállapítani a halálhír valódiságát.
2. Zágráb. 1198: „... tam Hungaris quam Latinis seu Sclavis”; káptalani statútumokban „apud ecclesiam sancti Anthoni in vico Latinorum”. *Egyiptomi szt.* Antal (másikat csak 1232-ben avatták) tiszteletének központja a vienni egyházmegye, St. Didier de la Monthe. 14. sz.: (platea?) latinorum.
3. Olaszliszka. 1201: bíró=praepositus, mint Északfr-ban; 1224: Franca villa; 1239/1400: Liszka Olazy; 1248: Liszka Olaszi; 1255: Lyzka Olazy; 1332—7: Lizka.
4. Waldorf. 1206: Johan Latinus kapja Fogaras mellett Cwezey-terra-t. 1231: már „villa Latina” van rajta; 1396: Waldorph, tehát alapítójáról kapta nevét, akit 1204-ben „Johannem Latinum inter Theutonicos Transilvanenses in villa Riuetel commorantem”-nek neveznek; uo. megkülönböztetik a ragozatlan francia nép-

- nyelvi alakot a ragozott latintól: „Johan Latini hospitis” „Terra Johan” stb. — az aláírók közt pedig: „venerabili Johanne Strigoniensi archiepiscopo”.
5. Váradolaszi (Nagyváradban). 1215: villa Latinorum Waradensium; 1374: vicus Olazy; 1475: Olazy; ezzel különböztetik meg a „Pádua”, „Velece” „Bologna” nevű városrészeket, ami olasz lakossága esetén értelmetlen volna. Védszentjük Szt. Egyed, akit St. Gilles és Toulouse tisztelt. Mellette Parispataka, s 1608: Paris utza.
 6. Bodrogolaszi. 1224: Francavilla.
 7. Esztergom. 1201: vicus latinorum; 1236: flandriai típusú magyar begina; 1241: lakói „Hungari, Francigenae ac Lombardi” (Rogerius „Carmen Miserabile”-je); 1272: „Gean pinguis mercator de Ganth” tartozás fejében szőlőt kap egy esztergomi polgártól; 1290 körül: „ganthi” péciai; 14. sz. elején több tanácstag neve francia; franciáknak külön pecsétjük volt.
 8. Szepesolaszi. 1243: Olazy de Tornaui; 1258: Olosy; 1262: villa Latina; 1273: hospites de Latina villa praedicta (a szepesi bíráskodás alól az esztergomi érsek alá kerülnek); 1278/1302: villa Latina; 1404: Wallendorf; 1487: Olasz alius villa Latina.
 9. Tállya (Eger mellett). 1261: első említése. Lásd 16. és 20-at.
 10. Kisolaszi (Liptó). 1264: villa Latina-ban Johannes Gallicus birtokot kap. „cuiusdam prati intra villas Topla et Latinam existentis... Magistro Johanni Gallico facta”; 1267: villa Olosy; 1286/98: Olazy-Olazi.
 11. Alistál-Felistál. 1268: Staul (+stal, ustar) = fr. *staul: raktár, telep.
 12. Pécs. 1276: leodiumi (liègci) ember Pécs környékéről, Margit sírjánál meggyógyul. (Kanonizációs jegyzőkönyv, MEZEY, 19.) 1295: „Latinus civis Peechyensis; uo. „Johannes Gallicus” (francia?)
 13. Mocsedelfalva (Szepes). 1278: Mytschelet = fr. Michelet — a Michel kicsinyítése.
 14. Vízakna (Szeben). 1289: Geaninus filius Alardi.
 15. Érolaszi (Bihar). 1290: Eng-Olosy; 1330 körül: „Jean sacerdos de Olazi” pápai tizedlajstromban, melyet két olasz pap írt össze — fr. névalakkal. Kk-ban a falvak saját anyanyelvű papot kaptak.
 16. Egervölgy. 1350: „Gallici de valle Agriensi” felzendülnek s megtámadják a királyi pénzváltókat; 1447: egervideki zárandokok Liègeben „qui parloient parfaitement romans liegois”; 1493: második zárandoklat; 1536—38: Oláh Miklós, Hungaria, 34: „In valle Agriensi aliquot pagi incoluntur habiti pro coloniis Eburonum qui nunc Leodienses dicuntur, olim eo traductis. Horum incolae in hodiernum diem Gallicam sonant linguam.” (Bibl. Ser. Medii Recentisque Aevorum. Bp. 1938.) 1494: Olaszfalu. Lásd még itt Tállyát.
 17. Wallendorf. 1413: superior Latina.
 18. Szepesjánosfalva, Bészterce—Naszód m. 15. sz.-ban: Gehanfalva.
 - 8., 13., 18. együtt. 1463: Pápai legátus jelentésében, Magyarországi leírásában: „Habitat etiam in dicto regno gens Belga, quae loquitur recte gallice. Haec habet provinciam pro se separatam.” Provincia = „Unterbezirk”, „ispánság” a római jogban. Talán a szepesi latinusok, akik zárt tömbben éltek?
 19. Nagyszeben. 1509: Johannes Wal polgármester = Johannes Olaz (a számadáskönyvekben).
 20. Tállya neve a fr. „taille”-ből = vágás, irtás.
 21. Mezőgyán neve a fr. „Gehan”-ból.
 22. Kőtegyán neve a fr. „Gchan”-ból.

Bizonytalan nemzetiségű (esetleg francia) Olaszi-k időrendben:

23. Olozyghaz. 1285: 1460: Olazy possessio, Cserépvár tartozéka.
24. Olaszi. 1295: Villa Olozy; 1316: Olaz; 1402: Olazy.
25. Olaszfalu. 1346.
26. Olaszfalu. 1374: Kemend vár tartozéka.
27. Olaszfalu. 1403, 1493.
28. Paszony? 1412: „Nicolao olasz dicto” hatalmaskodás.
30. Olaszfalw. 1426: ma puszta Szücs mellett, határában *Franciavágás!*
31. Olaszfalw. 1426: Bátorkő tartozéka.
32. Villa Olaz. 1431.
33. Kánya. 1444: Olazkánya; 1506: Olaszkánya.
34. Olaszfalw. 1455/64: possessio Olaszfalw.
35. Olaszfalw. 1475: ma puszta, 1510: Anyavár tartozéka.
36. Olaszfalu. 1448.
37. Olazmyhal. 1496: Olazmyhallakosa.

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО СРЕДНЕВЕКОВОЙ ИСТОРИИ НАРОДНЫХ БАЛЛАД

1. ВЕНГЕРСКИЕ БАЛЛАДЫ ФРАНЦУЗСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

В очерке рассматриваются международные связи 21 венгерских баллад или фрагментов баллад и устанавливается, что они перешли из Франции в Венгрию и оттуда к соседним народам.

Рассмотренные баллады следующие: Девушка, убитая тремя гайдуками — иностранная аналогия: *Les larrons et la bague* (источники см. в тексте); Два пленника, брат и сестра, которых родители не узнают; витяз и его красавица, девушка, познанная по ее пенью и похищенная; Невеста, привязанная к хвосту лошади — *Les anneaux de Marignan*; Трое сирот — *Die Waisenkinder* (E-B 202); часто повторяющаяся формула: берите мое сердце, помойте его в полыньном вине, заверните его в мягкое полотно... и т. д.; Иисус, ищущий себе жилье — *Jésus Christ s'habille en pauvre*; Девушка, которую заставили танцевать до смерти — *Les tristes noces* (Child 73); Девушка, похищенная турками и бросившаяся в реку, чтобы спасти свою честь; Жестокая свекровь — *Die getödete Schwiegertochter* (D. Vir. 77); Девушка-мать, убившая своего ребенка — *Die Rabenmutter* (E-B 212, Child 20); Заговаривающий мертвец — *La mie resuscitée*; Любимый, возвращающийся на свадьбу любимой — *Heimkehr des Verlobten*; формула о том, что пленник семь лет не видит ни солнца ни месяца; Чудесный мертвый — *Der Scheintod* (D. Vir. 53); Девушка-солдат — *Königstochter in Heeresdienst* (Hauffen 77); Плохая жена — E-B 910; Верный любимый — *Liebesprobe* (E-B 67); Опозоренная девушка *Der König von Mailand* (D. Vir. 67); Жена побитая на смерть, через ребра которой светят солнце и месяц; Ката Кадар, две цветка, выросшие из праха любовников, оторванных друг от друга. Большая часть их дошла из Венгрии к соседним и даже к более отдаленным восточноевропейским народам.

Соответствующая последним трем балладам французская баллада неизвестна, но различные части данной венгерской баллады находятся в немецкой-английской-португальской-испанской, в португальской-французской, в английской (Child 17 и 75) в португальской-испанской (Canc. N. 110) и в бретонской балладах, на основании чего автор делает вывод о существовании в старое время французской баллады, которая в последующие столетия исчезла из народной традиции.

Займствования объясняются тем, что в средних веках, французские (валонские) поселенцы, жившие в Венгрии, передавали свои народные песни, и эти связи еще укреплялись весьма живыми сношениями в XIV в. между венграми и валлонами. На этом же основании эти займствования могут служить датировке баллад, так как передача их должна была произойти не позднее конца XIV в., и таким образом, обсуждаемые баллады должны были существовать в это время и у французов и у венгров. В случае нескольких французских текстов это доказывает, что известный в наши дни вариант в новом стиле является последующей переделкой. То же самое можно доказывать и об отдельных венгерских балладах, настоящая форма которых возникла благодаря переделке в конце XVIII в.

Те французские баллады, которые появляются в рукописях конца XV в. и с. тех пор остались самыми популярными (*Roi Renaud*, *La Pucelle la fille du roi Loys*) не переняты венграми, что свидетельствует также о старинности займствованных французских баллад и о ранней дате их передачи. На то же самое указывает факт, что среди займствованных баллад есть много таких, которые у обоих народов дошли до наших дней лишь в немногочисленных слабых вариантах или же — как последние три — отчасти пришли в забвение у французов.

FORSCHUNGEN ZUR GESCHICHTE DER VOLKSBALLADE IM MITTELALTER.

1. EINE FRANZÖSISCHE SCHICHT IN DEN UNGARISCHEN VOLKSBALLADEN.

Der Aufsatz bietet einen Überblick über die internationalen Beziehungen von einundzwanzig ungarischen Balladen oder Balladenteilen und stellt fest, daß diese aus Frankreich nach Ungarn und von hier weiter zu den Nachbarvölkern gelangt sind. Die behandelten Balladen sind die Folgenden: „Bíró Szép Anna“ (Die schöne Anna Bíró), welche der französischen Ballade „Les larrons et la bague“ entspricht (Quellennachweise s. im Text); „Gefangene Geschwister“, welche von ihren Eltern nicht erkannt werden; „Der Kämpfe und seine Holde“ — über die an ihrem Gesang erkannte und geraubte

Liebste; „Rákóczi, Klein Junker“ = „Les anneaux de Marianson“; „Die drei Waisen“ = Die Waisenkinder (E—B 202); die Formel: „Nimmt mein Herz heraus, waschet es in Wermut, bedeckt es mit weicher Leinwand...“ u. s. w.; „Der Unterkunft suchende Jesus“ = „Jésus Christ s'habille en pauvre“; „Das Mädchen, das man bis zum Tode tanzen ließ“ = „Les tristes noces“ (Child 73.); Das vom Türken geraubte Mädchen, das sich ihre Ehre verteidigend in den Fluß wirft; „Die grausame Schwiegermutter“ — „Die getötete Schwiegertochter“ (D. Vlr. 77.); Vilma Szabó, das gefallene Mädchen, das ihr Kind tötet = „Die Rabenmutter“ (E—B 212. — Child 20.); Der redende Tote = „La mie ressuscitée“; Der Geliebte kommt zur Trauung seiner Verlobten heim = „Heimkehr des Verlobten“; nach einer Formel sieht der Gefangene sieben Jahre lang weder Sonne noch Mond; „Der wunderbare Tote“ = „Der Scheintod“ (D. Vlr. 58.). Ein Mädchen als Soldat = „Königstochter in Heeresdienst“ (Hauffen 77); „Die schlechte Gattin“ = E—B 910.; „Die treue Geliebte“ = „Liebesprobe (E—B 67.); „Das entehrte Mädchen“ = „Der König von Mailand“ (D. Vlr. 67.); Die Gattin, die zum Tode gestoßen wurde und durch deren Rippen die Sonne und der Mond hineinscheint; „Kata Kádár“, die zwei Kapellenblumen, die aus dem Grab der getrennten Geliebten gewachsen sind. — Ein beträchtlicher Teil der erwähnten Balladen gelangte von uns zu den Nachbarvölkern, ja auch zu weiteren osteuropäischen Völkern.

Die drei letzten Balladen haben keine unmittelbare Parallele im Französischen, dagegen sind verschiedene Einzelheiten der ungarischen Ballade in den deutsch—englisch—portugiesisch—spanischen, portugiesisch—französischen bzw. englischen (Child 17. und 75.) portugiesisch—spanischen (Conde Nillo) und bretonischen Gedichten zu finden. Auf Grund dessen folgert der Verfasser darauf, das eine entsprechende französische Ballade, welche später verloren ging, existiert haben dürfte. Die Entlehnungen werden mit der Vermittlung durch die mittelalterlichen französischen (wallonischen) Siedler sowie mit den bis zum Ende des XIV. Jahrhunderts sehr regen wallonisch—ungarischen Beziehungen erklärt. Die Übernahmen sind infolgedessen zeitbestimmenden Charakters, da sie sich spätestens bis Ende des 14. Jahrhunderts vollziehen mußten; zu dieser Zeit also mußten die behandelten Balladen bereits bei den Franzosen, wie auch bei den Ungarn bestehen. Das beweist aber in Bezug auf mehrere französische Texte, daß ihr heutiger neuer Ton das Ergebnis späterer Umgestaltung ist. Dasselbe ist auch von mehreren ungarischen Balladen nachweisbar, welche ihre heutige Form durch eine Erneuerung im 18. Jahrhundert erhalten haben.

Für die Übernahme und für das Alter der französischen Balladen spricht auch die Tatsache, daß die Balladen, die am Ende des 15. Jahrhunderts in Handschriften auftauchen und auch seither als die volkstümlichsten französischen Balladen gelten (Le roi Renaud, La Pernette, La fille du roi Loys), von den Ungarn nicht mehr übernommen wurden. Hierfür zeugt auch die Tatsache, daß es unter den Entlehnungen so manche Stücke gibt, die schon bei beiden Völkern nur in einigen sehr Zersungenen Varianten erhalten sind, oder — wie in den drei letzten Fällen — bei den Franzosen bereits teilweise oder gänzlich in Vergessenheit gerieten.